

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİLDE ÇOK ANLAMLIILIK VE BELİRSİZLİK

Selçuk KAHRAMAN

Danışman
Prof. Dr. İbrahim EMİROĞLU

İZMİR - 2015

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**DİLDE ÇOK ANLAMLILIK VE BELİRSİZLİK**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Selçuk KAHRAMAN

imza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik Anlayışı
Selçuk KAHRAMAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışmanın ele aldığı konu, “dilde belirsizlik ve çok anlamlılıktır.” Dilin belirsiz ve çok anlamlı olması ne demektir? Dildeki belirsizlik ve çok anlamlılık nelerden kaynaklanmaktadır? Dilin kullanım alanında görülen belirsiz ve çok anlamlı misaller dile ve hayatımıza nasıl ve ne derece etki etmektedir? Dilde görülen belirsiz ve çok anlamlı lafızlar ve ifadeler dile nasıl bir zenginlik katmaktadır. Dilde çok anlamlılık ve belirsizlik hep olumsuzluk mu teşkil eder? Dilin belirsizliği ve çok anlamlılığı çeşitli alanlarda (t.v, gazete, ders kitapları vb.) kendisini nasıl gösterir? Dilin bu kullanımı, dile ve kullanıcılarına zarar verir mi? Dilin bahsi geçen kullanımından nasıl ve ne derece korunabilir? Elinizdeki bu çalışma, bu ve buna yönelik sorulara cevap arama gayretindedir.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. (1) Dilin, anlamın, çok anlamlılığın, belirsizliğin kavramsal çerçevesi; (2) Çeşitli alanlarda görülen belirsiz ve çok anlamlı ifadeler; (3) Dilde belirsizlikten ve çok anlamlılıktan korunma yolları.

Araştırmamızda farklı ve yeni sayılabilecek unsur, linguistik veya dile ilişkin felsefi çalışmalardan farklı olarak, dilin belirsizliğini ve çok anlamlılığını hayatımızın çeşitli alanlarından örneklerle somutlaştırarak konuya dikkat çekmesidir.

Anahtar Kelimeler: Belirsizlik, Bağlam, Mantık, Çok Anlamlılık, Linguistik, Anlam, Kavram, İletişim.

ABSTRACT
Master's Thesis
Ambiguity And Synonymy in Language
Selcuk KAHRAMAN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Studies
Philosophy and Religious Studies Program

The subject of this study is “the significance of ambiguity in language.” What does it mean that language is vague and ambivalent? What is the main reason of relevance and ambiguity in the language? The how do meaningful examples of ambiguity and relevance in the language that are seen in the using area of language effect our lives and what extent? How do the relevance language and ambiguity take place in some kinds of area (Tv., newspaper, textbooks, etc.). Does that using of language damage the language and its users? How and what extent does the using of language can be saved? This study in your hands strive to look for answers to it and related to it.

Our research consists of three parts. (1) language, meaning, significance, conceptual framework of uncertainty ; (2) the testimonies that are vague and ambiguity (3) the way of being protection from ambiguity and relevance in the language.

The difference and relatively new element in our re of language linguistic or styl of philosophy that is related to language is to take attention the language with examples in various fields of our life and an certainty of language and ambivalent to be tangible.

Keywords: Ambiguity, Meaningful, Logic, Multiple Meanings, Linguistic, Meaning, Idea, Communication.

DİLDE ÇOK ANLAMLILIK VE BELİRSİZLİK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.DİL	5
1.2.ANLAM	11
1.3. ÇOK ANLAMLILIK	14
1.3.1. Sentaktik Çok Anlamlılık ve Yanlış Yorumlama	19
1.3.2. Semantik Çok Anlamlılık	21
1.3.3. Tekil Terimlerin Çok Anlamlılığı	22
1.3.4. Genel Terimlerin Çok Anlamlılığı	23
1.4. PRAGMATİK ÇOK ANLAMLILIK VEYA KAYPAKLIK	29
1.5. BELİRSİZLİK	32
1.5.1. Genel Olarak Belirsizlik	32
1.5.2. Belirsiz Lafız	33
1.5.3. Belirsiz Cümle	36

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ ALANDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

2.1. GAZETE, DERGİ VB. YAZILI BASINDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	40
2.2. REKLAMLARDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	42
2.3. BAZI DERS KİTAPLARINDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	45
2.4. DİZİLERDE GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	48
2.5. TELEVİZYON HABERLERİNDE GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	50
2.6. BAZI TABELA, AFİŞ, SLOGAN, DUYURULARDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	53
2.7. MÜZİK ALANINDA (ŞARKILARDA, TÜRKÜLERDE) GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	55
2.8. BAZI SÖZLÜ EDEBİYAT ESERLERİNDE (MANİ, NİNNİ, AĞIT, TEKERLEME, BİLMECE, TÜRKÜ vb) GÖRÜLEN BELİRSİZ ve ÇOK ANLAMLI İFADELER	58
2.8.1. Maniler	58
2.8.2. Ninniler	61
2.8.3. Ağıtlar	62
2.8.4. Tekerlemeler	70
2.8.5. Bilmece	71
2.9. ŞİİRLERDE GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK ANLAMLILIKTAN VE BELİRSİZLİKTE KÖRÖNMA YOLLARI

3.1. ÇOK ANLAMLILIKTAN KÖRÖNMA YOLLARI	83
3.1.1. Tekil Terimleri Tek Kavramı Karşılayacak Şekilde Kullanmak	84
3.1.2. Genel terimleri tek manayı karşılayacak şekilde kullanmak	84
3.1.3. Kelimeleri Temel (Çekirdek) Anlamlarında Kullanmaya Gayret	85

Etmek	85
3.1.5. Konuşmada, Yazmada Eş Sesli Kelimeleri Kullanmamaya Dikkat Etmek	86
3.1.6. Yan (Çevresel) Anlamalı Kelimeler Kullanmamak	86
3.1.7. Sözcükleri Çağrışımlarını Düşündürecek Biçimde Kullanmamak	87
3.1.8. Sözleri Somutlaştırmamak	87
3.1.9. Deyim Aktarmasına Başvurmamak	88
3.1.10. Ad Aktarmasına (Mecaz-ı Mürsel) Başvurmamak	88
3.1.11. Benzetmeleri Fazla Kullanmamak	89
3.1.12. Sözcüklerin Tarihi Seyirlerini Dikkate almak	90
3.1.13. Konunun Mahiyetine Uygun Söz ve Söz Grubu Kullanmak	90
3.1.14. Kelimeleri Toplumdaki Gelişme ve Değişmelere Karşı Duyarlı Biçimde Kullanmak	91
3.1.15. Söz ve Gruplarının Anlamdaşlık Özelliğini Bilmek ve Onları Özelliklerine Uygun Kullanmak	92
3.2. BELİRSİZLİKTEN KORUNMA YOLLARI	92
3.2.1. Noktalama Eksikliği ya da Yanlışlığına Dikkat Etmek	93
3.2.2. Seçme ya da Karşılaştırmada Özensizlik	94
3.2.3. Karşıt Anlam İlişkisindeki (Tutarsız) Sözcüklerin Bağlamda Kullanılmamasına Dikkat Etmek	94
3.2.4. Sözcükleri Genel ve Özel Anlamlarını Dikkate Alarak Kullanmak	95
3.2.5. Yazıda ve Konuşmada Gerçek Anlamalı Deyimleri Kullanmak	95
3.2.6. Yanlış Anlamalara ve Yönlendirmelere Neden Olan Atasözleri Kullanmamak ve Onlara Karşı Tedbirli Olmak	96
3.2.7. Değişmeceli (Mecaz) Anlamla Kurulan Atasözleri Kullanmamak	96
3.2.8. Anlam Yoğunluğu Taşıyan İkilemelere Yer Vermemek	97
3.2.9. Bazı Kalıplaşmış Sözlere Sık Yer Vermemek	97
3.2.10. Terim Özelliği Taşıyan Sözcükleri Kullanmaya Özen Göstermek	97
3.2.11. Argo İfadeler Kullanmaktan Kaçınmak	98
3.2.12. Düzeltme (Uzatma-İnceltme) İşaretini Kullanmak	98
3.2.13. Gereksiz Kelime ve Ek Kullanımından Kaçınmak	98
3.2.14. Anlamı Cümledeki Bir Sözcük Tarafından Üstlenen Sözcüğü Kullanmamak	99

3.2.15. İşlevleri Özdeş Ekleri Birlikte Kullanmamak	99
3.2.16. Anlamca Çelişen Sözlere Yer Vermemek	99
3.2.17. Söz Sanatlarına Yer Vermemek	100
3.2.18. Sözcüğü Yanlış Yerde Kullanmamak	100
3.2.19. Zamiri Eksik Kullanmamak	101
3.2.20. Birbiriyle Karıştırılan Sözcükleri Kullanmamak	101
3.2.21. Deyimleri ve Atasözlerini Doğru Kullanmak	101
3.2.22. Tamlamaları Yanlış Kullanmamak	102
3.2.23. Çatı Eklerini Yanlış Kullanmamak	102
3.2.24. Cümlelerin Öğelerini Eksiksiz ve Doğru Kullanmak	102
3.2.25. Kalıplaşmış Sözleri Yanlış Kullanmak	103
3.2.26. Bağlaçları Yanlış Kullanmamak	103
3.2.27. Özne-Yüklem Uyumuna Dikkat Etmek	104
3.2.28. Akıl ve Mantık Kurallarına Uygun Kelime Kullanmak	104
3.2.29. Garabete Dikkat Etmek	104
3.2.30. Kelime ve Kelime Grubundaki Seslerin Söyleyiş ve Ahenk Olarak Örtüşmemesine Dikkat Etmek	105
SONUÇ	106
KAYNAKÇA	111

KISALTMALAR

bas.	Baskı
fak	Fakülte
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
O.T	Orta Terim
ÖSS	Öğrenci Seçme Sınavı
ÖSYM	Ölçme ve Yerleştirme Merkezi
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TRT	Türkiye Radyo Televizyonu
TTK	Türk Tarih Kurumu
Tv.	Televizyon
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve saire
Yay.	Yaymevi

GİRİŞ

Doğru düşünme bilimi olan Mantık, iletişim anahtarı olan dil ile sıkı bir ilişki içindedir. Dil-anlam-mantık üçlüsü, adeta bir vücudun organları gibi birbirleriyle temas ve uyum halindedirler. Mantık doğru düşünmeyi; dil düşünceyi ifade etmeyi; anlam da kelimeye vazife yüklemeyi sağlar ki, doğru bir iletişim sağlansın.

“Mantık” sözcüğü Arapça olup “konuşma” anlamına gelen nutuktan türetilmiştir. “Nutuk” sözcüğü de eski Yunanca’da hem “akıl” hem de konuşma (söz-dil) dil anlamına gelen logosun karşılığıdır. Buna göre mantık (logos), “düşünme veya konuşma bilgisi” anlamında kullanılarak dilimize girmiştir.¹

Çok sayıda tarifi yapılan dil, en basit ifadesiyle; bir iletişim aracıdır. İletişim aracı olan dil, farklı kültürlerde, farklı coğrafyalarda, farklı milletlerde, farklı adlar altında kendini göstermiş ve âdete insanoğlunun beyni olmuştur. Yaşam dille var olmuş, dil ile her şey anlam kazanmıştır. Acılar, sevinçler, ayrılıklar... Hep bir şekilde dil sayesinde bir sosyal varlık olan insan tarafından başka bireylere ya da kitlelere ulaştırılmıştır.

Bir dil, bir toplum içinde, o toplumun bütün kişilerinin ortaklaşa katkılarıyla öyle bir biçim almıştır ki, onu ancak o toplumdan olanlar anlayabilir ve kullanabilirler. O toplum dışında kalanların dili kavramaları, dilin yapı ve işleyişini özel olarak öğrenmelerine bağlıdır. Demek oluyor ki, birbirinden ayrı toplumlar hâlinde yaşayan insanlar, kendi duygu ve düşünce sistemlerine uygun olarak, ayrı ayrı diller yaratmışlardır.²

İletişimin daha sağlıklı kurulabilmesi ancak sözcüklerin hangi anlamda kullanıldığının bilinmesi ile mümkündür. Dolayısıyla kelimelere doğru manalar yüklemeli ki insanlar arası anlaşma veya iletişimde aksaklıklar ortaya çıkmasın.

Dilin kelimelerle ve cümlelerle anlatmak istedikleri ile anlam doğmuştur ki bu tek bir sözcükten oluştuğu gibi, sözcüklerin bir araya gelmesinden veya cümleden de oluşabilir. Konuşmada, yazmada yahut başka bir iletişim durumunda sözcüklerin, sözcük gruplarının, cümlelerin her yönüyle iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira bir toplumun tarihi, kültürü, başka milletlerle ilişkisi, savaşlar, göçler vs. aynı kelimeye farklı manalar yükleyebilir ki bu da çok anlamlı, belirsiz sözcüklerin doğmasına

¹ İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**, Elis Yay., Ankara, 2010, s. 11.

² Tuncer Gülensoy, **Türkçe El Kitabı**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri, 1994, s. 8.

böylece iletişimin aksamasına neden olabilir. Mesela bazı Anadolu köylerinde kullanılan “gadasını aldığım”, “çok sevmek” manasında kullanılırken bir başka bölgede aynı kullanım hiçbir anlam ifade etmez. Demek oluyor ki dil-anlam-mantık ilişkisi çok yönlü ele alınmalı ve çok dikkatli kullanılmalıdır. Eğer ki dilin farklı kullanım özellikleri bilinmez ya da kelimelerin mana zenginliği göz önüne alınmazsa çok anlamlılık ve belirsizlik karşımıza çıkar.

Çokanlamlılık, bir sözcüğün ya da cümleinin birden çok manaya gelmesidir. Günlük konuşma dilinde çok anlama sahip olmayan sözcük ve cümle yok denecek kadar azdır. Dillerin çok anlamlılık ifade etmesi bir zenginliktir. Ancak çok anlamlılık yanlış anlamalara ve iletişim aksaklıklarına neden olursa, zenginlik bir anda tehlikeye dönüşür ve iletişim tıkanıklığı meydana gelir.

Yanlış anlamalara ve anlaşmazlıklara götüren bir diğer anlamsal vaka, belirsizliktir. Belirsizlik, şu şekilde tanımlanır: İki veya daha fazla anlama geldiği anlaşılabilecek lafza veya ifadeye belirsiz lafız veya belirsiz ifade denir.³

Belirsizlik ile çok anlamlılık çoğu zaman birbiri ile karıştırılır. Çok anlamlılıkta anlamsal fazlalık varken; belirsizlikte hem anlamsal fazlalık hem de eksiklik ve anlamı tam ifade edememek vardır.

İletişimin önündeki engeller yine yanlış kullanılan kelimelerle alakalıdır. Kelimelerden cümlelere yayılır ve böylece iletişim adeta durur ya da insanı yanlış anlamalara sürükler. Yanlış anlamalar da farklı farklı olumsuz hadiselerle sebep olur. Atalarımızın dediği gibi “Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir.”⁴

Dolayısıyla sosyal ilişki şekilleri, anlama, anlatma şekilleri, kelimelerin seçerisi, mekânı, insanın eğitim düzeyi, bilgisi vs. belirsizliğe neden olabilir.

Belirsizliğe sebep olan çeşitli faktörler vardır. Bunlardan bazıları: Sözcüklerin etimolojik seyrine baktığımızda ecdadımızın aynı kavramlara birden çok anlam yüklemesi, kullanılan ifadelerin kullanıldığı kültürel ve sosyal yapının farklılığı, kelimelerin günümüzde uğradığı birtakım değişiklikler, eğitim vb. nedenlerdir. Sözelimi bir kelime bilimsel bir alanda terimsel bir anlam kazanırken, içtimai hayatta daha değişik bir mana kazanabilir ya da değişik sosyal çevrelerde özel anlamlarda kullanılabilir.

³ İbrahim Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, Elis Yay., Ankara, 2004, s. 101.

⁴ Bilal Eren, **Atasözlerimiz**, Cihan Yay., Ankara, 1990, s. 141.

Sözcüklerin ve cümlelerin günümüze gelinceye kadar hangi aşamalardan geçtiğini veya hangi anlam ilaveleri yapıldığını yahut anlam aşınmalarına maruz kaldığını bilmek bizleri onların belirsizliğine ve çok anlamlılığına karşı bir kalkan gibi korur.

Çok anlamlılık ve belirsizlik, insanın hüküm sürdüğü, nefes aldığı her yerde, her alanda az ya da çok karşılaşılan anlamsal bir olgudur. Çünkü insan, dilini her yerde kullanır ve o, dilini kullanabildiği ölçüde insandır. Belirsiz ve çok anlamlı ifadelerin her alanda karşımıza çıkıyor olması, dilin kullanım şartlarının bir gereğidir ve bu, belli bir dereceye kadar kabul edilebilir. Ancak belirsizlik ve çok anlamlılığın, insanların geneline seslenen gazete, dergi, televizyon, internet, reklamlar, haberler, diziler vb. alanlarda normal bir durummuş gibi kullanılıyor olması ciddi bir sorundur ve asla kabul edilemez.

Dil ile adeta et ve kemik gibi bütünleşmiş insanoğlunun çok anlamlılığa ve belirsizliğe düşmüş olması, az olmak koşulu ile hoş görülebilir. Çok anlamlılık ve belirsizlik tamamen yok edilemeyebilir. Ancak bu anlam olayları ve bunların olumsuz etkileri en aza indirilebilir. Çok anlamlılıktan ve belirsizlikten korunmak için belki değişik ve çok sayıda öneriler ve çözüm yolları üretilebilir.

Hayvanın bir yaşama çevresi vardır, fakat bir dünyası yoktur. Çünkü hayvanın bir dili yoktur. Haliyle dünyası olan biricik varlık, insandır. Dil, insan için dünyada başka hiçbir canlının tecrübe edemeyeceği varlık olmasının koşuludur.

Çalışmamız, dili, anlamı ve bu alana giren diğer kavramları tanımlamaya, açıklamaya çalışmakta; çok anlamlı belirsiz ifadelerin kullanım alanlarını, toplumdaki genel olarak kullanılan dikkat çekici örnekleri; örneklerin çok anlamlılık mı belirsizlik mi taşıdığını; çok anlamlı ifadelerden ve belirsiz ifadelerden korunma yollarını; “örnekten kurala” giderek açıklamaktadır.

Konumuz, hem ferdi hem de sosyal hayatı ilişkilendiren “dilde belirsizlik ve çok anlamlılık” olunca sorumluluğumuz da, çalışmaya yönelik hassasiyetimiz de arttı. Bu nedenle tezimizi en az eksikle tamamlayabilmek için evvela iyi bir kaynak taraması yaptık. Konumuzu çeşitli açılardan ele alıp örneklerle zenginleştirerek işlemeye çalıştık.

Çalışmamızı üç bölümde ele aldık. İlk bölümde; dili, anlamı, çok anlamlılığı, belirsizliği açıklamaya çalıştık. İkinci bölümde; toplam dokuz başlıktan olmak üzere

çok anlamlılığı, çeşitli alanlarda, zengin örnekler bularak, belirsizliklerin ve çok anlamlılıkların gerekçelerini açıkladık. Son bölümde; çok anlamlılıktan ve belirsizlikten korunma yollarını ayrı başlıklar altında, örnekten kurala yöntemiyle inceledik. Bu bölümde önce çok anlamlı ve belirsiz cümle örneklerini verdik. Daha sonra cümlenin tek anlamlı ve belirsizlikten arındırılmış halini vererek ilgili anlam olaylarından nasıl korunabileceğine yönelik öneriler sunduk.

Çalışmamızın son bölümünde çok anlamlılıktan ve belirsizlikten korunma yollarını çeşitli örneklerle açıklamaya çalıştık. Örnekleri verirken, aynı lafız yahut cümlenin doğrusunu vererek karşılaştırmalı bir şekilde konuyu açıklamayı amaçladık. Söz konusu çok anlamlılıktan ve belirsizlikten korunma yollarını örneklerle somutlaştırarak konunun açılımını sağlamaya gayret ettik.

Bu çalışma yolculuğuna, çok anlamlılığı ve belirsizliği bitirelim diye çıkmadık. Çalışmadaki gayemiz, dil kullanıcılarının yaşamlarında karşılaştıkları bu tür dil-anlam sorunlarına dikkat çekmek, bunlara karşı tedbirli olmalarını sağlamak ve dilden kaynaklanan bu tür sorunları olabildiğince azaltabilmektir. Bir başka yönüyle dilde çok anlamlılığın ve belirsizliğin bir zenginlik, bir düşünme ve düşündürme aracı olduğunu çeşitli alanlardan dikkat çekici örneklerle açıklamaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.DİL

“Dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge”⁵ şeklinde tanımlanır.

Dil, bireyler arasında iletişim kurma işleviyle ön plana çıkmaktadır. Dilin göstergelerine bakılarak bireylerin, toplumların kültürünü, dünya görüşünü, felsefesini ve mantığını anlamak ve tanımak mümkündür. Bu bakımdan toplumun ruhu olan dil, kültürün ve yaşam tarzının göstergesidir. Aynı zamanda o, nesiller arasında kültürün taşıyıcı aracıdır.

Dil, belli bir zamanda öğrenilip bitirilen bir bilgi kümesi değildir. Dil, bir beceridir; insanın yaşadığı sürece çevresiyle etkileşimde bulunmasının doğal bir sonucu olarak gelişen, bir beceri alanıdır.⁶

İnsanların duygu, düşünce ve isteklerini anlatmak, birbiriyle iletişim kurmak amacıyla kullandıkları sesli ya da yazılı göstergeler dizgesine dil denir.⁷

Sanki insanlar, bilinmeyen zamanlarda bir araya gelerek ekmek şekline ekmek, insan şekline insan, su şekline su diyelim fikrinde uzlaşmışlar, insan zihninde bir etiket görevi göstererek anlaşmayı sağlama aracı bulmuşlardır. İşte geçmişten günümüze anlama, anlatma rolü olan dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en köklü vasıta.

İnsanlar, dil sayesinde ortaklaşa yaşamı kolaylaştırmışlar, birbirleriyle ilişkilerini zenginleştirmişlerdir. Birikimler dille aktarılır. Duygular, düşünceler, istekler dille aktarılır. İnsanoğlu, çoğalan birikimleri, gelişen duygu ve düşünceleriyle evrenin en soylu varlığı olma onuruna kavuşmuştur. Bilimde, teknikte, sanatta vb. pek çok alanda, dilin kurucu, yapıcı bir güç olduğu görülmektedir. Uygarlık da, insanlık da dille vardır.

İnsan dilini kullanabildiği ölçüde insandır.⁸ En basit tanımıyla dil, iletişim aracı olarak ifade edilir. Dilin iletişim vazifesi ilk olarak ilk çocukluk dönemimizde

⁵ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim**, TDK Yay., 1995, Ankara, s.55.

⁶ Saadettin Koç, **Dil ve Anlatım**, Palet Yay., Ankara, 2009, s. 15.

⁷ Aksan, s. 53.

annemizle başlar, ailede şekil alarak çevrede genişleyerek kendine kullanım alanı bulur. Dolayısıyla aile – dil ilişkisi iyi kurulmalı ki dilin iletişim vazifesi sağlam olabilsin.

Dil, hem bir toplumsal kurumdur, hem de bir değerler dizgesidir. Aynı zamanda kuralları olan bir oyun gibi özerktir.⁹

Dil, duygusal ve düşünsel üretimin aracıdır ve toplumsal bir zorunluluktur.¹⁰

Dil, “İnsanlar arası anlaşma sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir.”¹¹

Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca farklı nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır.

Yine dil, “İnsanoğlunu öteki yaratıklardan ayıran en büyük özelliği zekâsının ve düşünme yeteneğinin varlığıdır. Zekâ ve uygun düşünce sistemi, insanın iç benliğini kuran öğelerdir. Hayal eden, düşünen ve duyan kimse, bunların sonuçlarını davranış veya söz olarak kendi benliğinin dışına aktarır. Bu aktarmada onun en büyük yardımcısı dildir. Şu halde dil, bir yönü ile insan zekâsının, insandaki duygu ve düşünce gücünün en iyi dışa vurmada, en etkili anlatım araçlarındandır. Bu durum, kişinin iç dünyası ile çevresi ve dış dünyası arasında bağlantı kuran araçtır. Mademki dil geniş anlamı ile insan düşüncesinin ürünüdür, o halde dil ile düşünce sistemi arasında yakın bir bağlılık vardır. Dil, duygu ve düşüncenin kalıbı durumundadır. Dil ile düşünce uyumu iyi kurulmalıdır. Kişideki duygu ve düşüncelerin üstün seviyede bir anlatım bulabilmesi de ancak üstün seviyede bir dile sahip olması ile mümkündür.”¹² Çünkü dil duyguların ve düşüncelerin asıl taşıyıcısıdır.

“Dil, kişinin iç dünyası ile dış dünyası arasında bağlantı kuran bir araçtır.”¹³ Bu da öncelikle konuşma ile gerçekleşir. Ne var ki, konuşmanın gerçekleşebilmesi için, insanın tek olarak bulunması yeterli değildir. Bir kimse düşünce ve duygularını

⁸ Muhittin Bilgin, **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 1.

⁹ Roland Barthes, **Göstergebilim İlkeleri**, Kültür Bakanlığı., Ankara, 1979, s. 4.

¹⁰ Bilgin, s. 1

¹¹ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Minnet Oğlu Yay., İstanbul, 1977, s. 1.

¹² Zeynep Korkmaz, **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1974, s. 7-8.

¹³ Bilgin, s. 3.

konuşma yoluyla başkalarına aktaracağına göre, dilin var olabilmesi aynı zamanda insan topluluklarının varlığına bağlıdır. Gerçekten de dil, yalnız konuşma yönü ile kişinin fakat kişiler arasında bir anlaşma aracı olarak bütünü ile de insan topluluklarının eseridir.¹⁴ Dolayısıyla dil toplumla vardır ve onunla iç içe olmak zorunluluğundadır.

Zekâ, duygu ve düşünce mekanizması bütün insanlarda ortaktır. Ancak, zihin faaliyetinin sonucu olan kavramaların anlam olarak içine yerleştirdikleri kelimelerin ses kalıpları bütün insanlarda bir değildir. Bu kalıplar genellikle toplumdan topluma değişmektedir. Bu kalıplarla birlikte, kalıpların bağlantı biçimleri de toplumdan topluma değişmektedir. Bu durum kelimelerden oluşmuş dil dediğimiz sisteme aktarılacak olursa, o zaman dili, biçimlenmesi ve işlenmesi toplumdan topluma değişen ve her toplumun özelliklerine uygun birer kalıba giren sosyal bir varlık olarak kabul etmek gerekmektedir.¹⁵ Dolayısıyla bu yönüyle dil, her toplumun özelliklerine göre şekil alır ve gelişir. Dilin bu vasfının bilinmesi ve dikkate alınması dil-toplum ilişkisi bakımından sağlıklı iletişim için göz önünde bulundurulmalıdır.

“Her ne kadar dil bütün insanlar için söz konusu olan evrensel bir varlık ise de, onu konuşan ve yazan değişik toplumlarda çeşitli sebeplerle değişik biçimlerde kendini göstermiştir. O toplumların duygu ve düşünce tarzına, sosyal durumlarına, oturdukları yerlere, tarihteki geçmişlerine zaman içinde değişme ve gelişmelere göre şekil ve işleyiş bakımından birbirinden ayrı birer biçimlenmeye uğramışlardır. Türkçe ile İngilizce’nin, İngilizce ile Almanca’nın, Almanca ile Fransızca’nın, Farsça ile Çince’nin, Çince ile Japonca’nın yapı ve işleyiş bakımından birbirini tutmaması, dilin değişik biçimler alma özelliğinden ileri gelmektedir. Durum böyle olunca da dil, bir başka yönü ile belirli toplumlar arasında anlaşma aracı olarak kullanılan bir sosyal varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. İngilizce genellikle İngiliz toplumunun varlığı, Türkçe de Türk toplumunun varlığı ile söz konusudur.”¹⁶

Ziya Gökalp’e göre dil, “Kültürün temel unsurudur.”¹⁷ O, bu görüşünde haklıdır. Zira dil, duygu ve düşüncenin âdeta kalıbıdır. Bir milletin bütün duygu ve düşünce hazinesi, dil kabına ve kalıbına dökülür, böylece bu dil ile yerden yere, nesilden nesle aktarılır. Yazı, dilin sesini kaydeden bir vasıta olarak dilin bir parçasıdır. Fakat kültür, söz ile de bir millet arasına yayılıp milletin öz malı olur, zira kültür milletin değerleridir; bu yaşam biçimi, adetler, oyunlar, türküler vs. dil vasıtasıyla yaşatılır ve insanlığa aktarılır.

¹⁴ Korkmaz, s. 8.

¹⁵ Korkmaz, s. 9.

¹⁶ Korkmaz, s. 8-9.

¹⁷ Bahar Derviş Cemaloğlu, **Felsefe Dersleri**, Çizgi Yay., Ankara, 2010, s. 60.

Dil kültürün temeli olduğuna göre, bir milletin dili ile ifade ettiği sözlü, yazılı her şey kültür kavramına girer. Sabahtan akşama kadar evde, sokakta, iş yerinde konuşan halk, farkında olmadan dil tarlasını eker, biçer. Dilin duygu ve düşünce ile dolmasının sebebi, günlük hayata çok yakın olmasıdır.

Aslında dili yaratan hayat, daha doğrusu sosyal hayattır... Dil deyince, konuşulan ve yazılan bütün kelime ve cümleleri anlamak lâzımdır.

Her millet dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurur. Bu esnada o, akan bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Her medenî milletin konuşma ve yazı dili, karşılaştığı medeniyetlerden alınma kelime ve deyimlerle doludur. Dile bu gözle bakılırsa dil, mana kazanır.

Batılı dil âlimleri, filologlar yazılı veya sözlü kültür eserlerini incelerken, arkeolog gibi hareket ederler. Bir nevi “dil arkeolojisi” yaparlar. İlk inceledikleri metnin tarihini tespit çalışırlar. O kesitte o anda bulunan ve o ana kadar dile girmiş olan kelimenin, yerli, yabancı ayırmaksızın yazılışı, söylenişi, manası dikkatle tespit edilir. Zira en küçük bir işaret ses değişmesi, o kelimenin hatta bütün metnin manasını değiştirebilir. Eğer Sümerce bir metinde “Tanrı ve at” kelimeleri Türkçe “Tanrı ve at” manasına geliyorsa, bu bütün insanlık tarihine yeni bir gözle bakmayı gerektirir. Bundan dolayı dil âlimleri, filologlar eski metinleri incelerken adeta kılı kırk yarmaktadırlar.

Dil ile tarih ve kültür arasındaki münasebeti iyi bilen kimse dili tek başına almaz. Zira dilde her kelimenin yazılış, ses, şekil manasını tayin eden, tarih ve kültürdür. Yunus Emre’nin şiirlerinin dilini yazıldığı devir ve çevreden ayrı ele alamazsınız. Zira o ağacın kökleri gelenek ile beraber, yetiştiği topraklara sımsıkı bağlıdır. Bu da gösterir ki, filolog sadece dilci değil, geniş kültürlü, kafası dil gibi hayatın bütün imkânlarına açık bir insan olmalıdır.”¹⁸

Dil, bir diyalog olarak insaniliğimizin açıldığı yerdir, orada insan kendisiyle diğeri ve dünya ile bir aradadır. Diyalogda içkin olan şey, dilin, insana içerisinde yer alacağı bir uzay açmış olmasıdır. Bu bir anlam uzayıdır. İnsana özgürlük ve gelecek bahşedilen bu anlam uzayında, insanda insani olan, tarihte kültürel olan gerçekleşir, muhafaza edilir ve taşınır. Bu bakımdan insanın belli bir tarihsel dönemdeki tüm tinsel (manevi-ruhsal) gerçekliği onun dilde durduğu yerdedir ve dil ile olan

¹⁸ Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil**, Dergah Yay., İstanbul, 1982, s. 34.

ilişkisinin aldığı biçime bağlıdır. Dilde durma, nihayetinde, dünyada durma, dünyada olmadır.

Dil, her türlü insan deneyiminin biricik a priori'si'dir ve insanî deneyime kendine özgü karakteristiğini veren şeydir. İnsan deneyiminin kendine özgü karakteristiği, anlamlı olmasıdır. Deneyim, özünde anlama'dır. Anlama ancak anlamın olduğu yerde yani dilde gerçekleşir. Dil, anlamanın, içerisinde kendisini gerçekleştirdiği açıklıktır.¹⁹

“Anlama neyi anlar? Anlama dile gelen şeyi anlar; şeyin dile gelmesi onun anlamıdır. Bu bakımdan denebilir ki, dünya anlamanın dilde anladığı biçimiyle şeylerin bir toplamıdır. Dilde anlama'nın bize açtığı bu dünya, şeylerin basitçe bir yan yana gelmesi değildir; fakat içerisinde şeylerin karşılıklı olarak birbirleri ile ilişkiye girdiği ve kendilerini anlaşılır, anlamlı olarak görünüşe çıkarabildikleri bağıntılar bütünüdür.” Bu durumda denilebilir ki “Dil bir töz değil, bir biçimdir. Kendi başına alındığında, dil, tıpkı sanat eseri gibidir: İçeriğin biçime büründüğü, biçim haline geldiği, salt biçim olduğu şeydir. Biçime bürünme, biçim haline gelme, biçim olma, görünür olmadır. Açıklığa gelmez yani dile gelmez.”²⁰

Aristoteles, dilin özüne ilişkin şunları söylemektedir: “Konuşma seslerinde bulunan şey ruhtaki tutkuların sembolüdür ve nasıl ki, yazı bütün insanlarda aynı değilse, konuşma sesleri de aynı değildir. Bunların (sesler ve yazı) ilkin gösterdikleri şeyler, ruhun bütün insanlarda aynı olan tutkularıdır; bunların (tutkuların) benzer imgelerini biçimlendirdikleri şeyler de bütün insanlarda aynıdır.”²¹

Heidedger'e göre harfler, sesler, ruhtaki tutkular ve tutkuları uyandıran şeyler arasındaki bağ, “gösterme”de toplanır. İşte dili konuşma olarak, kendinde barındıran, bu klasik yapıyı ayakta tutan şey, göstermedir. “Grekler göstergeyi “gösterme” temelinde açıklarlar. Gösterge, göstermek için meydana getirilir.”²² Bu da, dilde, açık kılmanın hüküm sürmesi demektir. Bu bakımdan Aristoteles'in dilin özüne ilişkin açıklaması, hatasızlık olarak hakikat çerçevesinde değil, fakat açık kılma olarak hakikat çerçevesinde anlaşılmalıdır.

Locke'a göre “sözcüklere ilişkin ilk tanım, onların eklemli sesler olduklarıdır.”²³ Ancak sözcük yalnızca eklemli ses olmakla, dilin bir parçası olamaz. Locke, papağanların da eklemli sesler çıkarabildiklerini, fakat bunun hiç de onların bir dil yetisine sahip oldukları anlamına gelmediğini belirtir. Dil ve bildirişim, yalnızca eklemli sesler çıkarmayı değil, fakat bu sesleri bir anlam'a bağlayabilme yeterliliğini de gerektirir. Bu bakımdan Locke'a göre,

¹⁹ Gökhan Yavuz Demir, **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, (Basılmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.

²⁰ Taylan Altuğ, **Dile Gelen Felsefe**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s. 8.

²¹ Aristoteles, **Metafizik**, Sosyal Yay., İstanbul, 2011, s. 86.

²² Altuğ, s. 105.

²³ John Locke, **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme**, Öteki Yay., Ankara, 1999, s. 86.

insanın dil kullanabilmesi, eklemli sesleri idelerinin göstergesi yapması ile mümkündür. O halde “eklemli seslerin yanı sıra, insanın bu sesleri içsel kavramlarının göstergeleri olarak kullanabilmesi ve onları belirtkeler (Marks) olarak kendi zihnindeki ideleri temsil eder hale getirmesi gerekir ki, bunlar aracılığı ile ideler başkalarınca bilinir hale gelsin ve insanların zihinlerindeki düşünceler birbirlerine aktarılabilsin.”²⁴

“Locke’nin dili kavrama biçimi, gösterenlerin daima reel anlamları imlediğini ve dil ile gerçeklik arasında bir eşbiçimlilik bulunduğunu iddia eden mutlak realizm ile anlamı, tamamen bir gösterenler (adlar) sorununa indirgeyen, bilgi-içerimsiz nominalizmin arasında bir orta konuma yerleşmiş görünmektedir. Bu durumda, dilin var ettiği anlam uzayının, gerçek varoluşa ilişkin bir izdüşümler veya bir olasılıklar uzayı olarak anlaşıldığını ileri sürebiliriz. Kantçı terimlerle ifade edersek, dilsel anlam uzayı, transcendental idealite’ye ve deneye dayalı realite’ye sahip olan bir anlam uzayıdır. Hakikat, iletişimin birliğinde ve bu birliği kuran uzlaşımsallıkta bulunduğu kadar; gerçek varoluş’un izlerini düşüren gösterilenlerdedir de.”²⁵

Heidegger’e göre, “dil kavrayışında, doğru kabul edilen üç dayanak bulunur. Dayanaklardan birincisi, dili, başka bir şekilde değil de, konuşma çevresinde anlamaya yönelmektir ki, bu da içsel bir şeyin ifade bulması demektir. Konuşma, insanın “iç ruhunda” gizli olarak bulunanın söze dökülmesi ve böylelikle görünür hale gelmesidir. Ancak, bu şekilde, dili içsel bir şeye başvurarak açıkladığımızda; onu dışsal, yüzeysel bir şey olarak tasarlarız. Dayanaklardan ikincisi, bu anlayış, konuşmayı bir insan etkinliği olarak kavrama eğilimindedir: İnsanın konuşması vasıtasıyla dil varlığa gelir. Böylelikle konuşan özne merkeze konmuş olur. İnsani ifade etkinliği olarak konuşma, daima, gerçek olanın ve gerçek olmayanın sunumu ve tasarımıdır.”²⁶ Düşünceyi, kendisi aracılığıyla maddesel kıldığımız bir şey olarak görülen dil, imgeyi veya kavramı temsil eden, bunların tasarımını veren bir aracı düzeydir.”²⁷

Bir dili konuşmak demek, kurala dayalı bir davranış biçiminde bulunmak demektir. Daha anlaşılır biçimde dile getirmek gerekirse, konuşmak, kurallara uygun davranışlarda bulunmaktır.²⁸

İletişim aracı olarak tanımladığımız dil, hayatımızın her safhasında en önemli yeri tutmaktadır. Bundan dolayıdır ki dili iyi anlamak, iyi kullanmak, iyi yaşatmak durumundayız.

²⁴ Altuğ, s. 30-31.

²⁵ Altuğ, s. 54.

²⁶ Altuğ, s. 103.

²⁷ Altuğ, s. 103.

²⁸ John R. Searle, **Söz Edimleri Bir Dil Felsefesi Denemesi**, Ayraç Yay., Ankara, 2000, s. 134.

1.2.ANLAM

Anlam, bir kelimenin, kelime gurubunun veya cümlenin üstlendiği ve bunların zihinde uyandırdığı manalar ve çağrışımlardır. Öğretmen deyince öğretme işini yerine getiren, kalem deyince yazma vazifesi gören araç gibi anlamların akla gelmesi, anlamı en somut olarak tanımlamamızı sağlamaktadır.

Bir varlığa karşılık olarak kullanılan kelimeyle o varlık arasında kurulan ilgiye “anlam” denir. Anlam, kelimenin işaret ettiği varlığın zihinde canlandırılarak kavranmasıyla oluşur. Bilmediğimiz bir dildeki kelimelerin bizim için bir anlamı yoktur. Bunların karşıladığı varlığı bilmediğimiz için bu kelimeler bize anlamsız gelir.²⁹ Bu durum ise “dil-anlam-varlık” ilişkisinin önemini göstermektedir.

Sözcükle onun belirttiği kavram ve anlamı birbirinden ayrı düşünemeyiz. Çünkü kavram, kelimelerin yüklendikleri anlamları zihinde canlandırır, sonra da somut ve soyut olarak insan aklına iletir.

Varlıklara karşılık olarak kullanılan, kavramları göstermeye yarayan, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin anlamlı en küçük parçasına “kelime” denir.

Kelime, varlığın kendisi değildir. Kelime varlığı (canlı, cansız, nesne, olay, durum, duygu...) ifade etmeye yarayan, zihnimizde çağrışım yaparak canlandırma yapan bir simgedir. Örneğin yeni açılan bir caddeye bir ad verdiğimizizi düşünelim. Verdiğimiz ad o caddenin kendisi değildir. Sadece o caddeyi ifade etmeye yarayan bir simgedir.

Türkçe’de yazı yazmak için kullandığımız kelime “kalem” iken İngilizce’de bu kelimeye karşılık “*pencil*” kelimesi kullanılır. Bir nesneye karşılık farklı kelimeler kullanılsa da nesnenin ifade ettiği anlam hep aynıdır. İster “öğrenci” diyelim ister “talebe” diyelim bu kelimelerin hepsi hemen hemen aynı anlamı verir.

Bazı kelimeler hiçbir kavramı göstermez: kadar, ile, veya, için, bile, da, ama, ise... Bu kelimeler kendinden önceki gelen kelimeyle birlikte belirli bir dereceye kadar anlam kazanırlar. Örneğin, “Sabaha kadar ders çalıştım” cümlesinde *kadar* cümle içinde zaman anlamı vermektedir.

²⁹ Sergül Erkene Madencioğlu, **Devlet Kitapları**, Dergah Ofset Yay., İstanbul, 2012, s. 40.

Kavram, bir nesnenin, bir duygunun ya da düşüncenin anlıktaki soyut ve somut tasarımıdır. Bu tasarım, dil birliği içindeki kimseler arasında ortaktır. Örneğin, "kuzu" kavramı, düşünce-ses birleşimi olan sözcük aracılığıyla, yazılı ya da sözlü olarak bize iletiildiği zaman anlığımızda o sevimli yaratığın (koyun yavrusu) tasarımı oluşur. Ancak her sözcüğü "kuzu" örneğindeki gibi tasarımılayamayız. Örneğin, "sevinç, dostluk vb." belirli çizgilerle kavrayamayız. Dolayısıyla bazı kavramlar somut bazıları ise soyut olarak anlam özelliği kazanırlar.

Anlam, tasarım durumundaki kavramın dile gelmiş biçimidir. "Kuzu" sözcüğü bize iletiildiğinde kafamızda bir "kuzu" kavramının oluştuğunu görmüştük; bu sözcüğün "koyun yavrusu" diye dile getirilmesi, onun anlamlandırılması demektir.³⁰

Kimi sözcüklere yeni anlamlar yüklenir. Bir sözcüğün sözlükte sıralanan anlamlarından her birine "kapsam" denir. Örneğin, görme organını anlatan "göz" sözcüğünün, süreç içinde kullanıma bağılı olarak TDK'nin Türkçe Sözlük'ünde 10 anlamı sıralanmıştır: 1. Görme organı. 2. Görme ve bakma. 3. Bakış, görüş. 4. Kaynak. 5. Delik. 6. İçine girilen, öteberi konulan, bölümleri olan bir şeyin her bölmesi. 7. Kıskançlık ya da hayranlıkla bakıldığında bir şeye çöktüğüne inanılan uğursuzluk. 8. Sevgi, ilgi, gönül bağlantısı. 9. Ağacın tomurcuk veren dallarından her biri. 10. Bölüm. Dilimizdeki "Benim sende gözüm var." Kullanımını ele alalım: Bu kullanımda, Türkçe Sözlük'ün "göz" için gösterdiği 8. Anlam ("sevgi, ilgi, gönül bağlantısı") söz konusudur. Anlaşılağı gibi, "anlam", kapsamla beliren kavramı anlatır.

Birçok sözcüğün belirttiği anlam kapsamı, bağlam (kullanıldıkları tümce ya da söylem) içinde belirir. Kimi sözcüklerin bağlam dışında da bir anlam üstlendiği söylenebilir. Örneğin "çokgen, tavşan, apartman, masa" gibi sözcükleri bağlam dışında da anlamlandırabiliyoruz. Ne var ki kapsamı açıklarken ele aldığımız "göz" sözcüğünün kullanım örneklerinde görüldüğü gibi, birçok sözcüğün anlamıyla ilgili belirsizlik ancak bağlam içinde ortadan kalkmaktadır.³¹

Diller nasıl ki doğar, gelişir ve ömrünü tamamlarsa dile bağılı olan anlam da süreç içinde yeni çağrışımlarla kapsamını genişletir ya da daraltır. Örneğin: "olmak" sözcüğü TDK'nin 1974 basımı *Türkçe Sözlük*'ünde 18 farklı anlamda iken aynı

³⁰ Bilgin, s. 4.

³¹ Bilgin, s. 27.

kelime Püsküllüoğlu'nun 1995'te basılan *Türkçe Sözlük*'ünde 30 değişik anlamda kullanılmıştır.

Bağlam-anlam ilişkisini Sait Faik'in "Barba Antimos" öyküsünden aldığımız şu metinden daha yakından inceleyelim:

“- Nasılsın Barba Antimos?

- İyi değilim. Çok sıkıntı veriyor beyim, uyutmuyor, bir lokma bir şey yiyemiyorum. Dün bir çorba içebildim. Sonra onu da...”³²

Metnin sonundaki eksiltili tümceyi bağlamdan kopardığımızı varsayalım: “Sonra onu da...”. Bu tümce bize bir şey anlatabiliyor mu? Her şeyden önce tümcedeki “o” adılının neyin yerine kullanıldığını çıkarabilir miyiz? Sayısız nesneden, sayısız duygu ve düşünceden... Birinin adılı olamaz mı bu sözcük? İkinci olarak tümcedeki “o” adılı yerine “çorba” sözcüğünü koysak bile, “Antimos” un çorbayı çıkardığını anlayabilir miyiz? Görülüyor ki “sonra onu da...” tümcesi, bağlam dışında, belirsizlik içindedir; bu tümce ile ilgili belirsizliğin giderilmesi, daha geniş bir bağlamı gerektirmektedir.³³

Bağlamı daha geniş, kitap boyutunda ele alan güzel bir örnek Albert Camus'un *Veba* adlı romadır. Romanın tüm bağlamı ele alındığında “veba” sözcüğünün, yalnız bir sayrılık adı değil, Alman işgalini simgeleyen alegorik bir anlam taşıdığı, giderek, daha üst düzeyde “kötülük” anlamında kullanıldığı görülür. Bizim edebiyatımızda da, misal olarak, Yaşar Kemal' in *Yılanı Öldürseler* adlı romanında “yılan” sözcüğünün “veba” gibi alegorik bir anlam üstlenip toplumsal değerlere göre ölmesi gereken bir kadını simgelemektedir.

Açıklamalar ve misallerden de anlaşılacağı gibi, anlam tek başına, cümle içinde, metin içerisinde konunun mahiyetine, insanların zihniyetine göre farklı farklı manalar kazanabilmektedir. Önemli anlam olaylarından biri olan “çok anlamlılık”, ayrıca “anlam daralması”, “anlam genişlemesi”, “anlam kayması” biçiminde görülen anlam değişimleri ancak bağlamda açıklığa kavuşturulabilir. sesteşliğin gerçekleşmesi de bağlamı gerektirmektedir.

İletişimin daha sağlıklı kurulabilmesi ancak sözcüklerin hangi anlamda kullanıldığının bilinmesi ile mümkündür. Dolayısıyla kelimelere doğru manalar yüklemeli ki insanlar arası anlaşma aksaklıkları cereyan etmesin.

³² Sait Faik Abasıyanık, *Son Kuşlar*, Havuz Başı Yay., İstanbul, 2001, s. 172.

³³ Bilgin, s. 28.

Kelimelerin veya cümlelerin hangi anlama geldiğinin tespitinde konunun mahiyeti iyi bilinmeli, anlatıcının zihniyeti iyi bilinmeli, anlatıcı ile alıcı arasındaki ilişki dikkate alınmalı, akıl ve mantık ilkeleri dikkate alınmalı, kelimelerin anlamsal derinliklerinin olabileceği, örtük manalara gelebilecekleri hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Anlama ilişkin çeşitli kuramların değişik yaklaşımları mevcuttur. Bu yaklaşımlar, dil- anlam ilişkisini bireye etkisi açısından da ele alırlar ve anlamın ruhsal öğeler açısından bireyde oluşturduğu tepkiyi belirtirler.

"Locke ve Grice tipindeki kuramların anlama iletişimsel, nedensel yaklaşımları vardır. Bu yaklaşımlara göre, bir imin anlamı, onunla karşılaşan bir bireyde meydana gelen davranış eğilimidir. Stevenson'a göre anlam, imin (tasarımının uyandırdığı şey), onu algılayan bireyler üzerinde belli etkiler oluşturma eğilimidir. Grice anlamı, bir bireyin bu imi kullanırken bir başkasında belli bir düşünce oluşturmaya yönelik, karmaşık içerikli niyetler olarak belirtmektedir. Dolayısıyla anlama içsel, dışsal davranış eğilimler ile ruhsal öğeler yön vermektedir."³⁴

Anlamı kısır bir döngü olarak değil çok boyutlu, etki alanları geniş bir unsur, dilin bir ürünü ya da sonucu olarak ele almak lazımdır. Anlamın dilden, bireyden ayrı düşünülmesi asla söz konusu olmamalıdır.

1.3. ÇOK ANLAMLILIK

Gül dalı...

Güzellik...

Zeytin dalı...

Barış...

Dal deyip geçemezsin, iki üç anlamla yetinemezsin...³⁵

Bir sözcüğün tek bir anlam taşıması, bir göstergenin bir tek gösterileni belirtme özelliği "tek anlamlılık" olarak adlandırılır.³⁶

³⁴ Arda Dankel, **Anlam ve Nedensellik**, Kabalcı Yay., İstanbul, 1996, s. 37.

³⁵ İlhan Selçuk, **Duvarın Üstündeki Tilki**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 96.

³⁶ Bilgin, s. 29.

Günlük konuşma dilinde tek anlamlı sözcüklerin sayısı oldukça azdır. Örneğin, “elek”, “kaşık”, “kaygı”, “üşümek”, “üzüntü”, “yoğurt”, gibi sözcükler, şimdilik tek anlamı olan sözcüklerdir. Şimdilik, diyoruz; çünkü halk yeni sözcüklere gereksinme duyduğunda, genellikle dağarcığındaki sözcüklere başvurur, gereksinmesini bu sözcüklere yan anlam kazandırarak karşılar.

Bir sözcüğün birden çok anlamı içermeye niteliği, birçok anlamı olma durumu ve özelliği “çok anlamlılık” olarak adlandırılır. Birden çok anlamı olan, çok anlamlılık gösteren sözcüklere de “çok anlamlı sözcükler” denir. Kullanım alanına giren her sözcük başlangıçta tek anlamlıdır. Çok anlamlılık süreç içinde ortaya çıkan bir özelliktir.

Çok anlamlılığın süreç içindeki gelişimini basım yılları farklı olan sözcüklerde kolayca izleyebiliriz: Örneğin, “işletme” sözcüğünün “Kamus-ı Türkî” (1900-1901)’deki anlam kapsamı tektir: “İşletmek eylemi” , “İşletme sözcüğü”. TDK’nin Türkçe Sözlük (1974, 6. bas.)’ünde ise iki anlamda verilmiş: “1. İşletmek eylemi. 2. İşletmeyi sağlayan yönetim.” Basım tarihi daha yakın (1995) olan Ali Püsküllüoğlu’nun Türkçe Sözlük’üne gelindiğinde, bu sözcüğün anlam kapsamının dörde çıktığını görüyoruz: “1. İşletmek eylemi. 2. Sanayi, ticaret, tarım vb. gibi iş alanlarında anamal yatırılarak, kazanç ya da başka yararlar için kurulan, bağımsız bir bütçeyle kurulan kuruluş. 3. Böyle bir kuruluşu verimli duruma getiren kazanç elde etme yöntemi. 4. İşyeri.” (Bunlara, kullanımı aktarmalı bir söyleyiş olarak yaygınlaşan, “İşletme bilimin öğretildiği fakülte, işletme fakültesi” anlamını da ekleyebiliriz: İşletmede okuyor.)

Çokanlamlılık üzerine örneklediğimiz “İşletme” sözcüğünün sözlüklerdeki anlam çeşitlemesi de gösteriyor ki, bir sözcük, süreç içinde çekirdek anlamına bağlı olarak çevresel anlamlar kazanabilmektedir. İşte çokanlamlılık denen olgu budur. Bir çekirdek ya da kaynak anlam çevresinde yeni anlam halkalarının oluşmasıdır. Böylece bağlam aracılığıyla sözcük üretilir. Bu kelime üretmede biçimsel ölçüte dayanan sözcük yapımı, “Morfoloji” nin konusudur. Burada ise, sözcük yapımının, dilde var olan bir sözcüğe yeni bir anlam veren anlamsal türü söz konusudur.³⁷

Sözcükler başlangıçta belli bir nesneyi, kavramı ya da anlamı karşılamak için doğmuştur. Ama bu sözcükler nesne ve kavramları karşılayamaz hale geldiğinde

³⁷ Bilgin, s. 29.

dilin tabii seyri içinde ya yeni kelimeler oluşturulmuş ya da mevcut kelimelere yeni anlamlar yüklenmiştir. İşte anlam genişlemesi yoluyla sözcüklerin, yeni anlam kazanmasına “çok anlamlılık” denir. Sözcüklerin mecaz, deyim, terim, argo... gibi anlamları, aslında bu anlam genişlemesiyle oluşan anlamlardır. Yani bu anlamlar, çok anlamlılığın içinde değerlendirebileceğimiz anlamlardır. Bunu “**dil**” sözcüğünden hareketle daha anlaşılır hale getirelim:

“Dil” sözcüğü gerçekte “insan ve hayvanların ağzında bulunan yemeye, tat almaya ve insanlarda konuşmaya yarayan organ” anlamındadır. Fakat bu sözcük bu gerçek anlamının yanında,

- “Dil, kılıçtan keskindir.” cümlesinde “anlatış, ifade, tarz”;
- “İnsanı dili kıymetlendirir ve yine dili mahveder.” cümlesinde “lüzumsuz konuşma, kötüleme...”;
- “Fikret’in dili çağdaşlarına göre daha sadedir.” cümlesinde “kelime hazinesi, üslup”;
- “Terazinin dili kırılmış.” cümlesinde “çeşitli aletlerin uzunca, yassı ve oynak kısımları”;
- “Her söze kulak verir, herkese dil uzatır.” cümlesinde “bir kimsenin veya bir şeyin aleyhinde söz söylemek, iftira atmak ” anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi “dil” sözcüğünün gerçek, mecaz, terim birçok anlamı vardır. İşte bu anlamlara genel olarak “çok anlamlılık” denmektedir.³⁸

Kelimelerin çok anlamlılığını günlük hayattaki sık kullandığımız “**kalem**” kelimesinin anlamlarını inceleyerek görelim.

Gerçek Anlam } 1.Yazmak, çizmek gibi işlerde kullanılan araçtır.

Kalem kutusunu yine okulda unutmuş.

Yan Anlam } 2. Resmi kuruluşlarda yazı işleridir.

Bir dairede kalem müdürü olarak çalışıyor.

3. Çeşit manasındadır.

Reçetelere, artık dört kalem ilaç yazılabilecek.

Mecaz Anlam } 4.Yazı manasındadır. (Bazı deyimlerde)

5.Yazar manasındadır.

³⁸ Abdullah Aras, **Türkçe Ders Kitabı**, Güvender Yay., İzmir, 2001, s. 54.

Bu konuyla ilgili daha önce de bir makale kaleme alınmıştı.

O, küçük hikâyede başarılı bir kalemidir.³⁹

Çok anlamlılık halkın dilinde yıllardan beri kullanılmaktadır. Buna bir de Anonim Halk edebiyatı ürünü olan maniden örnek verelim:

Yaradan
Tabip bilir yaradan
Derdimi kimse bilmez.
Ancak bilir Yaradan.
Çaresiz derde düştüm,
Kurtar beni yaradan.
Sevdiğime insaf ver,
Yeri göğü Yaradan.
Yetiş tabibim yetiş,
Ölüyorum yaradan
(Anonim)

Örneklerde de görüldüğü gibi sözcük ya da cümleler kelimelerin kullanım alanına, kaynak kişinin maksadına, zihniyetine ve konunun mahiyetine göre çok anlamlılık özelliği göstermektedir.

Eğer doğal dillerin gerek söz dizimi kuralları, gerek anlam kuralları tek düzenli ve bütünsel belirli olsaydı, dili iyi bilen toplum üyeleri arasında yanlış anlama veya anlaşmazlık diye bir şey olmazdı. Böyle bir dilde her anlama, doğru anlama şeklinde ortaya çıkardı. Ne yazık ki, çok anlamlılık ve belirsizlik bu ideal durumun gerçekleşmesine imkân vermemektedir..

Bir sözcüğün çok anlamlı olması, birden çok anlama gelmesi, daha uygun bir deyimle dilde birden çok görevde kullanılması demektir. Doğal dillerde yer alan sözcüklerin büyük bir kısmı bu manada çok anlamlıdır, yani birden çok görevde kullanılır. İşte yanlış anlama herhangi bir deyim, içinde geçen bir veya birkaç sözcüğün değişik anlamlarda veya görevlerde kullanılabilmesinden ötürü, belli bir bağlamda ne gibi bir niyeti iletme amacıyla kullanılmış olduğundan, anlaşılmasından ileri gelir. Yanlış anlama bazen hiç anlamamaktan bile zararlı olabilir. Bağlamın dil içinde kullanımı çok kez kendiliğinden çok anlamlılığı giderir.

³⁹ Dilber Kaçar, **Türkçe Ders Kitabı**, Birey Yay., İstanbul, 2010, s. 15.

Örneğin "sürgü" sözcüğü tek başına çok anlamlı bir sözcük olduğu halde, "hırsız mücevherlerin bulunduğu sürgüyü görmemiş" ifadesinde, ilgili kelime çok anlamlılığını yitirmektedir. Ancak "bir" için aynı şeyi söyleyemeyiz. Birin hangi maksatla kullanıldığını anlayabilmek için onu söyleyen veya yazan kimsenin kişiliğini, sonra bu deyimini kullandığı somut durumu göz önünde bulundurmanız gerekebilir. Buna rağmen o kimsenin gerçek niyetini yine de yanlış anlamamız mümkündür. Özellikle yazılı iletişimde, eski metinleri okuduğumuzda, hele şiir ve felsefeyle ilgili konularda, bütün çabamıza rağmen, okuduğumuzu yanlış yorumlama tehlikesini büsbütün ortadan kaldıramayız.

Bu kısa girişten sonra "çok anlamlı" sözcüğünü tanımlayarak onun anlamını iyice aydınlatmak istiyoruz. Gerçi başta da belirttiğimiz gibi bir sözcüğün çok anlamlı olması, birden çok anlama gelmesi veya birden çok görevde kullanılması demektir ama mantıksal sıkılık bakımından bu tanım yeteri kadar açık değildir. Kaldı ki yazarlar arasında da çok anlamlı sözcüğünün anlamı üzerinde tam bir anlaşma veya uzlaşmaya varılmamış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla herhangi bir kavram kargaşasını önlemek için, bu sözcüğün ilkin en genel bir tanımını yapmamız, ondan sonra çok anlamlılığın özel biçimlerini incelememiz yerinde olacaktır.

Gerçekte çok anlamlı olan tek tek sözcüklerdir, dolayısıyla herhangi bir cümlenin çok anlamlılığı, o cümlede geçen bir veya birden çok sözcüğün çok anlamlı olmasından ileri gelir. Ama biz ilkin bildiri kipinden olan dolayısıyla herhangi bir doğruluk değeri olan cümlelerin çok anlamlılığını sonra da tek tek sözcüklerin çok anlamlılığını açıklayalım.

Bir cümlenin çok anlamlı olması, cümleye ilk bakıldığında bu cümlenin hem doğru hem yanlış değerini alabilmesi demektir. Yalnız, mantıktaki çelişmezlik ilkesi gereğince bir ve aynı cümle hem doğru hem yanlış olamayacağına göre, böyle bir durumda çok anlamlılık karşısında bulunduğumuzdan şüphelenmemiz gerekir. Nitekim "bazı sürgünler sürgün olmadı", gibi biçimce çelişik deyimleri doğru saymamızın da nedeni budur. Çok anlamlılığın en genel tanımını belirledikten sonra çok anlamlılığın alt türlerini ele almak istiyoruz. Bu amaçla çok anlamlılığı bazı araştırmacılar, sentaktik, semantik ve pragmatik olmak üzere üç alt bölüme

ayırmışlardır.⁴⁰ Biz de bu tasnife uygun olarak çok anlamlılığı bu başlıklar altında değerlendireceğiz.

1.3.1. Sentaktik Çok Anlamlılık ve Yanlış Yorumlama

Sentaktik, bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan kelime, ses birliği, sözcük anlamına gelmektedir.

Gramer bir dilin düzgün deyimlerini belirleyen kuralları ortaya koyar. Yalnız, bildirişmenin amaca uygun bir biçimde gerçekleşebilmesi için bir deyim düzgün olması gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Sözelimi, “Bu küçük bir felaket” deyimini göz önünde bulunduralım. Bunun Türkçe’de düzgün bir deyim olduğu şüphe götürmez, ama bu deyimden ne kastedildiği hemen anlaşılıyor mu? Anlaşılmıyor, çünkü bu deyim iki farklı anlamda kullanılmış olabilir, dolayısıyla iki şekilde yorumlanabilir: Bu küçük (çocuk) bir felaket, bu (olay) küçük bir felaket, görüldüğü gibi burada çok anlamlılık karşındayız; üstelik çok anlamlılığa yol açan da bu cümlede geçen “küçük” sözcüğüdür. Yalnız burada sentaktik çok anlamlılık söz konusu, semantik çok anlamlılık değil, çünkü çok anlamlılığın kaynağı küçük sözcüğünün birden fazla sentaktik kategoriye ait olması veya birden çok sentaktik görevde kullanılabilesidir. Nitekim bu sözcük hem bir isim olarak hem de bir sıfat olarak geçmektedir.

Sözcükler cümle içerisindeki görevlerine göre kategorilere ayrılırlar: isim, fiil, sıfat, zarf, zamir vb. Aynı sözcüğün bazen pek çok görevde kullanıldığını görüyoruz. Örneğin, Fransızca’da *gue* sözcüğü belki 10’a yakın değişik sentaktik kategoriye aittir. Bu yüzden bu dili yeni öğrenenler için büyük bir güçlük teşkil etmektedir. Oysa bir deyim manasını anlayabilmek için bu deyimde geçen bütün sözcüklerin o bağlamdaki sentaktik kategorilerinin ne olduğunu tespit etmek gerekir. Sözelimi “güzel bir film gördüm”, önermesinde geçen “güzel” ile “bir” sözcükleri sıfat, “film” isim, “gördüm” ise bir fiil olup bu bağlamda her biri yalnız belli ve tek sentaktik görevde kullanılıyor.

Her doğal dilde sözcüklerin bir kısmı yalnız semantik bakımdan değil, sentaktik bakımdan da çok anlamlıdır. Örneğin Türkçe’de yaz, hem yazmak fiilinin

⁴⁰ Hüseyin Batuhan, **Modern Mantık**, ODTÜ Yay., Ankara, 1970, s. 50.

emir kipidir hem bir mevsim adıdır; yüz, hem yüzmek fiilinin emir kipidir hem bir isimdir hem de bir sayı sıfatıdır.⁴¹ Şu manide ise “asma” sözcüğü sentaktik çok anlamlılık göstermektedir.

Niçin kondun a bülbul
Kapımdaki asmaya
Ben yârimden ayrılmam
Götürseler asmaya!⁴²

Maninin ikinci dizesinde “asma” bir bitkinin adıdır. Dördüncü dizede ise “asma” pek hoş olmayan bir işi bildiren fiildir. Sentaktik çok anlamlılığın iki, üç, dört ve daha fazla anlamı verecek şekilde kullanımına sıkça rastlarız. Şu örnekte ise “yavru” kelimesinin üç farklı anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

Hep oynayan yavrular
Ağaçta kuş yavrular
Elin derdi biter
Benim derdim yavrular! (anonim) ⁴³

Halk şiirinin ilk dizesinde “yavru” kelimesi çokluk ekini alarak çocuklar manasına gelen isim olarak kullanılmıştır. İkinci dizede ise yavrulama eylemi olarak kullanılmıştır. Şiirin dördüncü dizesinde ise çoğalmak anlamına gelen fiil olarak kullanılmıştır. Yine şu şiirde sentaktik çok anlamlılığın tipik bir örneğine rastlıyoruz:

"Ben bir garip kulunum,
Eşe dosta yer beni!
Yüreğime bir od düştü
Gece gündüz yer beni!
Ben bu dertten ölürsem,
Kabul etmez yer beni!"⁴⁴

Tek tek sözcüklerin ya da söz dizimin birden çok manada kullanılması olan çok anlamlılığın sentaktik olarak karşımıza çıkması farklı anlamların farklı görevli sözcüklerde anlam kazandığını ifade etmektedir. Sentaktik çok anlamlılık dile estetik

⁴¹ Batuhan, s. 61-62.

⁴² Ali Çelik, **Türk Halk Şiiri**, Timaş Yay., Ankara, 2008, s. 170.

⁴³ Çelik, s. 171.

⁴⁴ Batuhan, s. 64.

bir zevk katar, dilin farklı türlerdeki kelimelerinde anlam kazanarak dilin gramer ve anlamsal zenginliğinin uyumunu ve etkileşimini gösterir.

Sentaktik çok anlamlılık dilde ve mantıkta birtakım yanlış anlamalara neden olabilir. Bu yanlışla düşmemek için söylenen sözcüğün ya da cümlenin anlamsal derinliği akli kullanma sanatı olan mantık kurallarıyla hareket edilerek iyi düşünülmeli, kullanılan dilin gramer yapısı, kültürü iyi bilinmeli ayrıca söylenilen kelimenin ya da cümlenin anlamı konusunda acele karar verilmemelidir.

Denilebilir ki sentaktik çok anlamlılık, dilin çeşitli görevlerdeki sözcüklerde çeşitli anlam özelliği göstermesidir. Bu da dillerin zenginliği sayılır. Aynı zamanda kelimelerin derin anlamlar taşıması, insanları hem düşündürürken hem de insanların daha bilinçli olmasını sağlamaktadır.

1.3.2. Semantik Çok Anlamlılık

Semantik kelimesi, dil biliminde anlam bilimi manasına gelmektedir. Bu bilim dalı tek tek sözcüklerin anlamı üzerinde dururken, aynı zamanda sözcüklerin diğer sözcüklerle ilişkisi sonucu cümle içinde kazandığı anlam özelliklerini de ele alan, inceleyen bilim dalıdır.

Doğal dillerde birbirine zıt iki eğilimle karşılaşırız. Tutumluluk, yani birden çok kavramı bir ve aynı sözcükle dile getirme eğilimi; bolluk veya cömertlik, yani bir ve aynı kavramı bir ve aynı sözcükle dile getirme eğilimi. Bunlardan ilkinin yol açtığı dil olgusuna çok anlamlılık, ikincisinin yol açtığı olguya ise anlamdaşlık diyoruz. İşte en sade tanımıyla, bir kelimenin aynı kavramda çok fazla kullanılıyor olması semantik çok anlamlılık olarak açıklanır. Yüz sözcüğü fiil, sıfat ve isim olmak üzere üç farklı sentaktik kategoriye ait olmak bakımından çok anlamlıdır, buna karşılık çalmak sözcüğü, bir fiil olarak en az iki değişik anlamda kullanılmaktadır: Keman çalmak ve para çalmak deyimlerinde olduğu gibi. Sentaktik kategorileri ne olursa olsun, dildeki hemen bütün sözcüklerin en az çaba kanunu ilkesine uygun olarak semantik çok anlamlı oldukları anlaşılıyor. Bu bakımdan çok anlamlı sözcükler, fakir tiyatro kumpanyalarında aynı oyunda birden fazla role çıkan aktörlere benzerler. Çok anlamlılığın dile ne büyük bir kullanışlılık sağladığı meydandadır. Kaldı ki, dili kullanan insanın öğrenme ve akılda tutma gücü sınırlı

olduğundan, söz dağarcığı alabildiğine büyüyen bir dilin günlük bildirişme araçları bakımından kullanılamaz alet haline geleceği kolaylıkla anlaşılabılır.

Semantik çok anlamlı deyimleri de alt öbeklere ayırmak mümkündür. Tekil terimleri, genel terimleri ve önerme eklemlerini göz önüne tutarak üç alt öbek ayırt edebiliriz.⁴⁵

1.3.3. Tekil Terimlerin Çok Anlamlılığı

*"Belli bir nesneyi adlandıran veya gösteren terimlere tekil terimler diyoruz. Bunları da öz adları ve anlamı kullanana bağlı terimler olmak üzere iki ana öbeğe ayırırız. Genel olarak herhangi bir tekil terimin semantik çok anlamlı olması birden çok nesneyi adlandırması diye tanımlanabilir. Gerçekte bir tekil terim, adı üstünde tek bir nesneyi adlandırmak amacıyla kullanılır. Sözgelimi, "Ankara" tekil terimi Türkiye'nin başkentinin adı, hem de öz adıdır. Ankara'nın birden çok nesnenin adı olması bir deyimde bir öz adı olmaktan çıkması demektir. Ne var ki her bir nesneye öz adı vermenin pratik imkânsızlığı yüzünden çok kez tekil terimler de birden çok nesnenin adı olarak kullanılmaktadır. Nitekim dünyada, belki milyonlarca Ali adında insan olduğu gibi Almanya'daki Berlin'den başka yalnız yirmiye yakın Amerika Birleşik Devletleri'nde Berlin adını taşıyan kent vardır. Bu durumun yanlış anlamalara neden olacağı meydandadır. Nitekim bugün adı nerdeyse unutulmuş bir Fransız kompozitörü olan François, sağlığında adını ikide bir ünlü Alman Kompozitörü, Franz'ın adı ile karıştırılmasından yakınırır. "*⁴⁶

Yine bir başka örnekle tekil terimlerin çok anlamlılığını açıklayalım: Örneğin "Mısır" kelimesinin memleket, "Aydın" ın vilâyet, "kalem" in yazı aracı, "kalb" in organ manası ilk etapta söz konusu iken bu kelimeleri kullandıkları bağlamdan koparıp, sırasıyla bitki münevver, üslûp, geçersiz akçe anlamında kullanmak yanlışmaca olur.⁴⁷

Tekil terimlerin çok anlamlılığını önermeler üzerinde görmek mümkündür:

Suyun gözü vardır;

Gözü olan her şey görür

Öyleyse su da görür!

⁴⁵ Batuhan, s. 64.

⁴⁶ Batuhan, s. 64.

⁴⁷ Emiroğlu, **Mantık Yanlıları**, s. 95.

Burada O.T. (orta terim) olan “gözü” lafzı, küçük önermede “çıkış yeri” anlamında, büyük önerme de ise “görme organı” anlamında alınarak aynen tekrarlanmamaktadır.

Dilde birçok kelimenin birden fazla anlamı vardır. Eğer biz bu farklı anlamları kesin olarak birbirinden ayrı tutarsak problem çıkmaz. Fakat kelimelerin farklı anlamlarına dikkat etmeyerek aynı olduğunu farz eder ve onları aynı bağlamda da kullanırsak yanıltmaca olur.⁴⁸

Tek tek kelimelerin birden çok anlamda kullanılması demek olan tekil terimlerin çok anlamlılığı, dilin anlamsal zenginliğini gösterirken, diğer yandan insanlar arasında yanlış anlamalara neden olabilir. Dildeki bu tuzaktan korunmak için kelimelerin anlamsal özelliklerinin, konunun mahiyetinin iyi bilinmesi, kaynak kişinin zihniyetinin ve konuya bakışının iyi bilinmesi gerekmektedir.

1.3.4. Genel Terimlerin Çok Anlamlılığı

Aynı kurallar uyarınca birden çok nesneyi gösteren, daha doğrusu birden çok nesneye uygulanan terimlere genel terimler denilmektedir. İnsan, mavi, erdemli gibi. Ancak bu türlü terimler bir önermede yüklem konumunda geçebilirler.

Bazı bakımdan birbirine benzeyen nesnelerin bir deyimde ortak ad durumunda olan genel terimlerin de büyük bir kısmı çok anlamlıdır. Sözelimi, sürgün genel teriminin her değişik anlamı için şu cümlelerdeki geçişlerini örnek gösterebiliriz: “Beş yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Sürgündeki yaşam şartları çok kötüydü. Sürgünlerden bazıları kaçmaya çalıştı. Keçiler bugün sürgünleri yedi bitirdi. Sürgüne tutulunca hemen zayıfladı.”⁴⁹

Sürgün sözcüğünün çok anlamlılığını bir tek cümlede bile dile getirmek mümkündür: Sürgünlerin büyük bir kısmı sürgünde sürgün yemekten sürgün oldu. Bu cümlede sürgün sözcüğünün dört defa kullanıldığını ve her kullanımda başka bir anlam taşıdığını görüyoruz.⁵⁰ “Sürgün” sözcüğü yukarıdaki cümlede ilk kullanımında herhangi bir nedenle cezaya çarptırılarak bir başka yere gönderilen insan; ikinci kullanımında ceza çekilen yer; üçüncü kullanımında; verilen ceza; son kullanımında

⁴⁸ Emiroğlu, **Mantık Yanlıları**, s. 94.

⁴⁹ Muharrem Ergin, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul, 2012, s. 85-86.

⁵⁰ Batuhan, s. 64.

ise bir cezası varken ikinci bir cezayla başka bir yere cezasını çekmek için gönderilmek manasında kullanılmaktadır. Sözcüklerin çok anlamlılığı cümle içinde kullanımında kendini belli eder: Hastanın *dili* şişmiş, ağzında dönmez olmuştu. (İnsanda ve bazı hayvanlarda ağız boşluğunda yer alan etli, uzun, hareketli organ.) Dört beş yaşındaki bir çocuğun *dili* epey gelişmiştir. (İnsanların duygu ve düşüncelerini anlatmak için sözle ve yazıyla gerçekleştirdikleri anlaşma, lisan.) Tarık Buğra'nın *dili* Akşehir'den, Yaşar Kemal'inki Çukurova'dan önemli izler taşır. (Bir çağa, bir yöreye, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi.) Terazinin sağ *dili*, az yukarı bakıyordu. (Dil; bazı aletlerde uzun, yassı ve hareketli parça.) Bilim *dili*, hukuk *dili*, roman *dili*, tiyatro *dili*,...(Belli kurumlara, mesleklere, konulara özgü dil.) Dalgaların yığıldığı kumlar körfezin ağzında bu *dili* oluşturmuş (Coğrafyada, denize uzanan dar ve alçak kara parçası.)

Genel terimlerin bir tek cümle içinde çok anlamlılığını Türkçe'ye sonradan girmiş ve Türkçe'de az kullanılan “sürpriz” kelimesinde de görmek mümkündür: Yine bir sürpriz yapıp eşiyile birlikte yat turuna çıkması sürpriz değil. Bu cümlede “sürpriz” kelimesi ilk kullanımda “beklenmedik şaşılacak olay”, ikinci kullanımında ise “tesadüf olmayan durum” anlamında kullanılmıştır.⁵¹

Genel terimler önermeler için de çok anlamlılık özelliği gösterirler bu da birtakım yanlış anlamalara neden olur. Örneğin:

At hızlı yol alır;

At bir kelimedir;

Bir kelime hızlı yol alır.⁵²

Geçersiz çıkarımda görüldüğü gibi, çok anlamlılık dil içi bir özelliktir. Her dilin çok anlamlılığı başka bir dil ile örtüşmemektedir.⁵³

Dilde görülen genel terimlerin çok anlamlılığı, dile zenginlik katar aynı zamanda kullanıldığı dilin gramer ve mana özelliklerine hâkim olmayı gerekli kılar. Bununla birlikte terimlerin çok anlamlılığını bilmemek veya düşünmemek anlam kargaşasına ve yanlışla neden olur.

Genellik ve çok anlamlılık birbirinden ayırt edilmelidir. Bir türün adı olan herhangi bir genel terim o türe ait olan bütün bütün, tek tek nesnelere uygulandığı

⁵¹ Yakup Karasoy, **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Akçağ Yay., Ankara, 2008, s. 263.

⁵² Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 98.

⁵³ Batuhan, s. 64.

gibi o türün alt türlerine de uygulanır. Örneğin insan sözcüğü Ali, Mary, Jean, İvan'a olduğu kadar, Fransızlara hatta Avrupalılara da uygulanır. Nitekim "Ali bir insandır" dediğimiz gibi, Avrupalılar insandır, Fransızlar da insandır, deriz. Buna göre Ali, Mary, Jean ve Ivan gibi birden çok insana uygulandığı için insan terimini nasıl çok anlamlı saymıyorsak, Avrupalı ve Fransız alt türlerine uygulandığı için de bu terimi çok anlamlı saymamak gerekir. Bunun sebebi açıktır: İnsan sözcüğünü bütün tek tek canlılara ve canlı alt türlerine uygularken başvurduğumuz kurallar aynı kurallardır. İnsan sözcüğünün anlamının değişmemesi, her ayrı uygulanişında hep aynı kurala başvurulmasındandır. Buna karşılık sürgün çok anlamlı bir genel terim olması, çok sözcüğünün anlamı kadar değişik, birbiriyle bağdaşmaz kurallar uyarınca uygulanmasındandır. Bundan ötürü sürgün genel teriminin geçtiği bazı cümleler ilk bakışta hem doğru hem yanlış değerini alıyor.

Ahmet sürgün oldu, cümlesinin çok anlamlı olması sürgün olmak deyiminin ishale yakalanmak bir de sürülmek veya sürgüne götürülmek anlamında büsbütün farklı olay türlerine uygulanabilmesidir. Sürgün genel teriminin anlamını yöneten kurallardan birine göre bu sözcüğü ancak bağırsakları bozulup sık sık dışarı çıkmak ihtiyacını duyan kimse anlamını ifade eder. Uygulanan kurallardan bir başkasına göre ise, işlediği herhangi bir suçtan ötürü mahkeme kararıyla oturduğu yerden başka bir yere gönderilen ve orada yaşamaya mecbur edilen kişilere uygularız.

Bu vesile ile önemli bir noktaya değinmemiz gerekiyor; o da mecazlı anlamda kullanılan sözcüklerin de yeni bir çok anlamlılık yaratıp yaratmadığı sorusudur. Yalnız bu soruyu ele almadan önce sıradan anlam ve mecazlı anlam ayrımı üzerinde kısa bir aydınlatmada bulunmamızın yararı vardır.

Örneğin, “yıldız” sözcüğü, günlük dilde, gerçek (ışıklı gökcisimlerinden her biri) anlamından çok, çağrışım yoluyla anımsanan nitelikleriyle kullanılmaktadır:

Bu genç oyuncu karşılaşmanın **yıldızı**ydı.

Edebiyatımızdan bir **yıldız** daha kaydı.

Politikaya girince **yıldızı** parladı

Bugün havada renkli **yıldız** var...⁵⁴

Bu kullanımlarda birinci cümlede yıldız kelimesi gerçek anlamından uzaklaşarak “en başarılı” anlamına gelirken; ikinci cümlede “ünlü kişi” anlamında,

⁵⁴ Batuhan, s. 65.

üçüncü cümlede “şöhret sahibi olmak” anlamında kullanılmıştır. Son cümlede ise yıldız kelimesi, gerçek anlamda kullanılarak sıradan anlamda kullanım özelliği göstermektedir.⁵⁵

Dildeki her yüklemın uygulanabilme alanı sınırlıdır. Örneğın “ölümlü” yüklemi canlı nesnelere, “akıllı” yüklemi belli bazı hayvan türlerine, “ağır” yüklemi maddi cisimlere uygulanır. Dolayısıyla bu yüklemelerin normal kullanım alanları dışında olan nesnelere uygulanması, bizde bir yadırgama duygusu uyandırır. “Ölümlü bir maden”, “akıllı bir ağaç” ve “ağır bir düşünce” deyimlerinde olduğu gibi. Bu yadırgamanın nedeni, bizim ağır, ölümlü, akıllı gibi yüklemeleri başlangıçta bazı nesne türlerinde algıladığımız belli bazı nitelikleri dile getirmek amacıyla kullanmış olmamızdır. Onun için aynı yüklemelerin sözü geçen niteliklere sahip olmayan nesnelere uygulanması bize garip görünür.

Yalnız “sinirli bir üçgen” deyiminin bize aykırı gelmesine rağmen, bir bakıma aynı derecede aykırı sayılması gereken “ölümsüz bir eser” deyimini pek yadırgamayız. Aynı şekilde “tatlı” yüklemının herhangi yenebilir nesneye uygulanması gerektiğini bildiğimiz halde, “tarlı bir bakış” veya “tatlı bir gülüş” deyimlerini yadırgayamayız. Oysa tatlı sözcüğünün uygulandığı nesneler arasında hiç değilse başlangıçta bakışlarla gülüşlerin yer almadığı şüphe götürmez. Belki de zamanla tatlı yiyeceklerin insanda yol açtığı hoşlanma duygusuna bazı bakış ve gülüşlerin de yol açtığına bakılarak bu yüklemının uygulama alanı genişletilmiştir. Ancak insanda aynı duyguyu uyandırmak bakımından aralarında bir benzerlik olsa bile yiyecek maddeleriyle bakışlar arasında büyük ayrımlar olduğu şüphe götürmez. Onun için tatlı yüklemının “tatlı bir elma” da sıradan veya asıl, gerçek anlamında “tatlı bir bakış” da ise mecaz anlamında kullanıldığını söyleriz. İşte herhangi bir deyimini ilk bakışta normal semantik bakımdan aykırı olmasına rağmen yadırgamıyorsak, bu deyimde geçen genel terim, mecazlı anlamda kullanılıyor demektir. Genellikle bu iki terimi ayırt etmekte güçlük çekmeyiz.

Bir sözcüğün sıradan anlamından başka bir anlamda kullanılması da bir tür müdür, yoksa burada sadece sözcüğün anlamı değişmeden iki alt türe uygulanması yani genellik mi söz konusudur? Bu konuda yazarlar arasında bir uzlaşma olmaması, her iki kavramın da “mantık” bakımından yeteri kadar aydınlığa kavuşmamış olduğunu gösterir. Nitekim John Stuart Mill burada çok anlamlılık olduğu kanısında; ona göre, örneğın parlak sözcüğünün sıradan

⁵⁵ Bilgin, s. 32.

anlamından başka bir de mecazlı anlamda kullanılmasını, tıpkı bizim sürgün sözcüğünde yaptığımız gibi, “çok anlamlılık” çeşidi saymak gerekir.⁵⁶

Çünkü onca yanlış çıkarımların en çok rastlanan biçimlerinden biri de bu iki anlam türünü birbirine karıştırmaktan doğmaktadır.

Buna karşılık, Quine adında bir dil felsefesi araştırmacısı burada genellikle söz etmenin daha uygun olacağı kanısındadır. “Gülüşi de pastası kadar tatlıydı, “sözleri de yumruğu gibi sertti”, “dünkü ziyafette bir hayli bardak ve kalp kırıldı”, “bazı politikacıların gövdeleri gibi görevleri de ağırdır” gibi örneklerde , belli bir sözcüğün hem sıradan hem de mecaz anlamda kullanılmasından olacak, bir gariplik, hatta bir komiklik sezilir, ama bundan dolayı bu deyimlerde geçen tatlı, sert, kırmak, ağır gibi sözcüklerin çok anlamlı olması gerekmez. Nasıl insan terimini Fransızlara olduğu kadar Hotantolara da uygulandığı için çok anlamlı saymıyorsak, aynı şekilde “tatlı” sözcüğünü anlamı değişmeksizin pastalara olduğu kadar gülüşlere de uygulanan bir terim sayabiliriz. Başka bir deyimle pastalarla, gülüşleri, hatta daha başka birçok şeyleri tatlı nesneler türünün alt türleri sayabiliriz.⁵⁷

Halk arasında kullanılan kalıplaşmış ifadeler de mecaz anlamda kullanılarak bir deyim oluştururlar, böylece anlam genişlemesi yoluyla çok anlamlılık özelliği taşırlar. Örneğin, Mehmet Akif’in yeni sakal bıraktığı günlerde onunla karşılaşan Abdullah Cevdet,

- Gerçekten maymuna dönmüştün!

deyince Mehmet Akif de;

- Özür dilerim, maymuna döndüğümü bilmiyordum!

deyip yol tarafına döner.⁵⁸

Mecaz anlamlılık da birçok anlamlılık türü olsaydı, çok anlamlılık ayıracımızın bu gibi deyimlerin geçtiği cümlelere uygulanabilmesi gerekirdi. Yani bu türlü cümlelerin de değişik biçimlerde yorumlanabilmesi, dolayısıyla bir yoruma göre doğru, bir başka yoruma göre yanlış olması gerekirdi. Oysa herhangi bir dili öğrenen kimse, onda geçen sözcüklerin mecazlı anlamını ayrıca öğrenmez. Dolayısıyla bu gibi cümlelerin değişik yorumlara yol açması söz konusu değildir. Nitekim çok anlamlılığın dil içi(*intralinguistic*) bir olay olmasına karşılık, mecazlı anlamların diller arası (*interlinguistic*) bir olay olması dolayısıyla bir yabancı dil

⁵⁶ Batuhan, s. 65.

⁵⁷ Batuhan, s. 65.

⁵⁸ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 108.

öğrenirken, onda geçen sözcüklerin mecazlı anlamını ayrıca öğrenmeye lüzum kalmaması da bizim görüşümüzü destekler gibi görünüyor.

Belki özel deyimler(*idioms*) için durumun farklı olduğu akla gelebilir. Nitekim “dokuz doğurmak”, “küplere binmek”, “suya sabuna dokunmamak”, sonra “kulağı delik, çenesi düşük” gibi daima sıradan anlamlarından başka bir anlamda kullanıldıkları için “özel deyim” adını verdiğimiz deyimlerin bunları ilk duyanlar (dili yeni öğrenen çocuk veya yabancılar) tarafından yanlış yorumlanması mümkündür. Söz gelişi, “kulağı deliktir onun” cümlesini ilk defa duyan bir çocuk, sözü edilen kimsenin kulağında bir delik olduğu inancına kapılabilir. Aynı şekilde Türkçe’yi yeni öğrenen bir yabancı bir metinde rastladığı “hiç suya sabuna dokunmaz” sıradan anlamında yorumlamaya kalkabilir. Buna bakarak, bu deyimlerin çok anlamlı sayılmaları gerekeceği akla gelebilirse de, bu doğru değildir. Çünkü dili iyi öğrenmiş olan bir kimse bunları her gördüğü yerde tanır, dolayısıyla herhangi bir yanılmaya düşmez.⁵⁹ Bu deyimler, bize her mecazi ve gerçek anlamı veren deyimlerin ya da ifadelerin her zaman çok mana vermeyeceğini göstermektedir. Bu kullanımlara hâkim olmak, dilin özelliklerini bilip o dile vakıf olmak bizi çok anlamlılık zannettiğimiz yanlıştan kurtarır.

Özel deyimleri çok anlamlı saysak bile, bunların çok anlamlılığı geçicidir. Çünkü bir defa çok anlamlarını yitirdiler mi bir daha bu anlamda kullanılmazlar, dolayısıyla: onların anlamını bilmek, dış görünüşlerine aldanmayıp, onları asıl karşılıkları olan bir başka deyime çevirebilmek demektir. “...ise” eklemi için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Nitekim bu eklem, birçok başka dillerde olduğu gibi Türkçe’de de çok anlamlıdır. Örneğin şu cümleleri göz önünde bulunduralım:

“Amerika’nın askeri gücü varsa, Çin’in de insan gücü var. Zengin olursam fakirlere yardım edeceğim. Hasta ameliyat olursa kurtulur.” Şimdi bu cümlelerde hep “ise” (“...sa”) eklemi geçmekle birlikte bu eklem her bir cümlede değişik bir anlamda kullanılmaktadır.⁶⁰

Bazı kalıplaşmış ifadeler ya da buna benzer günlük kullanımda sıkça kullanılan kelimeler farklı anlamlarda kullanılırlar. Mesela dilden dile çok yaygın olarak kullanılan “bakmak” ifadesi kullanıma ve maksada göre çok anlam özelliği gösterir. Bu kelimenin farklı mana özelliği taşıdığını inceleyelim: Pasaport işine polis

⁵⁹ Batuhan, s. 65.

⁶⁰ Batuhan, s. 66.

bakar. Cümlesinde “bakmak”, bir işi yapmak bir işi yapmakla görevli olmak anlamı taşır. Bu iş beş bin liraya bakar. Cümlesinde ise bir işin yapılabilmesinin bir başka şeye bağlı olduğu anlamı ortaya çıkar. Bu perdenin rengi yeşile bakıyor ifadesinde de andırmak, benzemek manaları anlaşılır. Beş çocuklu bir aileye bakıyor cümlesinde ise beslemek geçindirmek manaları ortaya çıkmaktadır.⁶¹

Genel terimlerin dilde çok anlamlılığı değişik şekillerde ve sıkça kullanılmaktadır. Her çok anlamlı gibi gözüken deyimler ya da kalıplaşmış yapılar çok anlamlı olamayabilir. Dolayısıyla genel terimlerin çok anlamlılığını iyi belirlemek gerekmektedir. Bunun için de dile, dilin kullanım özelliklerine vakıf olmak gerekmektedir.

1.4. PRAGMATİK ÇOK ANLAMLILIK VEYA KAYPAKLIK

Bildirişmeyi en çok aksatan hatta düpedüz imkansızlaştıran pragmatik çok anlamlılığa kaypaklık diyoruz. Semantik çok anlamlılık bir ve aynı terimin birden çok anlam kuralı uyarınca kullanılmasından doğar; ancak bu değişik kuralların uygulamasında, dili kullanan toplum üyelerinin hepsi anlaşmış ve uzlaşmışlardır. Kaypaklık ise görünüşte aynı dili kullanan toplum üyelerinin, herhangi bir terimin kullanılmasını yöneten kurallar üzerinde anlaşmamış olmalarından doğar. Bu anlaşmazlığın kapsamsal ve içlemsel olmak üzere iki ayrı çeşidi vardır. Dolayısıyla herhangi bir terim hem kaplam hem de işlem bakımından kaypak olabileceği gibi yalnız işlem bakımından da kaypak olabilir. Sözelimi, değişik kullananlar balina veya yarasa gibi bir genel terimi akla gelen ilk kullanımlarında aynı türden nesnelere uyguladıkları halde bu terimin uygulanışını yöneten kurallar üzerinde anlaşamayabilirler. Nitekim belli bir hayvanı görünce aynı dili konuşan bir toplumun bütün üyeleri balina adını uygulamakta duraksamadıkları halde bu kelimenin anlamını “balina soğuk denizlerde yaşayan çok büyük bir balıktır, balina soğuk denizlerde yaşayan tek büyük bir memelidir.” Biçimindeki iki değişik anlam kuralı yardımıyla dile getirilebilir. Bu gibi bir durumda balina teriminin kaplam bakımından pragmatik tek anlamlı; işlem bakımından ise çok anlamlı bir terim olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda iki kullanıcı arasında balinanın gerçekte bir balık mı

⁶¹ Sami Yıldız, **Hücreleme Yöntemine Göre Türkçe**, Zambak Yay., İzmir, 2012. s. 18.

yoksa bir memeli mi olduğu konusunda bir tartışma baş gösterse bile eğer her ikisi de belli bir hayvan karşısında “bu bir balınadır” diye anlaşıyorlarsa aralarında tartışmanın kısa zamanda bir sonuca bağlanması beklenebilir. Gerçekten de, belli bir hayvana aynı kelimeyi uygulamakta anlaştıklarına göre, tartışanlardan birinin, karşısındakinin açıklamaları sonunda olgusal bir yanılmaya düştüğünü, suda yaşadığı, balık biçiminde olduğu için balınayı da balık sandığını, oysa balıklar gibi yumurtlamayıp yavrusunu doğurduğuna, sonra su yüzüne çıkıp teneffüs ettiğine göre gerçekte bir memeli olması gerekeceğini kolaylıkla kabul edebilir. Tartışma da öyle sona erebilir.⁶²

Terimlerin içlemsel anlamları üzerindeki uzlaşmazlıkların büyük bir kısmı bilimsel bilgilerimizin artması ve incelenmesi sonucunda giderilebilmektedir. Yalnız, bu her zaman mümkün olmuyor. Örneğin “demokrasi” gibi bir terimin ne çeşit yönetim biçimlerine uygulanması gerektiği, hangilerine uygulanmasının yasaya aykırı olduğu konusunda aynı dili konuşan toplum üyeleri arasında her zaman bir uzlaşmaya varılamamaktadır. İşin en ilginç yönü de şu: Demokrasi sözcüğünü kullanan hiçbir insan bu sözcüğün çok anlamlı olduğunu kabul etmek istemez. Her kullanan kendi seçtiği anlam kuralının biricik doğru veya yasaya uygun anlam kuralı olduğu iddiasındadır. Dolayısıyla böyle bir sözcüğün anlamı üzerinde uzlaşmaktan doğacak olan herhangi bir tartışmayı balina örneğinde olduğu gibi olumlu bir sonuca bağlamak her zaman mümkün değildir. Sözelimi bugünkü Bulgaristan’ın yönetim biçiminin ne olduğu konusunda iki kişi arasında bir tartışma baş gösterse birinin öne sürdüğü “bugünkü Bulgaristan’ın yönetim biçimi demokrasidir” iddiasını reddetse her ikisi de sonuna kadar iddiasında haklı olduğunu öne sürebilir. Dolayısıyla tartışma bir sonuca bağlanamayabilir.

Yine günlük hayatta sıkça rastladığımız “iyi” kavramı ona yüklenen manalar bakımından çok anlamlılık özelliği taşır. Çünkü iyilik göreceli bir kavramdır. Ne iyi? Neye göre iyi? Bir başka kelime yine halk arasında çok sık kullanılan ve kişiden kişiye ve beklentiye göre değişen “başarı” ifadesi. O çok başarılı. Hangi ölçüte göre ve hangi şartlarda.⁶³

⁶² Batuhan, s. 66.

⁶³ Serdar Odacı, **Dil ve Anlatım**, Palet Yay., Konya, 2002, s. 10.

*Bir başka kelime “etik” sözcüğü gündelik dilde çok kullanılmaya başlanmıştır. “Ben bunu etik bulmuyorum”, “Bu yapılan etik mi”, “Etik bunun neresinde?” gibi cümleleri sıkça duyar hale gelmiş bulunmaktayız. Ayrıca “etik kurul”, “etik bilinç”, “etik tutum”, “etik davranış”, “etik liderlik”, “etik rehberlik” gibi ifadelerde etik ön takı olarak kullanılmaktadır. Bütün bu örneklerde, etik sözcüğünün kullanımı kişisel, sübjektif, keyfi vb. tutumu yansıtır görünmektedir. Ön takı olarak kullanıldığı yerlerde ise mahiyeti ve içeriği tam anlaşılmayan bir şey olarak görülmektedir.*⁶⁴

Misallerden de anlaşıldığı gibi bir kelimeye yüklenen mana; o kelimeye karşı tutum, sübjektif bakış hatta kültürel özelliklerle yakından alakalıdır.

Genel olarak çok anlamlılığın yol açtığı tartışmalara “sözel tartışmalar” denir. Ancak bunlardan bir kısmı tartışanlardan birinin bir yanlış anlamaya düşmüş olduğunu anlaması veya kabul etmesi sonucunda giderilebildiği halde bir kısmı bu şekilde giderilememektedir. İşte böyle bir durumda pragmatik bir çok anlamlılık karşısındayız demektir. Pragmatik çok anlamlılık veya kaypaklık görünüşte aynı dili kullananlardan bir kısmının bazı terimlerin anlamını yöneten kurallar üzerinde anlaşmaya veya uzlaşmaya yanaşmamalarından doğar. Bu durumu göz önünde tutarak kaypaklığı şöyle tanımlamak mümkündür: Bir sözcüğün kaypak olması bu sözcüğü içine alan bazı cümleleri belgeleme yöntemlerinin aynı olmasına rağmen bazı kullananlarca doğru, bazılarınca yanlış sayılmasında ayak diretilmesidir.

Kaypaklık eskiden beri biliniyordu; hatta bu yüzden bazı filozoflar doğruluğu görelî, yani insandan insana değişen bir şey olduğunu iddia etmişlerdir. Bilimlerin hızla geliştikleri günümüzde ise böyle bir şeyi kabul etmek mümkün değildir.⁶⁵

Dilde sözcüklerin yahut cümlelerin çeşitli nedenlerle farklı farklı manalarda kullanılması olarak tanımlayabileceğimiz “çok anlamlılık” dilin bir anlamsal zenginliği aynı zamanda da yanlış anlamalara yol açan “anlam tuzağı” olarak düşünülebilir. Düşünen, akıl ve irade sahibi insanı mükemmel yapan dildir. Bu bakımından dili, aklını kullanma sanatı olan “mantık” ilmi ile birleştirdiğimiz zaman veya “dil-mantık-anlam” ilişkisini iyi kurduğumuz zaman dil tuzaklarına düşmeyiz, yanlış anlaşılmalara meydan vermeziz.

Dilde çok anlamlılığı yerli yerinde kullandığımız zaman anlaşma aracı olan dile zarar vermek yerine dilin söyleyiş güzelliğini ve anlamsal zenginliğini ortaya çıkarırız. Sonuç olarak dil, yüklendiği anlam zenginliği ile işlevseldir, sağlamdır ve

⁶⁴ Mehmet Türkeri, **Etik Bilinç**, Lotus Yay., Ankara, 2011, s. 11.

⁶⁵ Batuhan, s. 66.

kalıcıdır. Dolayısıyla anlamsal bakımdan kullanıcıya güç katan dil de dili kullananlarca kabul görür ve onlara güven verir. Çok anlamlılığı doğru mesajlar iletme, yanlış düşünmemek için iyi bilmek ve anlamak gerekmektedir.

1.5. BELİRSİZLİK

1.5.1. Genel Olarak Belirsizlik

Bir dili güzel kullanabilmek için ilk şart, öncelikle o dilin “anadili” olmasıdır. İnsanlar ancak adillerinin derinliklerine nüfuz edebilir. “Anadili”, çocukların konuşacakları dilin temel yapısını annelerinden öğrendiklerini ifade eden isabetli bir kavramdır. Tarihin bilinmeyen zamanlarından beri nesilden nesle aktarılan dili en güzel konuşanlar, aktarma görevini üstlenmiş olan kadınlardır. Yahya Kemal, bu gerçeği “Bu dil ağzımda annemin sütüdür.” mısrasıyla çarpıcı bir biçimde dile getirmiştir.

Dili iyi kullanabilmek için temel şartın “anadili” olması, herkesin anadili iyi kullandığı anlamına gelmez. Okullarda köklü bir anadili eğitimi verilemediği takdirde, aile çevresinde öğrenilen anadili, sadece sokakta günlük hayatın sürdürebilmesini sağlayan, basit cümle yapılarında ve üç-beş yüz kelimeden ibaret fakir bir konuşma dili seviyesinde kalır. Köklü eğitim görmüş sıradan insanların Türkçesi ile şairlerin, romancıların, hikâyecilerin ve düşünce adamlarının Türkçesi arasında -aynı dil olmakla beraber- dağlar kadar fark vardır.

Şairler ve yazarlar, dilin bütün imkânlarını kullanmaya çalışan insanlardır. Diller buz dağlarına benzer; altta kalan, yani görünmeyen kısımları, görünen kısımlarına göre daha büyüktür. Edebiyat ve düşünce adamları, dilin bu görünmeyen kısımlarına nüfuz ederek herkesin keşfedemediği ifade imkânlarını, zenginlikleri, incelikleri daha da önemlisi yüzyılların birikimini ortaya çıkarmış olurlar.

O halde şöyle demek mümkündür. “Türkçe’yi en güzel konuşan kişiler, çok Türkçe eser okuyan, Türk diline karşı sorumluluk duyan ve dili layığı ile bilenlerdir. Toplum içinde “güzel konuştuğundan bahsedilen her insan, mutlaka dili çok iyi biliyor demektir.”⁶⁶

⁶⁶ Gülensoy, s. 252-253.

Dilin “anadil” olması, kullanılan dilin gramer yapısının, dil bilgisi kurallarının iyi biliniyor, uygulanıyor olması, açık-anlaşılır bir konuşma ve iletişim kurmanın olmazsa olmazlarından. Temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış olan dilin doğru kullanılmaması ve kuralara uygun olmadan iletişim görevinde bulunması belirsizliğe neden olur.

İki veya daha fazla anlama geldiği anlaşılabilir lafza veya ifadeye belirsiz lafız ya da belirsiz ifade, bunlarla kurulan delile de belirsizlik yanlışı denir.⁶⁷ Bu tür delillerde ifade edilişlerinde açık olmayan kelime ve ifadeler kullanılıp, bu çeşit kelime veya ifadelerin anlamları delil esnasında az çok değiştirilip yanlış yapılır.

Bu, eşsesli lafız yanlışına benzese de aşağıda görüleceği gibi ondan farklıdır. Biz belirsizlik yanlışı lafızda ve cümlede olmak üzere iki kısımda ele alıyoruz

1.5.2. Belirsiz Lafız

Bu yanlış, kelimelerin birden daha çok şekilde anlaşılabilme ihtimali bulunduğu **ortaya** çıkar. "Aristoteles'in verdiği," "Bir adam bir şeyler bildiğinde elbette bunun bilgisi vardır."

Örneğinde “bunun bilgisi” ifadesi belirsizdir. Çünkü bunun bilene mi yoksa bilinene mi ait olduğu belli değildir. Yine; "Onun cin olduğunu düşündüm, ifadesinde de “cin” lafzı hem gözle görülmeyen yaratık, hem de bir çeşit içki anlamına geldiğinden belirsizdir. Lastiğimizin size uygun geleceğinden şüpheniz olmasın.

Bu örnekte de hem “lastik” hem de “uygun” lafızları belirsizdir. Zira buradaki lastik kelimesi ile fren, tekerlek, silecek veya bir başka lastik çeşidi kastedilmiş olabilir. “Uygun gelme” ifadesiyle de kesenin mi yoksa takılacak yerin mi kastedildiği belli değildir.⁶⁸ Yine şu örneklerde belirsiz ifadelerdir.

Bir gazetenin manşetinde : “ Cumhuriyetinize Sahip Çıkın” ifadesi yer alıyor. Acaba bu cümlede cumhuriyetle kastedilen yönetim biçimi mi yoksa gazete ismi mi belli değil. Ya da bu cümleden eğer yönetim biçimi kastedildiyse cumhuriyetin belli bir gruba mı yoksa millete mi ait o da tam belli değil. Dolayısıyla cümleye nereden

⁶⁷ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 101.

⁶⁸ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 102.

bakarsanız bakın sizi belirsizliğe götürmektedir. Bir halk şairinin dilinden yankılanan şu şiir de belirsizliğe ve çok anlamlılığa güzel bir örnektir:

Süt süze

Yok ki süzgeç

Süt süze

Memleket çiftlik olmuş

Üç beş

Sütsüze (Ozan Arif)

Bu halk şiirinde “sütsüz” ifadesi birden çok anlamda kullanılarak belirsiz ifadeye neden olmaktadır.

Belirsiz görünen kelimelerle kullanıldığı bağlama göre genelde hangi anlamın kastedildiği çıkarılabilir ve onlar tek başına kullanıldıklarında fazla yanlışla yol açmayabilirler. Fakat zihni karıştırmak için bir delil formunda kullanıldıklarında yanıltmacaya sebep olurlar. Örneğin;

Bütün bu harcamalar bütçemi etkilemez;

Şu şu harcamalarım da böyle;

O halde yaptığım her harcama bütçemi etkilemez.

Çıkarımında “bu” kaydıyla, ancak tikel bir manada kullanıldığı belli olan “bütün” lafzından tamamen tümel bir mana kastedilmesi, sonucun da doğru olmasını vehmettirmiştir. Bunun gibi “bütün”, “hiçbir” vb. lafızlarla örtbas edilen nicelikler yanlışla yol açabilirler.⁶⁹

Kıyasta dört terim yanlış, genelde eş sesli veya belirsiz lafız kullanmaktan dolayı ortaya çıkar ki bu durumda her iki öncülde de O.T aynen tekrarlanmış olur. Öncüllerde veya sonuçta farklı anlamlarda kullanılan belirsiz lafız veya ifadenin yer aldığı dört terim yanlışında kelimenin anlamı kıyasın muhtevasında karıştırılır. Bu durumda kelime, belirsiz iki farklı bağlamda kullanılmış olur.

⁶⁹ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 102.

Eş sesli lafız yanlışlığı ile belirsizlik yanlışlığının ortaya çıkışına “terimin çeşitli anlamlarını ayıramama”yı neden olarak gösteren Aristoteles, bu iki yanlışlığın çıkış şekillerini (birlikte) şöyle açıklamaktadır:

1. İsim veya ifade, gerçekte birden fazla şeye delalet ettiğinde,
2. Günlük hayatta bir kelimeye birden fazla anlam yüklediğimizde,
3. Tek başına alındığında bir tek manaya gelen bir kelimenin, diğer bir kelime ile terkip edildiğinde birden fazla manaya geldiğinde. Meselâ; Yazıların bilgisi Sözünde “yazı” ve “bilgi” kelimeleri ayrı ayrı alındıklarında sadece birer manayı ifade ettikleri halde; birlikte alındıklarında birden fazla manaya gelirler. Hem “yazıların bizzat bilgi sahibi olduğu” manasına, hem de “bir başkasının, yazılıp çizilen şeylerin bilgisine sahip olduğu” manasına gelir.

Bir insan bir şeyi bildiğinde kesinlikle o şeyin bilgisi vardır;

İnsan taşı bilir;

O halde taş bilir.

Bir insan ne görürse görür;

İnsan direk görür;

O halde direk görür.

Burada “o şeyin” ve “görür” kelimelerinin cümlelerin öznesine mi yoksa nesnesine mi ait olduğu belirsizliğinden yararlanılarak yanlış sonuca varılmıştır.⁷⁰

Buna benzer örneklerin bazılarında kelimelerin neye veya nereye ait olduklarını, hangi anlamda kullanıldıklarını anlamak kolayca mümkündür. Bazı örneklerde ise bunu tespit etmek güçtür. Hatta Aristoteles, ilmî ve düşünce seviyesi yüksek olanların bile bazen bunu tespit zorlanabileceklerini söylemekte ve buna “varlık” ve “birlik” kelimelerini örnek olarak göstermektedir.

Dilde değişik şekillerde karşımıza çıkan belirsizlik lafız düzeyinde bir cümle içinde tek kelime ya da kelime grubu üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tür belirsizlik yanlışlığı iletişimi aksatır, yanlış anlamalara sebep olur. Bu tür yanlışlığı tespit etmek için lafzın manasını iyi bilmek ve o cümle içinde kullanıldığı anlamı kavramak gerekir.

⁷⁰ İbrahim Emiroğlu, **Ana Hatlarıyla Klasik Mantık**, Asa Yay., İstanbul, 1999, s. 302.

1.5.3. Belirsiz Cümle

Kesin olmayan bir gramer veya muğlâk bir ifade içerip, iki veya daha fazla şekilde anlaşılmaya açık olan cümleler belirsizdir. Bu tür ifadelerin delil olarak kullanılması da “belirsiz cümle yanlışını” doğurur.

Bu çeşit bir yanlış, gevşek anlamlı, belirsiz veya şüpheli bir ifadenin farklı şekillerde yorumlanmasından ibarettir. Bunun en güzel örneklerini Kâhin Hatif’in sözlerinde bulabiliriz. Eski İran şahlarından meşhur Darius, Büyük İskender’e karşı savaşa girişmeden önce güya Hatif’in görüşünü sormuş, Hatif’in cevabı;

- *Savaşa girersen, büyük bir devleti yıkmış olursun! şeklinde olmuştur, deniliyor. “Büyük bir devlet” ifadesiyle İran ve Makedonya saltanatlarından hangisinin kastedildiği belli olmadığından bu söz, iki imparatorluktan her birinin de yıkılma ihtimalini içerebilmektedir Seçimi kazanıp da hamam sefası süren bir politikacının yanındaki arkadaşına:*

“ Ben onlara daima iyi bir hayat vaat ederim ve onlar da beni daima seçerler. İşte benim hayatım bu!” Şeklindeki sözlerinde de bu tür bir yanlış yapıldığını görmekteyiz. Zira politikacı iyi bir hayatı kendisi için mi yoksa taraftarları için mi vaat ettiğini cümlelerin başında kapalı tutmaktadır. “Paşa vezirin azline inanır! Cümlesinde de, paşanın vezir tarafından azledileceği mi yoksa vezirin padişah veya başka bir yetkili tarafından azledileceği mi dile getirilmek isteniyor, belli değildir.

Cümlelerin niceliği, içeriği ve yüklem konuya isnat şekli belli olmayan birçok ifade de bu tür yanlışlar işlenir. Mackie, buna şu örneği verir: Yiğitlik ve hikmet birlikte gider!⁷¹

Bu cümlelerin, şu anlamlardan hangisine geldiğini kestirmek kolay değildir: “Yiğitlik ve hikmet daima birlikte gider”, “daima bitişiktir”, “tüm yiğitlikler hikmettir”, “tüm hikmet yiğitliktir” vs. Bazı felsefi terimlerle kurulan cümleler de bu şekilde belirsizdir.

Örneğin eğer biz; "Bir şey diğer şeyin ölçütüdür."

dersek, onun zorunlu ölçütü mü, yeterli ölçütü mü, yoksa her ikisi mi olduğunu kastettiğimiz belli olmaz. "Gördüğünü gözlerimle görürüm!"

İfadesiyle görürüm diyen şahıs, muhatabının gözünü veya gördüğü nesneyi kastettiği gibi görme fiilini de kastetmiş olabilir.

Belirsiz cümle yanlışının bazen gazete haberlerinde, mizahi cümlelerde, reklamlarda, tanımlarda ve edebi parçalarda da kullanıldığı görülür. Bunlara örnekler verelim: Gurbete çıkmak zorunda kalan zavallı çiftçi, ailesinden ayrılırken beyninden vuruldu!

Böyle bir gazete haberinden çiftçinin tam ayrılırken tabanca ile vurulduğu da, ailesinden ayrılmasının onu çok etkilediği de anlaşılabilir.

⁷¹ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 105.

"Bu şehirde kıymetli taşlar nadiren bulunur, bunun için alyansını kaybetmemeye çalış! İfadesiyle de bu tür kıymetli şeyleri tedarik etmenin mi yoksa kaybedince tekrar bulmanın mı güç olduğunun dile getirilmek istendiği belli değildir.

"Meğer o ihtiyar karı, karı görünce korkarmış!" Cümlesi, yaşlı kadının hem kardan hem de kadından korktuğu anlamına gelebilir. "Kâğıda kıy, sabundan kazan!" Bu reklâm yazısında bir yandan tasarruf, öbür taraftan da israf teşvik edilmelidir.

"Ömür boyu garanti!"

Reklam ifadesinde de belirsizlik vardır. Garanti edilen nedir? Belli değil.⁷² Hayatın her safhasında görülen belirsizlik şu şarkı sözünde de karşımıza çıkmaktadır:

İlk aşkım, tek güneşim

Yalnız kalbime doğsan

Bir beyaz gül gibisin

Ne olur benim olsan."(Zeki Müren)

"Yalnız"dan sonra virgöl kullanırsa anlam değişir. Sadece anlamında mı yalnız kalp anlamında mı belli değil. Yine şu cümlede bir belediyenin astığı uyarı tabelasından örnek:

"Yol boyunca indirmek bindirme yasaktır!" Bu tabeladan çok anlam çıkar. Acaba yol boyunca ne indirmek bindirmek yasak belli değil.

"Halı saha futbol turnuvasına katılım rekor düzeyde oldu." dendiğinde insanın aklına, bu sonuca, bundan önceki turnuvalarla yapılan bir karşılaştırma aracılığıyla ulaşıldığı gelmez mi? Peki bu, ilk kez düzenlenen turnuvaysa? Hangi rekor katılım? Oranlama ve karşılaştırma ancak iki şey arasında yapılabilir?⁷³

Bazı kelimeler farklı anlamlara sahiptir. Bu farklı anlamlar bir delilin kurulmasında karışık olduklarında delil de yanlış olur. Bazen insanlar vaziyeti kurtarmak, sıkıntıya düşmemek, aleyhteki şeyleri örtbas etmek, maksada uygun fırsat elde etmek için bu tür belirsiz ifade veya cümle kullanılır. Mackie'nin de işaret ettiği gibi birçok içerik yanlış belirsiz kelime kullanmaktan dolayı ortaya çıkar. Sofistler

⁷² Emiroğlu, s. 106.

⁷³ Feyza Hepçilingirler, **Türkçe Off**, Everest Yay., İstanbul, 2005, s. 57-58.

belirsiz lafız veya cümleleri, özellikle birden çok konunun tek bir konuymuş gibi sorulması yanlışında sıkça sorularak hasmı yanıltmayı hedeflemişlerdir.⁷⁴

Tartışmanın açıklığı bakımından olduğu kadar, akıl yürütmelerimizin nesnenin kendisine tatbik olunması bakımından da bir terimin manalarını sayıca incelemek gerekir. Çünkü manaların çeşitliliği açıkça ortaya konulduktan sonra ileri sürülen şey daha iyi bilinebilir.

Belirsizliği giderebilmenin en iyi yolu yanlışın işlendiği cümleyi yeniden ele almak olacaktır. Örneğin “Kocam şehir takımında oynadı” ifadesindeki “kocam” lafzı ilk bakışta bunu söyleyen kadının hali hazırdaki kocasına işaret eder. Eğer o, eski kocasını kastediyorsa buradaki lafzın gücü açıkça kastedilen manayı ortaya çıkarmamaktadır. Cümleyi yeniden şöyle ifade ederek bu belirsizlik giderilebilir: “Mevcut kocam...” veya “eski kocam” gibi.

Belirsizlik yanlışlarından korunmanın bir başka yolu da, herhangi bir kelime veya deyim, çeşitli anlamlara gelebilecek şekilde şüpheli (meşkek), karışık (mültebis), kapalı (muğlak) veya güç anlaşılır (muzlim) olmamasıdır. Bundan da önce, terimlerimizin zihnimizde çok açık olması ve onlara çok net sahip olmamız gerekmektedir. Bunu başarmanın bir yolu da, kullanılan anahtar terimlerin tanımlanmasıyla olur. Zaten tanımın birinci amacı da belirsizliği gidermektir. Bu sayede terimdeki ve cümledeki belirsizlik çözülünce yanlış açığa çıkar ve delilin haksız yere ikna etme gücü kaybolur. Fakat bir kişinin kullandığı terimlerin tümünü tanımlamasını ondan talep etmek, mevcut konunun anlaşılmasını veya tartışılmasını engelleyeceğinden, işi sofistlik oyuna çevirmek olur.⁷⁵

Bir sözcüğün hangi anlamda kullanıldığının açıkça belli olmadığı, cümlelerin ne anlatmak istediğinin tam tespit edilemediği bir anlama yanlış olan belirsizlik dilde bir tuzaktır. Anlaşma aracı olan dilde yanlış sebebiyet veren belirsizlik çeşitli şekillerde ortaya çıkar ve çeşitli maksatlarda kullanılabilir. Örneğin: Bir şair şiirine estetik zevk ya da derinlik katmak için imgeler vb. kullanarak belirsizliği kendine malzeme yapar ya da iletişimde aldatma vazifesini yerine getirmek için kullanılır. Mesela siyasetçiler, sosyologlar, topluma hitap eden kişiler bazen belirsizliğe ihtiyaç da duyabilirler.

⁷⁴ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 110.

⁷⁵ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 110- 111.

Belirsizlik karşısında kaynak kişiye ve alıcı kişiye bazı sorumluluklar düşmektedir: Dil bilgisi hâkimiyeti, zihniyeti fark edebilme, konuyu ve sınırlarını iyi bilme vb.

Atalarımız da dil hassasiyetini iyi kavramışlardır, dolayısıyla dille alakalı tecrübelerini bizlere miras bırakmışlardır. Örneğin, “Dil insanı vezir de yapar rezil de.” "Dil, insanı ipe de götürür, ipten de döndürür." Dolayısıyla belirsizlik tuzağına karşı tedbirli olmak gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ ALANDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

2.1. GAZETE, DERGİ VB. YAZILI BASINDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

Ne anlatmak istediği açıkça belli olmayan kelime ve cümlelerin kullanımı günlük hayatta sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu anlam kargaşası da insanları belirsizliğe götürür. Bireyler bilgilenme ve iletişim kurma vasıtalarını kullanarak diğer insanlarla anlaşma kurarlar. Bu araçlardan biri de yazılı basını oluşturan gazete, dergi vb. araçlardır. Bu vasıtalarındaki belirsiz ifadeler yanlış anlamalara sebep olabilir. Yazılı basından seçtiğimiz bazı örnekleri burada sunmak istiyoruz:

"Ekmek nimettir israf etmeyin!" (Konya Memleket Gazetesi 05.12.2013).

Bu cümle çok anlamlı lafızdan oluşan bir cümledir. Çünkü ekmek kelimesinin iki anlamı vardır. Acaba bu gazete “ekme” işinin nimet olduğundan mı yoksa bir madde olan “ekmek” in çok harcanmamasında mı bahsediyor. Dolayısıyla cümleden birden çok anlam çıkıyor ve belirsizlik oluşuyor.

"Aşağıda olan düşmekten korkmaz!" (Konya Memleket Gazetesi 05.11.2013).

Bu cümlede aşağı kelimesi ile kast edilen bir yer mi yoksa seviye mi dolayısıyla bu kelime kullanılan cümleden çok anlam çıkararak belirsizliğe sebep olmaktadır.

"Lisan ecdadımızın mirasıdır. Bu miras milletin canıdır!" (*Yedi Kıta Tarih ve Kültür Dergisi, Aralık 2010 sayı:28*).

Bu kullanımda “can” lafzı ile çok anlamlık ortaya çıkmaktadır. Bunlar: Lisanın insanın bedeni ile eş görülmesi, bir diğer anlam ise lisanın insan için çok önem arz etmesidir.

"Her canlı ölümü tadacaktır."⁷⁶

Kitaba konu olan bu ayette; ilk bakışta insanın ölümlü varlık olduğu anlamı göze çarptıkça diğer bir anlam ise ölümün hazzından herkesin alacağı anlamları çıkarılabilir.

"Kapanın elinde kaldı!" (*Kanal D Hafta Sonu Haber 01-03-2014*).

⁷⁶ Al-i İmran Suresi, 185. Ayet

Haber programındaki bu başlıktan şu anlamları çıkarabiliriz: Alış-veriş mağazasındaki ucuz giysileri alan müşterinin ürünü ilgili mağazaya iade edemediği; diğer anlam ise bir hırsızın mağazadan ürün çaldığı ve güvenlik görevlilerince yakalandığı manaları çıkartılabilir.

Kimin doğru olduğunu değil, neyin doğru olduğunu anlamak için vaktini harca. (*Niğde'miz Vakfı Dergisi Yayın Organı, Ocak-Şubat 2002,sayı:23*) Kullanılan bu ifadede vaktin nerede harcanması anlamı ilk bakışta göze çarparken, cümlenin ayrıntısına bakıldığında, vaktin sadece doğru olanı bulmak için harcanması gerektiği anlamı çıkar. "İpin ucu kaçtı mı, bir düğüm yapıp bekleyeceksin!" (*Konya Sanayi Odası Bülten Dergisi Yıl:12/ Sayı:113/ Kasım 2013*).

Kullanılan ifadede ilk bakıştaki gerçek anlam; ip kopması durumunda düğüm atmak gerektiği anlamıyken cümlenin kazanmış olduğu değişmece (mecaz) anlam ise yapılan hatalara yönelik tedbirlerin alınması gerektiği manasıdır. Zaman'da iki tanıklık.(*Konya Memleket Gazetesi 04.12.2014*).

Yerel bir gazete manşeti olan bu ifadenin ne anlattığı açıkça belli değil. Burada bizi belirsizliğe götüren “zaman” kelimesidir. Acaba burada kullanılan zaman bir süre mi yoksa Türkiye'deki bir ulusal gazetenin adı mı tam anlaşılmıyor. Meydana gelen bir olay var da gazete mi o olaylara tanıklık ediyor ya da o olaya yönelik zamanında bazı tanıklar mı var belli değil.

Yargı heyeti “uyuya uyuya” davadan çekildi! (*Konya Memleket Gazetesi 04.12.2014*).

Bu haber başlığında ilk göze çarpan anlam: Mahkeme heyetinin uyuduğu anlamıyken, cümlenin teferruatına indiğimizde bu cümleden yargı mensuplarının davayı önemsemediği ya da ciddiye almadığı anlamları çıkartılır. Dolayısıyla söz konusu ifadenin ne anlam belirttiği tam belli değildir.

“İlk yarıyı en iyi yerde tamamlamak istiyoruz!” (*Konya Memleket Gazetesi 04.12.2014*).

Konya Spor'un teknik direktörü Uğur Tütüneker'in yaptığı açıklamada bizi belirsizliğe götüren “en iyi yer” kelime gurubudur. Hocanın en iyi yerle kastı acaba zirve mi? İlk on mu? Yahut başka yer mi olduğu belli değildir.

"Anadolu Selçuklu Toparlanmak İstiyor." (*Konya Memleket Gazetesi 04.12.2014*).

Bu haber başlığında da birden çok mana karşımıza çıkıyor. Bunlar: Anadolu Selçuklu kim bir devlet mi? Bir spor takımı mı? Eğer spor takımıysa hangi branşta mücadele veriyor? Futbol mu? Voleybol mu? Diğer bir anlam ise eğer bu bir devletse devlet yıkılmak üzere de düzeltilmeye mi çalışıyor? Yahut bu bir futbol takımı da kötü gidişe son vermek mi istiyor? Cümleye nereden bakarsanız bakın, nasıl bakarsanız bakın ilgili cümle, belirsizle doludur.

"Mancini Faturayı Hakeme Kesti." (*Konya Haberdar Gazetesi*, 03.12.2013). Gazetenin spor sayfasından alınan haber başlığında Mancini, kötü sonucun sorumlusunun hakem olduğunu mu iddia etti ya da Mancini hakeme herhangi bir nedenden dolayı bir evrak mı verdi tam belli değil.

"Cemaat Erdoğan'a diz çöktürmek istiyor." (*Konya Haberdar Gazetesi*, 03.12.2013) Kullanılan haber başlığında "diz çöktürmek" deyiimi çok anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu manalar: Oturmak anlamı olabileceği gibi cemaatin Erdoğan'a güç gösterisi ile onu sindirme çalışması anlamları çıkarılabilir.

2.2. REKLAMLARDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

İnsanlara bilgileri ulaştıran en önemli kitle iletişim araçlarından biri televizyon, bilgisayar, telefon gibi aygıtlardır. Bu araçlar dilin öğretiminde de dolaylı vazife üstlenirler, görevlerini yerine getirirken de birtakım çok anlama gelen belirsizliğe neden olan ifadeler insanları yanıltabilir hatta dile ve bireylere zarar verebilir. Çünkü dil aslında düzen demektir. Dil hatalarının olması -özellikle televizyonlarda- düzensizliğin en büyük işaretidir. Reklamlarda görülen bazı çok anlamlı ve belirsiz cümle örneklerinden seçtiklerimiz şunlardır: "Kapan Alıyor!" (Niğde-Bor Ulus Alış Veriş Merkezi).

Bu reklam ilanındaki çok anlamlı ifadeleri şöyle tespit edebiliriz: Ucuzluk var zamanında gelen ve çabuk gelen alıyor anlamı algılanır. Diğer bir anlam ise mağaza iflas etmiş ya da kapatmış veya sahipsiz bir mağaza, hızlı gelen herhangi bir ürünü alabilir anlamları anlaşılabilir. "Kolay Ev Aletleri Bizde!" (Niğde-Bor Arçelik Bayi).

Bu cümleden çıkarılabilecek anlamlar: İlgili mağaza, evin içinde kullanılan en kolay aletleri mi sattığını söylüyor yoksa kolay üretilen aletleri mi sattıklarını

söylüyor tam belli değil. Kısaca kolay olan aletlerin üretimi mi kulanı mı açıkça belli değil. Hayatınızın Süpürgesi! (03.04.2014 ATV Reklamı).

Reklam ilk bakışta bu süpürgenin çok işimize yarayacağını anlatıyor ancak biraz cümle üzerinde düşünüldüğünde süpürgenin süpürme işini üstlendiği düşünülürse bu süpürgenin yaşadıklarımızı süpürdüğü ya da ortadan kaldırdığı manaları çıkarılabilir. "Etin en özel yerinden!" (04.04.2014 Pınar Sucuk Reklamı ATV).

Acaba etin en özel yeri neresi bilen için problem yok ya bilmeyenler için? Cümledeki "en özel yer" kelime gurubu anlamı belirsizleştiriyor. Acaba etin en özel yeri bel tarafında kırmızı et bölümü mü yağlı bölümü veya diğer yerleri mi belli değil."Her kadın bir çiçek tercihi bin bir çiçek." (05.04.2014 Bin Bir Çiçek Bal Reklamı ATV).

Kullanılan reklam belirsizlikle dolu iken komedi unsuru da taşımaktadır. Cümle acaba kadınların çiçek olduğunu mu arıların çiçekten bal yaptığını mı yoksa kadınların bin bir çiçek marka balı yediklerinden mi bahsediyor belli değil. "Bir daha oyunuzda talibiz!" (Niğde Bor Belediye Başkanlığı 30.03.2014 Seçim Afişi).

Genelde seçim ilanları oy isteme maksatlı olduklarından komik, düşündürücü ve çok anlam özelliği taşırlar. Reklamı incelediğimizde başkan adayını mevcut başkan olduğu ve bir daha oy istediği anlaşılır fakat cümlelerin manası düşünüldüğünde adayın son kez aday olduğu bir daha aday olmayacağı anlamı da çıkar. "Burada Kulak Delinir." (Niğde Esirgen Eczanesi).

Bir eczanenin camında asılı olan reklam afişinden çıkarılacak anlamlar: Bu yerin kulak delme dükkânı olduğu, bu yerde kulak delmekten başka hiçbir işlemin yapılmadığı ya da orasının eczane olduğunu bilenler için ilaç satmanın yanında eczanede kulağın da delindiği anlaşılır. "Faturalarınız Kontrol Altında!" (10.07.2014 Türkcell Reklamı Kanal 7).

İletişim firmasının reklamında görülen belirsiz ifadeler şunlardır: Faturamıza sabit bir ücretlendirmenin yapılacağı, faturalarımızdaki konuşmalarımızın veya ücretlerin takip edileceği, fatura ödemelerimizin inceleneceği gibi birden çok anlamlar içermektedir. "Sizin aile kaç litre!" (10.07.2014 Lipton Ice Tea soğuk içecek reklamı Kanal 7).

Soğuk içeceğini tanıtan firma böyle bir cümleyle neyi kastediyor acaba reklamın içeriğine baktığımız zaman her kişinin bir litre içecek içeceğini söylüyor buradan hareket edersek kişi sayısına göre o miktarda içecek almaları gerektiğini mi söylüyor yoksa ailenin soğuk içecek içme kapasitesi mi merak ediyor ilginç bir belirsiz cümle. "Her alış verişe kart finans lazım!" (10.07.2014 kart finans reklamı NTV).

Banka kartı reklamından çıkarılabilecek anlamlar: Bütün alış verişlerin sadece adı geçen kartla yapılmasının zorunlu olduğu, kart finans kartı olmayanların alış veriş yapamayacakları anlamlarıdır. "Dünyayı görmek lazım!" (10.07.2014 Dünya Göz Hastanesi Reklamı NTV).

Bu hastane reklamı acaba sağlam bir gözünüz olmalı mı diyor, sağlıklı gözü bizim hastanemiz de elde edebilirsiniz mi diyor, yahut dünyanın her yerini gezmek bilmek mi lazım diyor, tam belli değil. "Prima mutlu sabahlar sağlar!" (11.07.2014 Prima bebek bezi reklamı SHOW TV).

Kullanılan reklam ifadesi belirsiz olduğu kadar da komiktir. Cümleye bakılınca mutlu olmak istiyorsan Prima bez kullan mı diyor, adı geçen bezin çışı iyi emip bebeklere zarar vermediği mi yoksa bu bezi kullanan bebeklerin sabahları çok mutlu olduğu mu yahut Primanın çok rahat bir geceden sonra sabaha ulaştırdığı mı anlatıyor. Görüldüğü gibi ne ifadede ettiğini anlamak oldukça zor görünüyor. "Tazeliğini koruyan cam pet!" (11.07.2014 meyve suyu reklamı Beyaz TV).

Yine komik ve bir o kadar da belirsiz cümle karşımızda acaba cam pet mi tazeliğini koruyor yoksa cam pet içindeki meyve suyunun tazeliğini mi koruyor buna karar vermek oldukça güç. "Arçelikten hem size hem doğaya fırsat!" 12.07.2014 Beyaz TV).

Beyaz eşya firmasının reklamını inceleyecek olursak; adı geçen firmanın fırsat dağıttığı, imkan sunduğunu anlarız. Bu firmanın insanlara bir imkân sunabileceğini bir kampanyayla belki açıklarız ama bu kampanyadan doğanın nasıl fırsat elde edeceğini anlayamayız. Dolayısıyla ilgili müessese sadece insanlara fırsat sunabilmeli. İfadesini netleştirmeli. "Ekmek için Ekmelettin İhsanoğlu !" (Kanal D Reklamı 18.07.2014).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı için aday olan şahsın tanıtım reklamındaki “ekmek” kelimesi bizi çok anlamlığa ve böylece de belirsizliğe

götürüyor. “Ekmek” kelimesi sözlükte birden çok anlamda kullanılır: 1. Undan yapılmış temel besin. 2. Oyalamak. 3. Tarlaya ekme işi.⁷⁷ Görüldüğü gibi birden çok anlama gelen ekmek sözcüğü ilgili şahsı oyalamak için mi yoksa yiyecek elde etmek için seçmek gerektiği mi anlamları ortaya çıkmaktadır belli değil. "Evkur evinizi kurar!" (Konya Evkur Mağazası).

Bir satış mağazasının camında yazılı reklam sloganı mağazanın amacını bilmeyenler için şaşkınlık yaratır. Bu mağaza acaba bu reklamla inşaat yaparak bize ev mi yapacak yoksa bizim evimizin içine gereken eşyaları mı satacak belli değil.

Hayatımızı adeta kısıpaca alan, bizi anlam noktasında zor durumda bırakan belirsiz ifadeler, reklamların hemen hemen hepsinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanları etkileme maksadı taşıyan ve geniş kitlelere ulaşan reklamlarda çok anlamlı ifadelerin yaygın olması dile, dolayısıyla da insan iletişimine ve etkileşimine çok zarar vermektedir. Özellikle halka hitap eden bu reklamlarda ilgililerin daha duyarlı olmaları, anlatmak istediklerini belirli bir anlama gelecek şekilde kullanmaları gerekmektedir.

2.3. BAZI DERS KİTAPLARINDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

Eğitim-Öğretimin temel kaynakları olan ders kitapları, insan hayatının çok önemli bir bölümünü kapsar. İlk muhatap olduğumuz ders kitaplarından tutun da genel olarak bütün ders kitaplarında az ya da çok, çok anlamlı ve belirsiz ifadelere rastlamak mümkündür. Konumuzla ilgili bir çok örnek bulabileceğimiz ders kitaplarının bazılarında seçtiğimiz çok anlamlı ve belirsiz cümlelere burada bir göz atmak istiyoruz:

"ÖSS sınavına hazırlıkta şunlara dikkat etmek gerekir."⁷⁸

ÖSS hazırlık kitabı olan test kitabının sunuş bölümünde kullanılan ifadedeki kısaltmanın içeriği, öğrenci seçme sınavı anlamını verdiğiinden kısaltmadan sonra sınav kelimesini bir daha kullanmak gereksiz sözcük kullanımından dolayı anlatımı bozuyor, belirsizliğe neden oluyor. "Senin için ne yaptığımız önemli değil."⁷⁹

⁷⁷ Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe Sözlük**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1995, s. 20.

⁷⁸ İbrahim Taşel, **Türkçe-Edebiyat Soru Bankası**, Final Yay., İstanbul, 2006, s. 3.

⁷⁹ Hepçilingirler, s. 248.

Yukarıda geçen cümlede senin için ne yaptığımız mı, yani senin için bir şeyler yaptık; ama bu yaptıklarımız önemli değil mi demek isteniyor? Yoksa ne yaptığımız, senin için önemli değil, sen ne yaptığımızla ilgilenmiyorsun bile mi denmeye çalışılıyor? Anlaşılacağı gibi, “senin için” sözünün yerini iyi belirleyerek anlam belirsizliği ortadan kaldırır.

Hani “seni seviyorum” dendiğinde karşı taraf “bende” de ya; o da kendisini mi seviyordur; “seni seviyorum” diyeni mi? "Bensiz batan bir gemisin sen."⁸⁰

Bensiz batan, içinde benim olmadığım bir gemisin mi? Bensiz kalırsan eğer, yanında ben olmazsam, batan bir gemisin mi? Burada çok anlamlılığı, belirsizliği önlemek için “bensizken” ya da “bensizsen” demek yeter. "Başhemşire bana kraliçe gibi davranıyor."⁸¹

Bu cümlede başhemşire bana, “ben kraliçeymişim” gibi davranıyor; çok iyi bakıyor, bir dediğimi iki etmiyor ya da “o” kraliçeymiş gibi davranıyor, hemşirelik görevlerini yerine getirmiyor, burnundan kıl aldırıyor. Belirsizlik “kraliçe” sözcüğünün yerli yerinde kullanılmamasından kaynaklanıyor. Başhemşire kraliçe gibi yahut başhemşire kraliçeymişim gibi davranıyor denilirse çok anlamlılık giderilir, sorun biter.

İşte, hepimiz bir aradayız;

Dede, baba, torun...

Ninem, ulu bir ceviz ağacı gibi kurulmuş,

Dedemse bir yerli kaya!

Görkemli mekânına oturmuş.⁸²

Türkçe ders kitabında geçen “Aile Fotoğrafı” şiirinde “dedemse bir yerli kaya” ifadesi çok anlamlıdır. Benzetme yoluyla kurulmuş ortaya çıkan anlamlar şunlardır: Dedeye sağlamlılık, güçlülük anlamları ya da değişmeyen, hep özünü koruyan manaları yüklenebilir.

Şiirde geçen bir diğer çok anlamlı ifade ise “ulu bir ceviz ağacı gibi kurulmuş” dizesidir. Bu ifadede benzetme ve abartma ile şu belirsiz manalar karşımıza çıkmaktadır: Yüce, kendinden emin olan yahut Anadolu’da ceviz ağacı

⁸⁰ Hepçilingirler, s. 248.

⁸¹ Hepçilingirler, s. 247.

⁸² Osman Alacalı, **İlköğretim 5 Türkçe Ders Kitabı**, Ada Yay., Ankara, 2012, s. 17.

koruyan kollayan manada kullanılır. Dolayısıyla ninenin lider olduğu anlamları da çıkarılabilir.

Şiirin son dizesinde de “görmekli mekânına oturmuş” ifadesinde görmekli mekânla kastedilen acaba ev mi ya da evin bir bölümü yahut mezar vb. şey mi anlam belli değil. “Şiire yaşlı bir şair gibi başlamalı, onu genç bir şair gibi devam ettirmeli!”⁸³

Bu cümlede anlatılmak istenen nedir? Burada öncelikler “ yaşlı bir şair gibi başlama” ve “ genç şair gibi devam ettirme” sözlerine açıklık getirmeliyiz. O zaman asıl anlatılmak istenen ortaya çıkacaktır.

“Yaş” tecrübenin, “genç” de coşkunun, heyecanın sembolüdür. O halde şiire yeni başlayan biri tecrübe kazanmalı, deneyimli olmalı, aynı zamanda şiir anlayışını devam ettirecek coşkuya sahip olmalı. Kullanılan cümledeki anlamı tek anlama getirecek olursak: “Şiirde deneyim ve coşku esastır.” demeliyiz.

Karacaoğlu, hece ölçüsüyle ve sade bir dille şiirler söyledi.⁸⁴ Ders kitabında geçen bu ifadede bizi belirsizliğe götüren “söylemek” eylemidir. Dilimizde neler söylenir biraz sözcüğü kullanım alanını ele alacak olursak laf söylenir, türkü söylenir ama halk arasında birisine sana şiir söylerim dersiniz size şöyle bir bakarlar çünkü halk tarafından şiir okunulur yahut şiir dinlenilir. Dolayısıyla kullanılan ifadedeki belirsizlik, Karacaoğlu, hece ölçüsüyle ve sade şiir yazdı anlamındadır.

“Duvarlara kalemle yazı yazmayınız.”⁸⁵ Cümlesinde “kalemle” kelimesi gereksiz kullanılarak belirsizliğe, çok anlamlılığa neden olmuştur. Bu cümlemin kullanımındaki maksat, duvara yazı yazmayı önlemektir; neyle yazılırsa yazılsın. Ayrıca “kalemle” kelimesi, “tebeşirle” veya başka şeyle yazılabilir anlamına da gelebilir. Bu ifadeyi belirsizlikten ve çok anlamlılıktan kurtarıp gayesine uygun düzeltecek olursak: Duvarlara yazı yazmayınız şeklinde demek doğru olur.

“80 bin civarında göz taramasından geçirilmiş hastamız var.”⁸⁶ Bu cümlede “80 bin civarında” sözünün bulunduğu yer, bulunması gereken yer midir? “80 bin” diye tahmin edilen göz taramasının adedi midir, hastaların sayısı mı tam belli değil.

⁸³ Yakup Karasoy, **Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Akçağ Yay., Ankara, 2008, s. 389.

⁸⁴ Hüseyin Koç, **Açık öğretim Türkçe**, Açık öğretim Yay., Ankara, 2003, s. 46.

⁸⁵ Saadettin Ergeneci, **Tüm Dersler 5**, Aydan Yay., Ankara, 2012, s. 592.

⁸⁶ Uğur Korul, **Biyoloji Ders Kitabı**, Tek Yıldız Yay., 2010, Ankara, s. 207.

Bu cümlelerin “Göz taramasından geçirilmiş 80 bin civarında hastamız var.” şeklinde ifade edilmesi gerekir.

Eğitimde çok ehemmiyet arz eden, en küçük çocuktan tutun da en büyük bireye kadar birebir muhatap olduğumuz ders kitaplarında çok anlamlı ve belirsiz cümlelerin sıkça yer alması üzerinde hassasiyetle durulması ve düşünülmesi gereken bir durumdur. Ders kitapları bir anne ve baba, öğretmen gibi doğrudan iletişime geçtiğimiz bir araçtır. Dolayısıyla ders kitapları direk temas kurduğumuz bir malzeme olduğundan onların belirsiz ve çok anlamlı ifadelerden mümkün olduğunca arınmış olması lazım ki bizi iletişim yanlışına düşürmesin.

2.4. DİZİLERDE GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLIL İFADELER

Sosyal hayatımızı adeta saran, hemen hemen herkesin mutlaka birkaç tane takip ettiği, bir nevi bağımlısı olduğu diziler vardır. Diziler, bizi birtakım gizil öğrenme şekliyle sosyal bakımdan etkilerler. Slm, ok, kanki, a.s, k.i.b vb. öğrettikleri gibi. Dilin öğretilmesinde, geniş kitlelere aktarılmasında hem olumlu hem olumsuz rol üstlenirler. Aynı zamanda diziler, bütün yaş seviyesine hitap ettiklerinden, insanları etkileme güçleri çok fazladır. Belirsiz ve çok anlamlı cümlelerin çokça yer aldığı bazı dizilerden bazı ifadeleri inceleyelim: "Sen gerçekten hastasın!" (Pis Yedili, Show TV, 12.02.2014).

Pis Yedili dizisinde kullanılan bu ifadede hitap edilen kişinin grip, soğuk algınlığı vb. rahatsızlığının olduğu ya da ilgili şahsın psikolojik problemlerinin olduğu manaları çıkar. Dolayısıyla kullanılan ifadenin çok anlamlı olduğu ve bizi belirsizliğe ittiği çok açıktır. "Gerçekten ucuz atlattık." (İki Dünya Arası, Samanyolu TV, 24.02.2014).

Bu cümleden “zarar görmeden bir işi bitirmek” anlamının yanı sıra “bir iş karşılığında fazla para ödememek” manaları da çıkmaktadır. İfadeden kastedilen tam belli değil.

"Şehzademiz ölüme yürürken susan masum mu?" (Muhteşem Yüzyıl, Star TV, 26.02.2014).

Kullanılan cümleden çıkarılabilecek anlamlar şunlardır: Şehzadenin savaştığı ve ölüm tehlikesi altında olduğu, şehzadenin öleceğinin belli olması, ölmeyi çok istemesi manaları çıkar ki cümle ne diyor anlamak zor.

"Yüzüne bin parça düşmüş." (Boynu Bükükler, Kanal D, 27.02.2014).

İfade üzerinde düşündüğümüzde şu anlamlar ortaya çıkar: İfadenin hitap edildiği kişinin karmaşık duygular taşıdığı, çok üzgün olduğu, adı geçen şahsın yüzüne birtakım nesnelerin düştüğü manaları çıkar ki ne dediği belli olmayan bir cümledir.

"İki senede çöktün!" (Hayat Dediğin, Kanal 7, 25.02.2014).

Dizide geçen cümlede kastedilen kişinin iki sene içinde kambur olduğu, ciddi fiziksel rahatsızlık geçirdiği mi yoksa kişinin maddi ve manevi olarak zor duruma mı girdiği anlatılmaya çalışılıyor tam belli değil.

"Bir an köşeyi dönmek istedim!" (Zengin Kız Fakir Oğlan, TRT 1, 14.02.2014).

İfade edilen cümlede acaba bahsi geçen şahıs bir inşaatçı, sporcu da her şeyi halletti köşe bölümüne mi geldi? Yoksa şahıs birden zengin olmak mı istiyor belli değil.

"Kurtlarınızı dökün artık!" (Aramızda Kalsın, Star TV, 24.02.2014).

Böyle bir cümleyi kullanan kişi acaba bir canlı olan kurtları bir yerlere atmalarını mı istiyor, ya da bu kişi bir hekim de hastasından parazit olan kurlarından kurtulmasını mı istiyor yoksa ifadeyi kullanan şahıs kafalarında düşündükleri gizli düşüncelerini ortaya çıkarmalarını mı istiyor anlamak zor.

"O bana elini uzattı." (Zengin Kız Fakir Oğlan, TRT 1, 16.02.2014).

Bu ifadeden şu manalar çıkar: Bir kişinin bir başkası ile tokalaşması, dargın olan kişinin barışma isteği, bir şahsın karşıdaki vatandaşa yardım etmesi. Görüldüğü gibi cümlemin üzerinde biraz düşünüldüğünde ne kadar çok anlam ortaya çıkmaktadır.

"Ateş bacayı sardı." (Aramızda Kalsın, Star TV, 27.02.2014).

Aynı zamanda dilimizde bir deyim olan bu kullanımdan sobada yanan ateşin çok kuvvetli olup bacaya doğru mu gittiği ya da herhangi bir tehlikenin çok büyük bir hal aldığı, olumsuz durumun önlenemez şekilde olduğu manaları çıkmaktadır.

"Çenem iyice düştü." (Zengin Kız Fakir Oğlan, TRT 1, 15.02.2014).

Çok konuşmaya başlamayı mı yoksa fiziksel bir rahatsızlık sonucu çenenin tutunduğu bölümden ayrılması mı kastediliyor ifade tam belli değil.

Son yıllarda Televizyon kanallarının oldukça çoğalması doğal olarak sayısız dizileri de beraberinde getirmiştir. Dizilerin çok ve farklı olması insanları mutlaka bir dizi izlemeye sevk etmiştir. Hatta bu konuda yedisinden yetmişine dizi tartışmaları bile olmaktadır. Dizilerin çok olması bizi olumsuzluğa itmiyor bizi üzerinde düşünmeye sevk eden geniş kitlelere seslenen dizilerin kullandığı eksik, yanlış, belirsiz kelime ve cümle kullanımlarıdır. Dizilerde örneklerde de görüldüğü gibi çok sayıda belirsiz ve çok anlamlı cümleler görülmektedir. Bu durum da o dizileri izleyen kitlelerce ister istemez benimsenmekte hatta bazı yanlış kullanımlar bile halkın nazarında doğru değeri kazanmaktadır.

Toplumların genelini ilgilendiren dizilerin ciddi bir dil ve anlam incelemesinden geçirilmesi gerekir. Çünkü belirsizlik ve çok anlamlılığın doğuracağı olumsuz sonuçlar yanlış anlamalara hatta kaçınılmaz tehlikelere bizleri itebilir.

2.5. TELEVİZYON HABERLERİNDE GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLIL İFADELER

Kitle iletişim araçlarından olan televizyon haberlerinde de sıkça son derece şaşılacak belirsiz ve çok anlamlı cümlelerle karşılaşılmaktadır. Bu cümleleri ilk bakışta normal gibi karşılarken ilgili haber cümlesi üzerinde düşünüldüğünde cümlelerin birtakım gizli manalar taşıdığı açıkça belli olur. İnsanların bilgi alma maksadıyla izlediği haber programlarındaki belirsizliklere ve çok anlamlı cümle yapılarına çok dikkat etmek lazımdır. Sıkça yer verilen belirsiz ve çok anlamlı cümlelerden seçtiğimiz örnekleri inceleyelim:

"Sahte paralı gönderme!" (Çalar Saat, Fox tv, 27.02.2014).

Bu kanalda geçen haber başlığının ne ifade ettiğini anlamak oldukça zor. Acaba bir kişi ya da kurum para konusunda uyarıda mı bulunuyor? Yoksa bir kişi ya da kurum herhangi bir konu hakkında sitemli bir şekilde karşısındaki muhatabı uyarıyor ya da eleştiriyor mu?

"Obama'nın bakışları bakış değildi!" (Günaydın, Kanal D, 11.02.2014).

Bu cümlede bizi belirsizliğe götüren kelime “bakış” sözcüğüdür. Obama adlı kişinin bakışlarının öfke gibi olumsuz bir duygu yansıtan beden dili mi yansıtıyor yahut Obama adlı kişinin bir olay ya da durum karşısındaki tutumunun, fikrinin mi beğenilmediği ifade edilmek isteniyor tam belli değil.

“Adım adım sandığa gidiyoruz!” (Fox Tv, Çalar saat, 05.03.2014).

Haber cümlesinden çıkaracağımız manalar: Herhangi bir sandığa doğru yavaş yavaş yaklaşıldığı veya seçimlerin yaklaştığı ve milletin oy kullanmaya hazırlandığı anlamları çıkar.

“Ses getiren ses!” (Fox Tv, Çalar Saat, 28.02.2014).

Kullanılan başlıkta “Olay yaratan ses” yahut “yankılanan ses” anlamları ortaya çıkabilir.

“Kadınlara gençlere yer açacağız.”Kanal D Haber, 11.02.2014).

Kadınlara ve gençlere “oturmak” için yer yapmak anlamı akla gelirken diğer taraftan kadınlara ve gençlere yönelik her türlü hakların ve kazanımların verileceği ifade ediliyor olabilir.

“Barınak mı mezarlık mı?” Show Haber, 24.02.2014).

Haber başlığını ele aldığımızda ilk bakışta göze çarpan anlam bir yerin varlığı ama bu yerin barınak ya da mezarlık olabileceğidir. Diğer çıkartılacak mana ise burasının bir hayvan barınağı olduğu ancak hayvanlara iyi bakılmadığından dolayı hayvanların öldüğü yer anlamıdır.

“Azıcık elimizden tutun!” TGRT Haber, 25.02.2014).

“Elinden tutmak” kelime grubu bu cümlede birden çok anlama gelerek belirsizliğe neden olmaktadır. Acaba bir hasta fiziksel engelli de desteğe mi ihtiyacı var, ya da sevgiden, ilgiden mahrum biri var da birinin merhametine mi gerek duyuyor yoksa maddi açıdan zor durumda olan kişi ya da kurumlar birilerinin ekonomik desteğini mi istiyor belli değil.

“Yedi bin kişi dinlendi iddiası.” (Kanal D Haber, 24.02.2014).

Acaba bir iddia, bahis şirketi bir yarışma mı düzenlemiş. Şu kadar kişi dinlen diye. Yoksa iletişim yoluyla birilerinin telefonları mı dinlendi belirsiz. Bağlamına bakılmazsa buna benzer cümleler ilk etapta şaşkınlık yaratabilmektedir.

“İş kadını, kayınpeder kurbanı.” ATV Haber, 26.02.2014).

Haberde bizi belirsizliğe götüren “kurban” sözcüğüdür. Yakınlaşmak, teslim olmak manalarına gelen kurban sözcüğü kullanılan ifadede ilk bakışta bir kadının kayınpederi tarafından öldürüldüğü akla gelirken cümlemin diğer akla gelen manası iş kadınının kayınpederi için öldüğü ya da öldürüldüğüdür.

“Ankara trafiğine yeni soluk.” (TRT 1, 25.02.2014).

Soluk, nefes almak demektir. Acaba trafik nasıl nefes alacak, cümleyi inceleyip görelim. Cümleye göre herhalde bir oksijen tüpü takılıp trafik nefes aldırılmayacak. Trafiğe yeni yollar, caddeler, köprüler, kavşaklar yapılacak böylelikle trafik rahatlayacak. Başka bir mana ise acaba Ankara trafiğinin yetkilisi ya da yetkilileri mi değişecek; anlamak zor.

“Bu bir başbakan refleksi midir?” (Star TV, 27.02.2014).

Bir tepkinin ve hareketin adı olan refleks haberde başbakanın bir fiziksel hareket yaptığı mı yoksa başbakanın bir hata mı yaptığı manasına gelerek anlam belirsizliği ortaya çıkmaktadır.

Dil deyip geçmemek gerekir, kullanılan kelimelerin cümle içindeki manalarını iyi bilmek gerekir. Hele bir de binlerce, milyonlarca kişiye haber ulaştırma vazifemiz varsa bu konuda ayrıca hassas olmanız şart. Çünkü bir haberin yanlış anlaşılması yanlış aktarılmasına neden olur, böylelikle toplumda ve kamuoyunda olumsuzluklar yaşanabilir.

Haberlerde kullanacağımız cümlelerde iletişim aksaklığına sebep olabilecek kelimeler ifade edilmemeli çünkü Türkçe çok anlamlı fazla sözcük içeren bir dildir. Yine belirsizliğe yol açmamak için haber sunucuları ve ekiplerince gerekli ön çalışmalar yapılmalıdır.

Çok anlamlı ve belirsiz bir ifadeyle haber yapmak çeşitli sıkıntılara neden olabilir. Bunlar haberin konusu olan ilgili kişileri rencide edebilir, ayrıca bu yanlış eksik ya da fazla anlamalar, ilgili haber kurumuna hatta topluma sonuçları çok ağır bedeller ödeyebilir.

2.6. BAZI TABELA, AFİŞ, SLOGAN, DUYURULARDA GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

Hayatın her yerinde ve her zamanında insanları etkileme, yönlendirme vazifesi gören tabelalar, afişler ve sloganların bazıları çok anlamlılık ve belirsizlik gösterirler. Bunların belirsizlik taşıması insanı yanlış sevk edip zor durumda bırakabilir. Bu ilanlardaki çok anlamlılık ve belirsizlik kimi zaman bizleri güldürür, kimi düşündürür. Bazen de argo özellik taşırlar. Sınırsız sayıda karşımıza çıkabilecek bu ilanlardan ele aldığımız örnekleri inceleyelim:

“Karımıza ortak olur musunuz?” (Niğde Bor Okyanus Alış-Veriş Merkezi).

Mağazasının ilanına ilk baktığınız zaman çok ortaklı bir şekilde mağazanın gelişim göstererek büyüme isteğini anlatan bir anlam göze çarpmaktadır. İlandaki “kar” kelimesi üzerinde biraz düşünüldüğünde kelimenin eş sesli bir kelime olduğu bu kelimenin de cümleye farklı manalar kattığı anlaşılır. İlanda kar kelimesine düzeltme işareti konulmadığı için anlamsal belirsizlik oluşmaktadır. Cümleden çıkarılacak diğer anlam ise insanın eşine bir eş daha aradığı anlamı çıkar ki bu çok kötü sonuçlar doğurabilir. Örnekte de görülmektedir ki bir imla hatası cümlede ne kadar farklı mana karşımıza çıkarmaktadır. Bu mananın doğuracağı olumsuzlukları tahmin etmek dahi zordur. İşte dil deyip, anlam deyip geçmemek gerekir; kelimelerden, imla kurallarından, anlam bilgisinden çok şeye vakıf olup bu hatalardan ve belirsizliğin sonuçlarından korunmak gerekmektedir.

“Yol boyunca indirmek bindirmek yasaktır.” (Manisa Turgutlu Belediyesi).

Cümleyi okuduğunuzda bir gülümse gerçekleştirirsiniz. Bu cümledeki belirsizliği belirlemek için mantıkçı, dilbilimci olmaya gerek yoktur. Şimdi açık bir şekilde ortaya çıkan manalara bakalım: Otobüs durağına yakın yere asılı bu ilanda yolcu otobüslerinin ilçe duraklarına yolcu indirmesinin ve yolcu bindirmesinin yasak olduğu anlamı çıkar. Diğer bir şekilde argo anlamına bakınca cümleden müstehcen bir mana da çıkabilmektedir. Bu cümledeki çok anlamlılığın nedeni “yolcu” kelimesinin cümlede nesne vazifesinde kullanılmasıdır. Bu cümleye, yol boyunca yolcu indirmek bindirmek yasaktır şeklinde tek anlamlılık özelliği kazandırılabilir.

“İsminden de anlayacağımız gibi eşkıya filminde eşkıyayı oynayan, Şener Şen”⁸⁷

Şener Şen’in herkesçe tanındığı varsayılarak böyle bir ilan cümlesi kullanılıyor. Kimin isminden anlayacağız? Şener adının eşkıya anlamına mı geldiği; yoksa eşkıyanın, Şener mi oşduğu belli değil!

“Binaya dilenciler giremez yasaktır!” (Uslu Ap. Bor /Niğde).

Bu cümledeki ifade girilmeyecek olmasının zaten yasak olduğu anlamını anlatır. Dolayısıyla ya geniş zamanın olumsuzu olan “- mez” ekini ya da yasak kelimesini kullanmamak gerekmektedir.

“Aslı aday ve taliplerini bekliyor.” (Esra Erol’la Evlen Benimle).

Bir evlilik programı sunucusunun çok sayıda kişinin izlediği yayında kullandığı ifadedeki belirsizlik “aday ve talip” kelimelerinden kaynaklanmaktadır. Her iki kelimedede birbirinin anlamını genel olarak karşılamaktadır. Dolayısıyla iki kelimededen birisi gereksiz kullanılarak ifadenin duru cümle özelliği bozulmuştur. Bu cümledeki belirsizlik “Aslı, adaylarını bekliyor” ya da “Aslı, taliplerini bekliyor” şeklinde düzeltilebilir.

“Uykusuz Yola Çıkmayın!” (Niğde İl Trafik Müdürlüğü).

Cümlede kullanılan ifadedeki belirsizlik yanlış yerde kelime kullanımından kaynaklanmaktadır. Cümleyi bu halinde incelediğimizde yolun mu uykusuz olmaması gerektiği yoksa şoförün mü uykusuz olmaması gerektiği manası açıkça anlaşılamamaktadır. Cümledeki belirsizlik uyku kelimesi çıkmak fiilinin önüne getirilerek “Yola uykusuz çıkmayın!” şeklinde düzeltilerek cümleye tek anlam kazandırılabilir.

Kayseri’de ve Niğde’nin Bor ilçelerinde bu yıl elmadan iyi bir verim alınamayacak. (Niğde İl Tarım Müdürlüğü Duyurusu).

İlgili duyurudaki belirsizlik “ilçelerinde” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Cümlede sanki “Bor” adında Niğde’nin birçok ilçesinin olduğu manası çıkar bu yanlıştır. Gerçekte Niğde’nin Bor adında tek ilçesi vardır. İfadedeki belirsizlik çokluk ekinin gereksiz kullanımından kaynaklanmaktadır. Cümledeki ilçelerinde sözcüğü yerine ilçesinde kelimesi kullanılmalıdır.

Kamu Personel Seçme Sınavı (ÖSYM, Ankara, 2014).

⁸⁷ Hepçilingirler, s. 60.

ÖSYM’ nin ilanında belirsizlik, isim tamlamalarındaki tamlanan ekinin kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Acaba adı geçen kurum, mevcut kamuda çalışanları mı sınava girecek yoksa kamuya alınacak personeli sınavla mı alacak belli değil. Bu cümle “Kamu Personel(i) Seçme Sınavı” şeklinde düzeltilebilir.

Dilin kullanım alanına sınır koymuyoruz ki hayatımızda çok önemli bir yere sahip olmasa. Dil, hayatın her köşesinde her zaman bizimle. Her yerde var olan dil tabelalarda, ilanlarda, afişlerde karşımızdadır. Tabelalar, ilanlar da bir gayeyle insanlara haber ulaştırmaktadırlar. Bu görevlerini yerine getiren ilanlar gizli ya da açıkça insanları müspet ya da menfi olarak etkilerler. Dil yanlışlarının yol açtığı zararlar ve yanlış anlamadan doğan şaşkınlıklar hayli fazladır.

Bir çok yerde karşılaştığımız buna benzer ilan, tabela ve afişlere karşı anlam hassasiyeti taşımalı, “bir ilandır cümle belirsiz olsa ne olur ki!” dememeli, küçük olumsuzlukların büyük zararlara yol açacağı bilinmelidir. Dil bilinci, dil ve anlam sorumluluğu, dili kullanan herkesin en temel görevi olmalı; yanlış kullanılan her kelime ve cümlenin yol açtığı zararlar, yanlış anlamadan doğan şaşkınlıklar dikkate alınmalıdır.

2.7. MÜZİK ALANINDA (ŞARKILARDA, TÜRKÜLERDE) GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

Birden çok anlama gelen diye tanımladığımız çok anlamlılık ve belirsizlik; insanın ömründe mutlaka muhatap olduğu şarkı, türkü gibi alanlarda da karşısına çıkmaktadır. Şimdi bunlardan bazılarını inceleyelim:

"Cenneti değişmem saçının teline,
Ömrümün yettiği kadar seni severim."

(Ferhat GÖÇER)

Burada sanatçı sanki iltifat ederken hakaret etmiş, aslında saçının telinin Cennetten değerli olduğunu söylemek istemiş ama ifade ederken tam tersini söylemiş. Doğrusu Cennete değişmem saçının telini, Ömrümün yettiği kadar seni severim.

“Ben düşerken yükseklerden uçurumlara
Aşkın tuttu ellerimden ummadığım anda”

(Yıldız TİLBE)

Yükseklerden uçurumlara nasıl düşebilirim acaba? Mantık yanlışlığı var.

“Umduğum dağlara karlar mı yağdı? (Kenan DOĞULU)

Güvenilen dağlara kar yağar. Bir deyim yanlışlığı ve mantık hatası bir arada.

Eğer "Ummadığım dağlara... " deseydi o zaman yalnızca deyim hatası olurdu.

“Belki üstümüzden bir kuş geçer,
Kanadından bir tüy düşer,
İner döne döne gökyüzünden,
Hiçbir yüz güzel değil senin yüzünden...”

(Yüksek SADAKAT)

Burada da bir sorun var gibi... Hiçbir yüz senin yüzünden (**daha**) güzel değil mi, yoksa hiçbir yüz senden **dolayı** güzel değil mi demek isteniyor, orası anlaşılmamaktadır. Haliyle burada da anlam belirsizliği görülmektedir.

"İlk aşkım, tek güneşim
Yalnız kalbime doğsan
Bir beyaz gül gibisin
Ne olur benim olsan."

“Yalnız”dan sonra virgül kullanırsa anlam değişir. Sadece anlamında mı yalnız kalp anlamında mı belli değil. Anlam belirsizliği var.

"Yemin etme, tutamazsın
Yükselirsen duramazsın
Bu yerlerden kaçamazsın
Tek başına yapamazsın! " (Kıraç)

Neyi? Yeminini tutamazmış, yoksa verdiği sözü mü? Anlam belirsizliği görülmektedir.

“Sensiz bir dakika hatta saniyeler bile zor.” (Sinan ÖZEN)

Hatta ile bile sözcüğü aynı cümlede olmaz, aynı anlamı veriyor zaten. Aynı anlamı veren bir kelimeyi kullanmak yeterli gelmektedir. Gereksiz sözcük kullanımı anlam karışıklığına neden olmuştur.

"Canım aşkım şu an yoldasın açık olsun." (YILDIZ TİLBE)

Nesne eksikliği, anlam belirsizliğine sebep olmuştur. Cümle, “Canım aşkım, şu an yoldasın; yolun açık olsun!” şeklinde ifade edilmelidir. “Kendimin ellerinden tutunca içimden nehirler gibi akmak geliyor...” (Onur AKIN)

“Kendimin ellerinden tutunca, kendimin içimden nehirler akmak geliyor gibi anlam oluyor.” “Kendimin ellerinden tutunca benim içimden nehirler akmak geliyor.” Sanırım: en doğru kullanımıdır. Mantık zorlaması da var. İnsan kendi elini kolay kolay tutmaz!?

"Hani bir yağmur yağar ya bazen
Hani gök gürler ya arkasından
Hani şimşekler çakar peşinden"

(Erol EVGİN)

Şarkı sözlerinde sıralama hatası var. Önce şimşek çakar, sonra onun gürültüsü gelir, sonra da yağmur yağar. Dolayısıyla cümlede mantık yanlışlığı var. Mantık hatası da anlam belirsizliğine neden olmaktadır. Yeniden seve de bilirim! (Demet AKALIN)

Sevebilmek yeterlik birleşik fiili bitişik yazılırken araya "de" edatı sokuşturularak anlam zorlaştırılmıştır. “Yeniden sevebilirim de” şeklinde yazılmalıydı. Bu ifadede zaman mı vurgulanmış yoksa sevmeye eylemi mi belli değil. "Ne seninle ne de sensiz olmuyordu." (Fedon / Aşığım)

"Ne seninle ne de sensiz olmuyordu." "ne... ne" zaten olumsuzluk verir, bir de eylemde olumsuzluk eki kullanılmaz. Bağlaç yanlışlığı var. Doğrusu;

"Ne seninle ne de sensiz oluyordu." Yanlış bağlaç kullanımı manada belirsizliğe neden olmuştur. Şüphesiz, biraz dikkatli olursa hepimiz daha daha düzgün ve anlamlı şarkılar dinleyeceğiz.

Birden çok mana taşıyan, anlam karmaşıklığı içinde olan sözlere şarkılarda, türkülerde de rastlamak mümkündür. Sanatın en önemli unsurunu oluşturan müzik alanı, insanları eğlendirmek, onlara hoşça vakit geçirmek maksadını taşıırken muhatap olduğu kitleye bir nevi dil eğitiminde de bulunur.

Sanat alanıyla yakından alakalı olanların kurdukları cümleleri iyi irdeleyip belirsizlikten kurtarmaları dolayısıyla yanlış anlamaları önlemeleri, insanları eğlendirmeleri kadar sorumlulukları olmalı ve bu bilinçle hareket ederek dil ve anlam korumacılığı yapmalıdırlar.

2.8. BAZI SÖZLÜ EDEBİYAT ESERLERİNDE (MANİ, NİNNİ, AĞIT, TEKERLEME, BİLMECE, TÜRKÜ vb) GÖRÜLEN BELİRSİZ ve ÇOK ANLAMLI İFADELER

Edep sözcüğünden gelen edebiyat, bilgilerimizi, ahlakımızı terbiye etmek, onları belli bir düzene sokmak demektir. Edebiyat kendini farklı alanlarda gösterir, bunlardan bir tanesi de sözlü edebiyat alanıdır.

Sözlü edebiyat ürünü halkın tarihinin, kültürünün adeta sembolüdür. Türk milleti onlarla yaşamış, onları nesilden nesile aktarmıştır. Halk, sözlü edebiyat ürünlerinin bir kısmını kullanırken çok anlamlı ve belirsiz şekilde ifade etmiştir. Şimdi bunlardan seçtiğimiz sözlü edebiyat ürünleri örneklerini inceleyelim.

2.8.1. Maniler

Kulağımıza hoş gelen, dinlerken eğlendiren, tarihin tanıklığını yapan manilerimiz, söyleyeni bilinmeyenler tarafından bilinmeyen zamanlarda oluşturulmuşlardır.

"Çaya inesim geldi
Şeker yiyesim geldi
Ala gözlü ablamı
Gene göresim geldi."⁸⁸

Gurbet ve özlem muhtevasını işleyen manideki “çay” sözcüğü sesteş özelliği olduğundan cümleye çok anlamlılık katmıştır. Dere ve bitki manasını da taşıyan ilgili kelime söyleyenin çay içmeye mi, dereye mi yoksa çay bahçesine mi gireceğini belli etmiyor.

"Baban çarsıya vardı mı?
Alını yeşilini aldı mı?
Şu da kızıma dedi mi?
Haydi kızım kutlu olsun.

⁸⁸ Emir Kalkan, XX. Yüzyıl Türk Halk Şairleri Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 255.

Haydı kızım kınan kutlu olsun,
Burada dilin tatlı olsun.
Çağırın gelin kızın anasını
Kızı gelin oldu görsün."⁸⁹

Maniyi çok anlamlılık ve belirsizlik bakımından incelediğimizde; ilk bölümde “al ve yeşil” kelimeleri adlaşmış sıfat özelliği taşıdıklarından renk adı olmaktan çıkıp bir nesnenin adı olarak anlam belirsizliğine neden olmuşlardır.

"Su içtim kana kana,
Sular akar yana yana,
Yüzün bir gün görmedim,
Bilmem gidem ne yana."⁹⁰

“Yana ve kana” kelimeleri çok anlamlılığa neden olmaktadır. Kana kelimesi ilk dizede çok susamış halde su içmek durumunu ifade eder. Aynı kelime aldatılmışlık anlamını da verebilir. Yine ikinci dizedeki “yana” kelimesi çok istekli ve kuvvetli akmak anlamını ifade ederken son dizede aynı kelime yer yön bildiren bir anlam taşıyarak belirsizlik özelliği taşır.

"Gayadan öküz bakar
Öküzün alını sakar
Delikanlı dururken
Sakallıya kim bakar."⁹¹

Aşk konusunu edinen manideki “sakar” kelimesi; alının beyaz olması anlamını taşıırken aynı zamanda nazar eden kişi manasına da gelir. Kelimenin birden çok manaya gelerek manide belirsizlik taşıdığı görülmektedir. “Bakmak” sözcüğü de ilgilenmek ve sevmek manaları düşünülerek çok anlamlılık özelliği ile dinleyicide belirsizlik hissiyatına sebep olabilir.

"İnce yazma düreyim
Aç koynunu gireyim
Uyan uyan sar beni
Yar olduğunu bileyim." (Anonim)

⁸⁹ Kalkan, s. 257.

⁹⁰ Kalkan, s. 259.

⁹¹ Besim Atalay, **Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri**, Ayyıldız Yay., Ankara, 1998, s. 60.

Manide “aç” kelimesi seseşlik özelliği taşıyarak; “sar” sözcüğü de sevmek ve bağlamak manalarına gelerek çok anlamlılık özelliği gösterirler.

"Tavanlarda tencere
El vurmadım incire
Gâvur babam duymasın
Çeker beni zincire." (Anonim)

“El” kelimesi, manide insan organı anlamında kullanılmış ancak aynı zamanda yabancı manasına da gelerek çok anlamlılığa neden olur. Yine maninin son dizesindeki “çekmek” eylemi de bir yere yöneltmek, cezalandırmak anlamına gelerek anlamı belirsizleştirmektedir.

"Çeşme başı pıtırak
Gelin kızlar oturak
Ne oturak ne durak
Satılak da kurtulak." (Anonim)

İkinci ve üçüncü dizede geçen “oturak” kelimesi ilk kullanımda eylem olarak kullanılırken ikinci kullanımda bir varlığa ad olarak kullanılmış böylece çok anlamlılık göstermiştir.

Maninin son dizesindeki “satılmak” fiili bir maddenin para karşılığı el değiştirmesi olarak anlamlandırılırken Anadolu’da bu kelime evlenmek maksadıyla da kullanılır; böylece hedeflenen anlamda belirsizlik ortaya çıkar.

"Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar
Cennet yüzü görmesin
Aramızı açanlar."⁹²

Yazılışı aynı ancak manası farklı olan “kara” kelimesi ilk dizede renk manasında kullanılarak; ikinci dizede ise kötü anlamını ifade edecek şekilde kullanılarak çok anlamlılığa neden olmuştur.

"Harmanlarda ot bitti
Goyun yayulsun diye
Hatıp kekül sallamış
Muhtar bayulsun diye."⁹³

⁹² Atalay, s. 61.

“Bitmek” kelimesi gerçek manada tükenmek anlamında kullanılır ancak manide üremek anlamından kullanılmıştır. Haliyle ilk mısrayı bağlamından koparıp tek başına alırsak belirsiz cümle yapmış oluruz.

"Ekim ekim düzlere,
Diken oldum gözlere,
İşte ben gider oldum,
Ayaş kalsın sizlere."⁹⁴

Manideki diken kelimesi ucu sivri, batan, can acıtıcı bitki ucu anlamından çıkarak; sevilmeyen kişi manasında kullanılmıştır. Maninin son dizesindeki *ayaş* kelimesi temel manada sarhoş anlamını verirken manide bir varlığa ad olmuştur. Dolayısıyla adı geçen sözcükler çok anlamda kullanılarak belirsizlik gösterebilirler.

2.8.2. Ninniler

Türk halk kültüründe “ninni” anonim halk şiiri ürünü olup çocuklar emzirilir veya uyutulurken söylenen yahut söylendiği varsayılan manzumelere verilen addır. Bir başka ifadeyle, ninniler başta çocukların anneleri olmak üzere çocukları büyüten nine, anneanne, babaanne, teyze, abla, yenge vb. gibi yakınların çocukları uyutmak için belli bir ezgiyle söyledikleri manzum veya mensur sözlerdir. Genellikle bir dörtlük veya bir mâniden ya da değiştirilip adapte edilerek yahut aynen bir türküden alınan ninniler kendilerine özgü ezgilerle söylenmektedirler.⁹⁵

Tarihsel olarak da, *Dîvânu Lugâti't Türk*'te “ninni” karşılığı olarak “balu balu” ifadesi kullanılmaktadır. Ninni karşılığındaki *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen bu kullanım Türkçede bilinen en eski kullanımdır. Başka dillerde de benzerleri kullanılan “ninni” sözcüğünün XI. yüzyıldan itibaren Türkçede kullanıldığı düşünülmektedir.⁹⁶

Ninnilerin henüz kokunun, rengin bile farkında olmayan çocuklar için duydukları ve aşına oldukları anne sesine olan güvenle daha rahat ve korkusuzca uyumalarını veya sakinleşmelerini sağlayan manzum-mensur sözler ve kalıplaşmış,

⁹³ Atalay, s. 62.

⁹⁴ Atalay, s. 64.

⁹⁵ Emin Özdemir, *Türk ve Dünya Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 72.

⁹⁶ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1986. s. 106.

tizden pese doğru söylenen ezgilerdir. Ninnilerin sonunda nakarat olarak söylenilen “Uyusun da büyüsün ninni; E, e, e, eh” ve “Ninni yavrum ninni” gibi sözlerin uyku getirici müzikal tesirlere de sahip olduğuna inanılır.⁹⁷

Ninnilerde çoğunlukla dilek, temenni, sevgi, ilgi, şikâyet, üzüntü, ayrılık, gurbet, vaat, tehdit ve korkutma gibi konuların işlendiği görülür. Nadir olmakla birlikte bazen düşünce ve özdeyişlerin söylendiği ninniler de vardır. Ancak, ninnilerin çok büyük bir bölümü dilek ve temenni içerir. Dilin zenginliği taşıyan ninniler de her ne kadar çocukları muhatap alsalar da çok zengin manalar taşırlar. Bazı ninnilerde görülen anlamsal zenginlikleri ve belirsizlikleri inceleyelim:

"Ninni de ninni demekten

Ben kesildim yemekten

Hastayım annem yürekten

Doktor gelsin frekten

Ninni benim yavruma ninni

*Ninni benim kuzuma ninni.*⁹⁸(Anonim)

Ninninin ikinci dizesinde geçen “kesilmek” fiili temelde kesici aletle bir nesnenin bir parçasından ayrılması manası taşıırken ninni de ise iştahsızlık manasına gelerek çok anlamlılık gösterir.

"Atem tutam ben seni

Şekere katem ben seni

Akşama baban gelende

*Oyy önüne atem ben seni.*⁹⁹ (Mirca Kaya)

Şekere katmak, önüne atmak söz gurupları manide hem gerçek hem de mecaz anlamını düşündürecek şekilde “kinayeli” anlatımda kullanılarak belirsizlik teşkil ederler.

2.8.3. Ağıtlar

Ağıtlar, başından acı bir olay geçen birinin ya da ölen kişinin iyiliklerinden, yiğitçe davranışlarından ve yaşamındaki önemli olaylardan söz eder.

⁹⁷ Özdemir, s. 74.

⁹⁸ Özdemir, s. 75.

⁹⁹ Özdemir, s. 79.

Ağıtlar, ölen kişilerin ardından duyulan acıyı, üzüntüyü dile getirmek için söylenen şiirlerdir. Deprem, yangın, sel gibi doğal afetlerle ilgili de ağıtlar yakılmıştır. Ağıt söyleme işine ağıt yakma, ağıt söyleyenlere ise ağıtçı denmektedir.¹⁰⁰ Ağıt adeta Türk vatanı olmuştur. Çünkü analar, babalar acılarını yurdun her köşesinde dile getirmişlerdir.

Türklerde ağıt geleneği çok eskidir. Anadolu'nun hemen her yerinde söylenir. Ağıtın, İslamiyet öncesi Türk edebiyatında karşılığı "sagu", divan edebiyatında karşılığı ise "mersiye"dir.¹⁰¹

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yakılan bazı ağıtları çok anlamlılık ve belirsizlik bakımından inceleyelim:

"Aşlama'dan da bindirdiler motura
Zalım ölüm de hiç gelmedi hatıra
Gocası Veli de kendi Hatıca
Tombul Tiyar'ımı gören ağladı
Bunların halını da soran ağladı.

Motura bindim de motur salladı
Dört tane ölüyü birden yolladı
Konu komşuda kara haber yolladı
Felek ciğerimizi nasıl dağladı
Bunların halını da soran ağladı." (Aşık Tahsin KAHRAMAN)

1962 yılında Hacibeyli'ye komşu köy Kovalı köyünden, Yine komşu köy Aşlama'ya taziye ziyaretine giden "Veli, Hatice, Tiyar, Fatma" ziyaret sonrası Hacibeyli Kasabası yokuşunda traktörleri ile kaza yaparak vefat ederler. Bunun üzerine Niğde Hacibeyli Kasabası aşığı Tahsin Kahraman tarafından yakılan ağıt, Hacibeyli ve civar köylerde yarım asırdır dilden dile dolaşmaktadır. Ağıdı konumuz çok anlamlılık ve belirsizlik açısından inceleyelim: Ağıdın ilk bölümünde geçen "hatıra" kelimesi belirsizlik oluşturmaktadır. Hatıra kelimesi, hem "geçmişte yaşanan olay" hem de "akla gelebilecek" manalarına gelmektedir. Bu durum ağıtta bir anlam zenginliği oluştururken aynı zaman da yanlış anlamaya da neden olabilir.

¹⁰⁰ Şükrü Elçin, **Türkiye Türkçesinde Ağıtlar**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990, s. 73.

¹⁰¹ Elçin, s. 74.

"Çeyizim sandıkta basılı kaldı
Kınalar ellerde yakılı kaldı
Bayrağım ağaçta asılı kaldı
Düğünüm mahşere kaldı neyleyim?
Babam resmimi de duvara assın
Yavrum dedikçe de resmime baksın
Ilıdı suyum da getirin tasın
Düğünüm mahşere kaldı neyleyim?"¹⁰²

Anadolu kadını vatanını anadan, babadan, yardan üstün tutan fedakâr yiğitlerinin ardından hep böyle ağıtlar yakmışlar ve bunları halka armağan etmişlerdir. Ağıtta *yakmak* eylemi hem gerçek hem mecaz manada kullanılabileceğinden; “düğünün mahşere kalması”, “ölmek” manasına gelirken aynı zamanda “cennette buluşma” anlamına da gelebileceği düşünülebilir ki ilgili kelime ve sözler anlam belirsizliğine neden olurlar.

Halkın duyduğu üzüntü, keder ve sıkıntıları en iyi şekilde yansıtan halk yaratmaları içinde belki de en önemlisi ağıtlardır. Çünkü, yaşanan olaylar tüm gerçekliğiyle ağıtlarda gözler önüne serilir.

Türkiye Türklerini en fazla etkileyen ve hemen her aileden bir veya birkaç bireyin kaybedildiği önemli tarihi olaylardan biri de Türk Kurtuluş Savaşı'dır. Bu savaşta kaybedilen yüz binlerce Türk evladı için pek çok ağıt yakılmıştır.¹⁰³

Yakılan ağıtlarda cephe arakasının kahramanı Anadolu anası samimi duygularını içlerinden geldiği gibi ifade etmişlerdir. Ağıtlara kendilerince bir mana vermişler, onları sistemli bir dil-anlam incelemesinden geçirmemişlerdir.

Bu durumu, Kurtuluş Savaşı'nda şehit olan Bayat'tan Ali Osman'a bacası Şerife "Aydın'ın yaktığı ağıtta açıkça görmekteyiz.

Şafak söktü tan yerleri atıyor,
Tren gelmiş acı acı ötüyor,
Kardeşim şehit olmuş yerde yatıyor,
Ak elleri kızıl kana batıyor."¹⁰⁴

¹⁰² Elçin, s. 75.

¹⁰³ Ö.Faruk Yaldızkaya, **Emir Dağı Yöresi Türkmen Ağıtları**, Bayraklı Matbaası, İzmir, 1992, s. 34.

¹⁰⁴ Doğan Kaya, **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 206.

Ağıdı anlamsal açıdan incelediğimizde ilk dizede görülen “şafağın sökmesi”, ikinci dizedeki “acı acı” ikilemesi, son dizedeki hem renk hem de temizlik manasına gelebilecek “ak” kelimesi ağıtta çok anlama gelmektedirler.

Ağıdın devam eden aşağıdaki mısralarında, kardeşinin şehit olmasıyla kendisinin kimsesiz ve yalnız kaldığını düşünen ağıtçı kadının sözleri "feleğe sitem" ile doludur.

*"İlkbaharda her çiçekler bezeri,
Sonbaharda döker yaprak gazeli,
Kardeşim şehit olmuş nerde mezarı?
Felek beni taş a çaldı neyleyim.
Felek sille vurdu ben oldum sersem,
İyi olmaz dediler her kime sorsam,
Varsam da hekime muayene olsam,
İyi olmadık derdi hekim neylesin.
Ben gurbeti geze geze yorulдум,
Evvel altın idi şimdi pul oldum,
Değer bilmez kötülere kul oldum,
Felek beni taş a çaldı neyleyim.
Kanatlarım yoktur çırpınıp uçmaya,
Dizlerim tutmuyor karlı dağlar aşmaya,
Ellerim ermedi helalleşmeye,
Felek beni taş a çaldı neyleyim."¹⁰⁵*

Acılı kardeşin ağıdı, çok anlamlılık ve belirsizlik bakımından oldukça zengindir. “feleğin taş a çalması, sille vurması (1.açık elin iç yüzü ile vurulan tokat 2.döve döve),¹⁰⁶ altın idim pul oldum, kötülere kul olmak, kanatların olmaması, dizlerin tutmaması, karlı dağlar aşmak, ellerin ermemesi” ifadeleri şiiri adeta kapalı bir anlatıma bürüyerek, çok anlamlılık ve belirsizliğe neden olmuştur.

Bir başka Çanakkale ağıdı da, Suvermez köyünden Devecioğulları sülâlesinden, Macar Lâkaplı Salih'in Çanakkale'de şehit olmasıyla, annesi tarafından

¹⁰⁵ Yıldızkaya, s. 36.

¹⁰⁶ Ferit Develioğlu, **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**, Rafet Zalimler Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 1068.

yakılan ağıttır. Ağıtta, yoğunlukla şehidin geride bıraktığı eşi ve çocuğunun ne olacağı endişesi vurgulanmaktadır.¹⁰⁷

Ağıdı konumuz olan çok anlamlılık ve belirsizlik açısından inceleyelim:

*"Hucûm demiş Alamanın zabiti,
Yavrumun kefeni asker kabutu,
Salına girmeye yoktur tabutu,
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola,
Kefensiz gabire goydular m'ola.
Topun dumanı da ağmış havaya,
Gözlerim yavrumu dönmez sılaya,
Goltuğuna girmiş çifte sıhhiya,
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola,
Kefensiz gabire goydular m'ola.
Çanakkale nerde, Suvermez nerde?
Her ana dayanmaz bu zalim derde,
Ahmed'in babasız eğlenmez evde,
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola,
Kefensiz gabire goydular m'ola
Derinimiş Çanakkale deresi,
Goygunumuş şehidimin yarası,
Acıya dayanamaz garip garısı,
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola,
Kefensiz gabire goydular m'ola.
Senin yavrum beşik ile beledi,
Yâdigarın galdı yavrum geride,
Bir gelin eğlenmez ıssız bir evde
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola,
Kefensiz gabire goydular m'ola."¹⁰⁸
Bir günüm doğarda bir günüm batmaz,
Şu ıssız evlerde bir gelin yatmaz,
Oğlumun yerini kimseler tutmaz,
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola,
Kefensiz gabire goydular m'ola."¹⁰⁹*

¹⁰⁷ Yaldızkaya, s.37.

Ağıtta; sal kelimesi salmak eylemi ve ağaçtan yapılmış ırmak taşıtı manalarında kullanıldığından çok anlamda kullanılır. Yine ağıdın son bölümünde “günün doğması ve batması” gerçek manada coğrafi terimle alakalı iken ağıtta mutluluk ve hüznün manalarına gelerek çok anlamlılığı ifade eder olmuştur.

Öyle ağıtlarımız var ki; Edirne'de, Yemen'de, Kudüs'te kalanları anlatır. Yedi kardeşinden bazılarının şehit düşmesiyle yüreği yanan Ahmet Çavuş (Urfalı)'un yaktığı ağıt, işte böyle bir ağıttır.¹¹⁰ Şimdi bu ağıtları konumuz açısından inceleyelim:

*"Yedi gardaşdık gazada ünlü,
Hep gara bıyıklı yüzleri benli,
Zeybek şalvarlı da hep çuha donlu,
Ben bu derdin hangisine yanayım,
Zencirler zapdetmez benim gönlümü.
Halil goğun güder içi guzulu
Ali baba geyer golu sızılı,
Gadir'in çocuklar gara yazılı
Ben bu derdin hangisine yanayım,
Zencirler zapdetmez benim gönlümü.
Ali ağam Edirne'de oldu şehit,
Garabıyık Yemen'de ünlendi yiğit,
İbik Ağam Kudüs'te kaldı bi büyük,
Ben bu derdin hangisine yanayım,
Zencirler zapdetmez benim gönlümü.
Âşık olsam ağır ağır söylesem,
El kaldırsam şu gönlümü eğlesem,
Şu gönlümü gıl ipinen bağlasam,
Ben bu derdin hangisine yanayım,
Zencirler zapdetmez benim gönlüm." ¹¹¹*

Ağıtta “gaza” kelimesi “k” sessiz harfin “g” ye dönüşmesi ile ilçe manasına gelir; ayrıca din uğruna savaşmak, tehlike gibi birçok farklı manada kullanılabilen kelime belirsizlik özelliği göstermektedir. “Ağıtçı; “ zincirler zapt etmez benim

¹⁰⁹ Yaldızkaya, s. 38.

¹¹⁰ Nevzat Özkan, Osman Horata, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-12, Romanya ve Gagavuz Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 178.

¹¹¹ Yaldızkaya, s. 41.

gönlümü diyerek zincirlerle bağlanmayı bile göze almayı mı yoksa hiçbir şeyin onu teselli etmeyeceğini mi belirtiyor belli değil. Ağta kullanılan bir başka çok anlamlı ifade ise “gıl ipinen bağlasam” sözüdür. Kendisinin çok duygusal olduğunu mu yoksa çok acı çektiğini, dolayısıyla acılarını gizlemek için ince ip kullanmak istediğini mi anlattığı net olarak anlaşılmamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kararıyla; 1950 Yılında, Güney Kore'ye yardım amacıyla, General Tahsin Yazıcı komutasında 5.000 kişilik Türk Tugayı da Kore'ye gönderilmiştir. Kore'ye ulaşan Türk askeri kendini çatışmanın içinde buldu. Tugayımız, Mançurya sınırına yakın bir yer olan Kunuri'de, süngü muharebesi ile, bölgenin yabancı olması rağmen efsâneler yarattı. Şehitler verildi, yaralananlar oldu. Üç yıl süren Kore Savaşı sonunda evlerine dönemeyenlere ağıtlar yakılmıştır.

Anadolu'nun birçok yöresinden olduğu gibi, Emirdağ'dan Kore'ye gidip de dönemeyenlerden birisi de Balişoğlu Eyüp Can'dır. Eyüp Can'ın şehit olması üzerine bir yakını aşağıdaki ağıdı yazar. Ağıtta, Türk askerinin Kore'ye gitmesini anlâmsız bulan Anadolu kadını, bunu "Kore senin vatanın mı, yurdun mu?" şeklinde ifade ederken, O'na "Kırk belikli gelin almaya" ve "Yerine kardeşi Abdil'i göndermeye râzı olacağını" belirtir.¹¹² Ağıdı çok anlamlılık, belirsizlik amacıyla inceleyelim:

*"İzmir'den mi kalktı Kore'ye gemi,
Gemi gurban olam getir Eyüb'ü,
Çok ağlattın anan ile Baliş'i,
Kore senin vatanın mı, yurdun mu?
Gayıbıydın oğlum şehit oldun mu?
Şubeye vardım da künyen okundu,
Emirdağ'ı başımıza yıkıldı,
Dostumuz ağladı, düşman bakındı,
Dön gel oğlum dön gel kurban oluyum,
Sana kırk belikli gelin alıyım.
Köprüden ağırında gel bir görüyüm,
Görüyüm de gadın oğlum ölüyüm,
Apdil'i yerine vesek veriyim,*

¹¹² Ö. Faruk Yaldızkaya, “Bir Kore Ağıdı”, **Erciyes Dergisi**, Sayı: 221, Mayıs, 1996, s. 7-8.

Bir günüm doğar da bir günüm batar.

Kore dağlarında aslanım yatar."¹¹³

Çok uzaklara yurdu her toprağından giden gençlerimize yakılan ağıtta; ağıtçı gemiden Eyüb'ü getirmesini isteyerek gemiyi suçlu mu ilan ediyor, yoksa gemiyi bir insan gibi görüp ona insan özelliğı mi veriyor belli değıl.

Kardeşinin şehit olması üzerine bacısı Zehra'da uzunca bir ağıt yakar. Ancak, ağıdın aşağıdaki mısraları hâfızada kalmıştır. Ağıtta; günlerce süren Kore yolculuğı "çığra yola" yani bir kişinin ancak geçebileceğı ve kısa mesafelerde kullanılan yola benzetilirken, Kore evlerinin ufaklığı ve insanının küçük boylu oluşu Anadolu kadınının ağzından şöyle dile getirilir.¹¹⁴

Bize Eyüb'ü adeta tasvir eden ağıdı konumuz açısından ele alalım:

"Kore'ye gidiyor bir uzun çığra,

Allah'ın aşkına Eyüb'e uğra,

Eyüp bize biz Eyüb'e doymadık,

Gelin alıp çeyizini dökemedik,

Ufacıktır şu Kore'nin evleri,

Benim gardaşımdır küçük beyleri."¹¹⁵

"Çeyizini dökmek" söz gurubu eşya satın alıp eve yerleştirmek anlamında mı yoksa eşyaları yenilemek ya da başkasına vermek manasında mı kullanılmış belli değıl.

Ağıtlar, kitaplara girmemiş tarihi gerçekleri mevzu edinirler. Savaşlardan, kahramanlıklardan, acılardan, gözyaşlarından bahsederler. Ağıtları inceleyerek ağıda konu olan kişiyi her yönüyle tanıyabiliriz. Bu noktada denilebilir ki ağıtlar, ağıdı yakılan kişinin kimliğidir. Şair Bedri Rahmi Eyüboylu'nun dediğı gibi:

"Kitaplarda değıl türkülerde ara Yemen'i,

Öleni, kalanı, gidip gelmeyi."

Biz de konumuz gereğı seçtiğimiz vatan, ana, sevdâ, özlem kokan ağıtlarda; çok anlamlı ve belirsiz ifadeleri bulmaya çalıştık.

¹¹³ Yaldızkaya, s. 8-9.

¹¹⁴ Yaldızkaya, s. 10.

¹¹⁵ Yaldızkaya, s. 10.

2.8.4. Tekerlemeler

Tekerleme, çocuğun dinleme, konuşma ve dilin anlam yapılarının, cümlelerin, dilin özelliklerini, sık sık yapılan tekrarlarla ezber alışkanlığını kazandırarak çocuğun bedensel becerilerinin gelişmesine katkıda bulunur. Dilin telaffuzu, boğumlaması ile bir bütün halinde öğretilmesine katkıda bulunur. Tekerlemeler, dildeki sembolleri, alegorik anlatımı, sebep-sonuç ilişkisine dayandırarak dilin mantıksal dizinini kavratır. Yine tekerleme dilin matematiğini geliştirir, onun gülmece ve eleştirel boyutunu çocuğa tanıtır.¹¹⁶

Söyleyeni belli olmayan çok sayıda tekerlememizden seçtiğimiz bazı misalleri, çok anlamlılık ve belirsizlik açısından inceleyelim:

"Mustafa, mıstık,
Arabaya kıstık,
Üç mum yaktık,
Seyrine baktık." (Anonim)

Tekerlemedeki “ kıstık” ifadesi Mustafa’nın arabaya saklanıldığı mı yoksa Mustafa’nın arabanın içinde başkalarınca korkutulduğu yahut zor durumda bırakıldığı mı anlamına geldiği açıkça belli değil.

*"Karnım aç
Karnına kapak aç
Değirmene kaç
Değirmenin kapısı kitli
Hey başı bitli." (Anonim)*

“Aç” kelimesi hem yapı hem anlam bakımından farklılık gösterir. Anlamca karnın gıdaya ihtiyaç olması ve gitmek eylemini ifade ederek çok anlamlılık özelliği göstermektedirler.

"Hakkı Hakkı'dan hakkını istedi
Hakkı Hakkı'nın hakkını vermeyince
Hakkı Hakkı'nın hakkından geldi."

¹¹⁶ TDK, *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 1947, s. 92.

İlgili tekerlemede “hak” kelimesi, iyelik eki alarak insan ismi, pay manasına gelen isim, üstesinden gelme manasına gelen isim gibi çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.

Tekerlemeler çocukların bilişsel, zihinsel, dilsel, bedensel hatta ahlaki gelişimini sağlarlar.

Çocukların hoşça vakit geçirmelerinin yanı sıra onların sözcükleri doğru telaffuz etmelerinde; diksiyon gelişimlerinde, hitaplarının kusursuz olmasında çok önemli rol alırlar.

Anonim halk edebiyatının bir mirası olan tekerlemeler ifade edilirken her ne kadar oluşumunda çok dikkat edilmemiş olsa da konuların mahiyetine göre sunuş biçimiyle, kelimelerin kullanımı ve vurgu, tonlama gibi unsurların dikkate alınmasıyla anlamsal belirsizlikleri ortadan kaldırılarak, yanlış anlamalar önenebilir.

2.8.5. Bilmeceler

Çocuklar için sözcüklerle üretilmiş bir oyun aracı olan bilmece onlara, düş ve düşünce gücüne seslenen kurmaca bir dünya sunar. Şiirin akıcı anlatımıyla çocukları dille kurgulanmış bir zekâ oyununa davet eder. Onları, tüm bildiklerini sınamaya, olaylar ve olgular ile kavramlar arasında anlamsal ilgiler kurmaya yöneltir, ikilemeleri, atasözlerini, kalıplaşmış söz gruplarını kullanarak, ana dilinin söz varlığını yansıtır.

Bilmeceler kelime ve anlam öğrenmede, çocukların merak duygularını geliştirmede, gidermede; çocuğun zekâ gelişiminde, sosyalleşmesinde önemlidirler. Bu kadar önemli görevi olan bilmeceleri çok anlamlılık ve belirsizlik bakımından inceleyelim:

"Sıcak evin direği

Tıp tıp eder yüreği." (Anonim)

(Baba)

Bilmecede “sıcak” kelimesinin ısı mı yoksa huzur manası mı verdiği belli değil. Ayrıca “yürek” sözcüğünün de gönül mü yoksa kalp mi manasına geldiği belli değil.

"İstanbul da pişer

Kokusu buraya düşer." (Anonim)

(Mektup)

"Pişmek, koku, düşmek" kelimeleri hem gerçek hem de mecaz manalarını verecek şekilde kullanıldığında çok anlamlılık taşırlar.

"O her gün yeniden doğar

Dünyaya haber yayar." (Anonim)

(Gazete)

"Yeniden doğmak" kelime gurubu çok belirsizlik ifade etmektedir. O ile kastedilen nedir? Güneş anlamı mı olduğu tam belli değil. Fakat başka bir şeyse her şey bir kere doğar. Doğmak kelimesine yüklenen anlam üremek ya da üretmek mi yoksa bir canlının dünyaya gelmesi mi anlam kargaşası var.

"On ay yatar,

İki ay kalkar;

Feneri yakar,

Etrafa bakar." (Anonim)

(Ateş Böceği)

"Yakmak" sözcüğü ısıtmak mı yoksa bazı maddeleri ateşlemek mi anlamını veriyor belli değil.

Hemen hemen herkesin en azından bir bilmece bildiği düşünülür. Bilmeceyi bilmece de bir Türk çocuğu az çok bilmeceyle içli dışlı olmuş, onunla oynamış, ruh dünyasında temas kurmuş ve ahlaki gelişimini de bilmecelerle geliştirerek tamamlamıştır.

2.8.6. Türküler

Türkü Türk'ün sesidir, yaşamıdır, kısacası her şeyidir. Türkü hakkında çok şey söylemeye gerek yoktur. Hemen hemen her hanede türkü ile içli dışlı bir insan vardır. Çünkü türkülerle duygularımızı anlatırız. Bazen sevinçlerimizi, bazen acılarımızı onlarla dile getiririz. Yemen'i, Muş'u, Çanakkale'yi, gurbeti, gidip de gelmeyen daha birçok şeyi türkülerle paylaşır, onlarla nesillere ve tüm dünyaya aktarırız.

Şiiri ve Türkülerde anlatım bazen çok açıktır; söylenmek istenen açık ve net bir dille anlatılmıştır. Bu açıklığa rağmen bazı türkülerde gördüğümüz belirsiz anlamları incelemek istiyoruz:

"Eşeği saldım çayıra
Otlaya karnın doyura
Gördüğü işi hayıra
Yoranın da avradını."

(Kazak Abdal)

"Yormak" eylemi fiziksel yorgunluk ve düşünmek manasına da gelerek çok anlamlılık gösterir.

"Telli sazdır bunun adı
Ne ayet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde?"
(Âşık Dertli)

Dinleme işini ayet mi yapacak yoksa kadı mı belirsiz; ayrıca çalmak kelimesi çalgı aleti yanı sıra hırsızlık anlamına da gelir. Çağımızın en büyük ozanlarından olan Âşık Veysel :

"Raşit çoktur adın gibi
Hiçbir tat yok tadın gibi
Yontulmadık odun gibi
Uzatmışsın boy Raşit." demiştir

"Tat" kelimesi hem konuşma engelli hem de lezzet manasını verecek şekilde kullanılarak çok anlamlılık göstermektedir.

Ruhsati ise şöyle demiştir:

"Babanı katmam sayıya
Özün benzettim ayıya
Kendi eştiğin kuyuya
Düşesin Seyit Efendi!"

Yıkılmak ve tehlikeye maruz kalmak manalarına gelebilen "düşmek" kelimesi çok anlama gelir. Bir şair, meslekte dikiş tutturamamasını sayfalar süren destanında çalıp söyleyerek hicvetmiştir. (Destandan Bir örnek)

"Üfürükçü oldum önce kendim çıldırdım
Müezzin oldum cemaati yıldırdım
İmam oldum yanlış namaz kıldırdım
İşten el çektirdiler vaaz ile."

"El çekmek" deyimi hem mecaz hem de gerçek anlamı düşündürdüğünden kinayeli anlatımla çok anlam taşımaktadır. Bazen de karşısındaki överken yerilmiş, cahil yerine konulmuştur. Bilmediği farklı anlam taşıyan kelimeler kullanılmıştır Gelelim "Manda yuva yapmış söğüt dalına türküsüne":

Türküler eleştirilmek istendiğinde, sözleri anlamsız bulunduğu hep bu türkü dile dolanmıştır. Eğer ki; yöresel kültür, dil, türkünün ne amaçla yapıldığı, neyi anlattığı bilinmiş olsa zannediyoruz onu eleştirenler başlarını öne eğdi:¹¹⁷ Kastamonu'nun Tosya ilçesinden derlenmiş olan türküyü konumuz açısından inceleyelim:

"Of-of

Manda yuva yapmış söğüt dalına aman aman

Yavrusunu sinek kapmış gördün mü

Amanin yandım.

Amanin amanin amanin yandım

Tiridine tiridine tiridine bandım

Bedava mı sandın para vedim aldım

Of-of

Sabahleyin erken çifte giderken-aman aman

Öküzüm torbadan düştü gördün mü

Amanin yandım

Of-of

Sabah ezanını okurken-aman aman

Müezzin minareden uçtu gördün mü

*Amanin yandım."*¹¹⁸

Türküde anlatılmak istenilenin ne olduğunun anlaşılabilmesi için, yukarıda da belirttiğimiz gibi, hem türkünün çıkış nedeni hem de yöresel özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Yöre dili ve anlatımı, yöresel kültür çok önemlidir. Bizce çok bilinen bir kelime yörede farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Örneğin: "Handan" Hoş

¹¹⁷ Özdemir, s. 112.

¹¹⁸ Atalay, s. 114.

neşeli, güler yüzlü anlamında bir bayan ismi olarak bilinmesine rağmen, handan yörede aşağılayıcı küfür niteliğinde bir sözdür. Mayıs bir ay adı olmasına rağmen yörede taze tezek için kullanılır.¹¹⁹ Türkünün hikâyesine gelince:

Dönemin beyi tarafından halk ozanlarının yönetim aleyhine söz söylemeleri yasaklanmıştır. Bu yasağın yanı sıra saz çalıp türkü söyleyen ozana bir eğlencede kendilerine türkü çalması emrivakisi yapılmış, bir kenara da önüne kuru ekmeklerden oluşan yemek konmuştur. Bu ortamda bu türkünün çıktığı söylenmektedir. Ozan da kendisine yapılan bu haksızlığı onlarla dalga geçerek dile getirmiştir. Şöyle ki:

Tosya bilindiği gibi pirinci ile ünlüdür. Çeltik tarlalarının sürülmesinde kullanılan Manda yazın sıcağında göletlere yatarak az kıllı olan derisini hem serinletmek hem sineklerden korumak amacıyla çamura bular. Bunun içinde göletlerin ve çeltik tarlalarının kenarlarında bulunan ve dalları da suyun içine kadar uzanan salkım söğütlerin dalları üzerine, gölgesine yatar. İşte mandanın söğüt dalına yuva yapması budur. "Yavrusunu sinek kapması" da yavrunun sinek tarafından ısırılmasıdır. Çünkü yörede "kapmak" sözü ısırarak anlamındadır. "Köpek kapar" gibi. Ayrıca "cız tutmak" diye bir deyim vardır. Bir tür sineğin hayvanların kuyruk altlarına girip ısırması ile oluşan ve hayvanı delirtirerek oradan oraya sıçratan bir olaydır. Ardından "gördün mü?" sözcüğü ile ozan, türküyü devam edip akıl almaz olayların olduğunu vurgulayıp alay etmektedir.

İkinci kıtadaki "Öküzün torbadan düşmesi ise: Öküzlerin hem yemlenmesi, ekine zarar vermemesi hem de zaman kazanmak için boyunlarına takılan yem torbasının öküzün boynundan çıkması ve öküzün yemeden içmeden kesilmesi anlamını taşır. Üçüncü kıtadaki müezzinin minareden uçması da erenlere karışması, ermesi anlamındadır.

Bağlantı bölümünde de tirit yemeğini emeği karşılığı hak ettiğini anlatıyor. Tirit: kuru ekmekleri sıcak su ile ıslatılarak yapılan bir yöre yemeğidir. Durumu iyi olanlar et suyu soğan ve kıyma da ilave edebilirler.

Türkü baştan sona içinde doğruları anlatan fakat ilk bakışta anlamsız gibi görünen ifade taşımaktadır. Ozanın ince zekâsı hiciv sanatının çok güzel bir örneğini sunmuştur. Özellikle farklı anlam taşıyan kelimeler seçilmiş; kendine yapılan haksızlığa, onlarla alay edilerek, eğlenerek, dalga geçerek cevap verilmiştir.

¹¹⁹ Ahmet Tacemen, **Türk Çocuk Edebiyatı Dersinin Esasları**, Tekten Ofset Matbaacılık, Niğde, 2005, s. 30.

Ayrıca Türkü melodik açıdan da çok zengin olup, onun hoş ritmik bir yapısı vardır. Bu nedenle bu türkü, üç kuşak Halk Müziği sanatçıları tarafından repertuarlarına alınmışlar ve kasetlere okunmuştur. Zehra Bilir, Belkıs Akkale ve Kubat bu sanatçılara örnektir.

Türküde “öküzün torbadan düşmesi, mandanın söğüt dalına yuva yapması, manda yavrusunu sineğin kapması, müezzinin minareden uçuşması” çok anlamda ve kesin belli olmayan manada kullanılmıştır.

Tarihin tanığı diye nitelendirerek tanımlamaya çalıştığımız sözlü edebiyat ürünleri, köklü kültürümüzün en önemli vasıtalarıdır. Bu vasıtaları ise nesilden nesle aktaran dildir.

Şifahi edebiyat örneklerinde görüldüğü gibi, kimi kelimeler yörelerin, bölgelerin ve geçen zamanın etkisiyle az çok değişime uğramıştır. Kelimeler sadece değişime uğramakla kalmamış, anlam zenginliği de kazanmışlardır. Kelimelerin anlam zenginliği, bu ürünlere renklilik ve anlam derinliği kazandırırken yanlış anlamalara ve belirsizliklere de neden olmuştur. Tarihin izlerini taşıyan miraslarımız üzerinde tadilat yapamayız ancak bunları yerli yerinde kullanarak, kelimelerin anlamsal özellikleri hakkında bilgi vererek ve bilinçlenerek yanlış anlamaları ve belirsizlikleri azaltabiliriz.

2.9. ŞİİRLERDE GÖRÜLEN BELİRSİZ VE ÇOK ANLAMLI İFADELER

Duygularımızı dile getiren genellikle anlamsal zenginlik taşıyan, kulağa hoş gelen bir anlatıma sahip edebi türe şiir denir.

Adnan Yücel: “Bir şaire sorulabilecek en zor soru bence şiirin tanımıdır. Çünkü yaşamın tümünün tanımı istenir. Bunun içinde bütün sanatların tanımı da var. Yine de şiirin en güzel tanımı, Antik Çağ'da Platon tarafından yapılmıştır. Ona göre şiir, "kanatlı söz" ya da "büyülü söz"dür. Bunun dışındaki tanımlar hep yaşamın ya da sanatın bir kesitini yansıtır. Gorki, şiirle ilgili, "Bilim, aklın şiiridir; sanat yüreğin şiiridir; din ise insanlığın yarattığı en büyük şiirdir." demektedir. Gorki'nin bu sözünden sonra, peki, şiir nedir, diye soruyor ve "yaşamın tümüdür" cevabını

veriyoruz.¹²⁰ Şiirler ele aldıkları konulara göre de "lirik, pastoral, dramatik, didaktik, epik " adı altında çeşitlere ayrılırlar.

Halkın duygularını aktardığı bir tür olan şiir anlamsal zenginliğe, derin imgelere dayalı şekilde oluşturulduğundan çok anlamlı ve belirsiz ifadeler adeta onları esir etmiştir. Seçtiğimiz şiir örneklerini konumuz açısından inceleyelim:

Acıların acısı evlat acısı
Hiç dinmiyor gözümün yaşı
Unutulur mu hiç kızımın o bakışı
Nasıl da zorumuş evlat acısı.

Nisanda beklerken ocakta geldin
Seni hiç koklayıp sevemedim
Kimselere bir şey diyemedim
Nasıl da zorumuş evlat acısı.

Yüreğimin ateşi hiç dinmiyor
Benim derdimi kimseler bilmiyor
Sanki benim ömrümde çabucak bitiyor
Nasıl da zorumuş evlat acısı.
Emine Ela'm cennette buluşalım
Annen, kardeşlerinle sana kavuşalım
Orada hiç durmadan koklaşalım
Nasıl da zorumuş evlat acısı.

Ne kâğıt anlar, ne kalem yazar
Beni bir tek kaybeden anlar
Bana artık her yer mezar
Nasıl da zorumuş evlat acısı.

Selçuk der ki ne yazsan azdır
Emine Ela'm en tatlı candır

¹²⁰ Kalkan, s. 13.

Ne diyem babam her şey Allah'tandır

Nasıl da zorumuş evlat acısı. (Selçuk KAHRAMAN)

Manisa ili Ahmetli ilçesinde Türkçe Öğretmenliği yapan Selçuk Kahraman doğum sonrası kucağına alamadığı Emine Ela'sını 40. gününde hastanede enfeksiyon kapması sonucu kaybeder. Genç yaşında beklenmedik bir şekilde evlatlarını kaybeden Fazilet- Selçuk çifti bu acı üzerine hayatlarında birçok değişikliğe giderler. Bu acı onları derinden etkiler. Bunun üzerine yazılmış şiiri konumuz açısından inceleyelim: Şiirde "gelmek, dinmek, bilmek" kelimesi şiire birden çok manaya gelerek belirsizlik katarken aynı zamanda anlam derinliği sağlayarak şiire bir düşünce zenginliği katmaktadır.

Büyük mutasavvuf Yunus Emre'den birkaç örnek:

*"Bir sinek bir kartalı
Kaldırdı vurdu yere
Yalan değil gerçektir
Bende gördüm tozunu
Balık kavağa çıkmış
Zift turşusun yemeğe
Leylek goduk doğurmuş
Baka şunun sözüne
Bir serçenin kanadın
Kırk kağına yüklediler
Kırk çift dahi çekemedi
Şöyle kaldı koşulu
Öküz taşın üstünde
Taşı balık götürür
Balığı götüren su
dünyadan yelden kodu
Yunus bir söz söyledi
Hiçbir söze benzemez
Cahiller kazamazlar
Hiç ilmin kuyusunu."¹²¹*

“Bir sineğin bir kartalı yere vurması, balığın kavağa çıkması, serçenin kanadını kırk kağına yüklemek, balığın taşı götürmesi vb. ifadeler, literal anlamda

¹²¹ Ahmet Kabaklı, **Yunus Emre**, Toker Yay., Ankara, 1990, s. 216.

ya da zahiri manalarıyla alındıklarında, ilk etapta, akla ve mantığa aykırı, belirsiz görünürler.Yine sineğin kartalı yere vurmasındaki “yere vurmak”la kastedilen öldürmek mi ya da mağlup etmek mi belli değil.

Kaygusuz Abdal’da da birçok örnek gösterilebilir. Kaz destanından birkaç satır:

*"Bir kaz aldım ben karıdan
Boynu da uzun borudan
Kırk abdal kanın kurudan
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz
Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz
Kaygusuz Abdal n'idelim
Ahd ile vefa güdelim
Kaldırıp postu gidelim
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz."*¹²²

“Kazın boynunun borudan uzun olması, kazın kırk gündür kaynamaması, kazın kaynarken başını kaldırıp bakması vb.” ifadeler, yine zahiri manalarıyla alındıklarında, ilk etapta, akla ve mantığa aykırı, belirsiz görünürler.

M. Akif Ersoy’un yazdığı bazı şiirlerden birkaç bölümü inceleyelim:

*"Doksan senelik ömre, İlahi, bu mu gayet?
Bilmem ki ne alem bu cedel-gah-ı maişet!
Korkunç oluyor böyle hakikatleri, gerçek,
Sa’di gibi bir asr-ı faziletten işitmek."*¹²³

Şiirde: “eş anlamlı kelimelere yer vermek, anlam yoğunluğu taşıyan sözcükleri kullanmak, yaşanan zamanda bilinmeyen kelimelere fazla yer vermek” anlam belirsizliğine neden olmuştur.

Şu beyit de M.Akif’in “Ne Eser Ne Semer” adlı şiirinden alınmıştır.

*“Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey: Eseri;
Bir eşek göçtü mü, ondan da nihayet: semeri”*¹²⁴

¹²² Reşid Rahmeti Arat, **Eski Türk Şiiri**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 89.

¹²³ M. Ertuğrul Düzdağ, **Safahat**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 1987, s. 87.

Konumuz açısından incelediğimizde burada “Göçmek” kelimesinin yıkılmak mı, geçip-gitmek mi, ölmek mi manasında kullanıldığı belirsizdir.

Bir zamanlar Kayseri'ye kuyruk yağı almak maksadı ile giden Tahsin Kahraman gittiği kamyonun arızalanması nedeni ile birkaç gün Kayseri'de kalıyor. Kamyon tamirde Tahsin'se parsız, pulsuz dolaşıp duruyor, almış olduğu kuğruk yağı kokma haline geliyor. Tahsin bu olaylar üzerine bakalım ne diyor:

Yollarda başladı istop etmeye
Niyeti yokmuş bunun gitmeye
Geceye kalırsak Allah etmeye
Yapma kardeş kerem eyle gidelim.

İşlerimiz bitti sizi gözledik
Üç beş gündür memleketi özledik
Kuyruk aldık kokar diye tuzladık
Yapma kardeş kerem eyle gidelim.

Tahsin Kahraman'ım destan yazarım
Şirin Kayseri'de kaldı nazarım
Kusura bakmayın kardeşim dede
Şaka olsun diye böyle yazarım.

Diyeen Tahsin getirdiği kuğruk yağını, getirdiği gün çaldırıyor. Yine dertlenen şair aşık Tahsin bakalım hırsıza ne diyor:

Yalvara yalvara sizi kaldırdık
Kırk kişiyi bir kamyona bindirdik
Otuz kilo kuyruk aldık çaldırdık
Zalim hırsız nasıl düştün peşime.

Kayseri'ye gittim kuyruk almaya
Hazır mıydın gavur hemen çalmaya?
Dilerim mevladan ekmek bulmaya
Yazık paralarım gitti boşuna.

¹²⁴ Manisa Valiliği, **Mehmet Akif Ersoy'dan Seçmeler**, Manisa 251 Bin Dev Öğrenci Kültür Yayını, İzmir, 2012, s. 30.

Üç yüz lira para aldık götürdük
Otuz kilo kuyruk aldık getirdik
Nasıl ettik bilmem hemen yitirdik
Haram deymiş bu gavurun dişine.

Yağı çalmak ile bana ne eder
Herkes ne ederse kendine eder
İdareli harcarsa bir sene gider
Pilav dursa bu gavurun döşüne.

Dilerim mevladan bağışlama bunu
Yağı buldun ama bulama unu
Yok imiş hırsızın imanı dini
Kör şeytan karışmış senin işine.

Orucu tutsa da etmese bayram
Bütün miilet oldular buna hayran
Ne olacak hırsızlıkla karın doyuran
Yarın bir felaket getir başına.

Bütün haram ettin kazancı kârı
Olur mu hırsızın namusu arı?
Birkaç kilosunu koysaydın bari
Yattın mıydı zalim benim düşüme?

Sandığa koydum da ağzım mıhladım
Tahsin Kahraman'ım işi bokladın
Kayseri'den getirdin evde nakladın
Hırsızlık gider bu zalimin hoşuna.

Tahsin Kahraman'ım gitti paralar

Şu günlerde azdı bizim yaralar

Muhtar heyet geldi evler ararlar

Bulunmaz Mehmet kardeşim gitti boşuna.

Diyen Aşık Tahsin Kahraman kuyruk yağı üzerine yazdığı bu derin manalar taşıyan şiiri belirsizlik ve çok anlamlılık açısından inceleyelim: Şiirde "kaldırmak, düşmek, gitmek, karışmak, arı, azmak, yara" kelimeleri şiire anlamsal zenginlik katarak, okuyucuyu zengin düşüncelere sevk etmektedir. Aynı zaman da şiirin bu kelimelerinin birden çok manaya gelmesi anlamsal belirsizliğe de neden olabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK ANLAMLILIKTAN VE BELİRSİZLİKTE KÖRÜNME YOLLARI

Dilde birden çok anlama gelen ve eksik veya yanlış anlamalara neden olabilecek çok anlamlılık ve belirsizlik; diller, insanlar, yaşam ve iletişime geçme ihtiyacı var olduğu sürece tamamen önlenemez bir dil uzağıdır.

Çalışmamızda dil tuzaklarından nasıl korunabileceğimizi, çeşitli kaynakları araştırarak ortaya koymaya çalıştık.

3.1. ÇOK ANLAMLILIKTAN KÖRÜNME YOLLARI

Her ne kadar birbirlerine benzeseler ve bizde yanlış anlamaya neden olsalar da belirsizlikle çok anlamlılık birbirine karıştırılmamalıdır.

Çokanlamlılık, bir sözcüğün birden çok anlamı içermeye niteliği, birçok anlamı olma durumu ve özelliğidir. Birden çok anlamı olan, çok anlamlılık özelliği gösteren sözcüklere de “çokanlamlı sözcükler” denir.¹²⁵

Çokanlamlılık sadece kelime düzeyinde görülmeyip bağlamda da görülebilir. Bağlamda görülen birden çok anlam, genellikle kelimedenden kaynaklanmaktadır.

Diller genellikle zengin anlatım gücüne sahiptir. Özellikle Türkçe gibi köklü bir maziye, hayat tecrübesine, deyim, atasözüne, kalıplaşmış ifadeler ve vb. özelliklere sahip, farklı coğrafyaların ırmaklarından akmış ve oralara hükmetmiş dilleri, çok anlamlılıktan korumamız imkânsız gibi bir durumdur. Ancak insanı yanlış anlamalara iterek zor duruma düşüren durumlarda da çaresiz kalınmamalıdır.

Bir nevi dillerin zenginliği de olan çok anlamlılıktan korunmak için çalışmamızdaki örnekleri edebi eserlerden; dikkat çekici, yer yer komik unsurlardan seçmeye çalıştık. Çok anlamlı ve belirsizlik örneklerini seçerken, edebi incelik veya espriyi ön planda tutmadan, salt mantıksal eksiklik görerek katı değerlendirmelerde de bulunmuş olacağımızı itiraf etmede fayda görüyoruz. Çalışmamızda “örnekten kurala” doğru gitmeye çalıştık. Önce çok anlamlı ifadeleri arakasından da aynı bağlamın tek anlama indirgenmiş halini verdik.

¹²⁵ Bilgin, s. 29.

Çokanlamlılığa karşı nasıl korunabileceğimizi araştırarak şu korunma yollarını belirlemeye çalıştık.

3.1.1. Tekil Terimleri Tek Kavramı Karşılacak Şekilde Kullanmak

Belli bir nesneyi adlandıran veya gösteren terimlere tekil terimler diyoruz.¹²⁶

Selçuk, çok gösterişliydi.

İzmir’in tarihi, kültürel ilçesi Selçuk, çok gösterişliydi.

İlk örnekte “Selçuk” terimi birden çok kavramı karşıladığında çok anlamlılık taşır;

“İzmir’in tarihi ilçesi Selçuk” ifadesi kullanılarak tekil terimin tek kavramı karşılaması sağlanmıştır.

Fikret’i düğün heyecanı sardı.

Komşu oğlu Fikret’i düğün heyecanı sardı.

“Fikret” ismi birden çok kavramı karşılar. Anadolu’da hem kız hem erkek isminin yerine kullanıldığı görülmektedir. İkinci cümlede Fikret’in hangi cinsiyeti karşıladığı belirtilerek çok anlamlılık önlenmiştir.

3.1.2. Genel terimleri tek manayı karşılayacak şekilde kullanmak

Bir kavram aynı türden nesnelerin ortak özelliklerini dile getiriyorsa genel kavramdır.¹²⁷

Yaz da yaz dedi öğretmen.

Yaz tatilinde de yazı yaz dedi öğretmen.

“Yaz” genel terimi; ilk cümlede cümleyi anlam açısından incelediğimizde “sürekli yaz” veya yaz mevsiminde de yaz” gibi birden çok mana taşırken; ikinci cümlede yaz genel terimini zaman ve yazma eylemi gibi tek ve farklı anlamda kullanarak çok anlamlılığı önleyebiliriz.

¹²⁶ Batuhan, s. 64.

¹²⁷ Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**, s. 63.

3.1.3. Kelimeleri Temel (Çekirdek) Anlamlarında Kullanmaya Gayret Etmek

Bazı yörelerin sıcaklığı insanı mutlu eder.

Bazı yörelerin hava sıcaklığı insanı mutlu eder.

İlk cümlede temel anlamında uzaklaşarak anlam değişmesine uğramış “sıcak” sözcüğü; ikinci cümlede hava kelimesi ile birlikte akla gelen ilk anlamında-ölçülebilen ısı değeri- kullanılarak çok anlamlılıktan korunabilir.

3.1.4. Deyimleri Gerçek ve Mecaz Anlamlarını Açıkça Belirtecek Şekilde Kullanmak

O, kızınca çarpardı!

O ütü kızınca elektrik çarpardı!

Deyimler genellikle mecaz anlamlıdır ancak gerçek anlam özelliği taşıyan deyimler de vardır. Kimi deyimlerde anlam aktarmalı değildir; anlam, deyim kuruluşuna katılan sözcüklerin gerçek anlamıyla verilir. Örnekler:

Ağızına bir şey koymamak

Dosta düşmana karşı

Hem suçlu hem güçlü

İyi gün dostu

Özrü kabahatinden büyük

Yeri yurdu belirsiz

Yükte hafif pahada ağır¹²⁸

Kullandığımız “kızınca çarpmak” deyimini birinci cümlede gerçek ve mecaz anlamları da düşündürecek biçimde “kinayeli” kullanılarak çok anlama gelir. İkinci cümlede aynı deyim elektrik çarpması anlamına gelerek yalnızca gerçek manada kullanılmış, neticede deyim tek anlam özelliği vermiştir.

¹²⁸ Bilgin, s. 62.

3.1.5. Konuşmada, Yazmada Eş Sesli Kelimeleri Kullanmamaya Dikkat Etmek

Eş sesli sözcüklerin anlamı ancak bağlam içinde anlaşılır. Bağlam içine sokulmayan eş sesli sözcüklerin hangi kavramı karşıladığı belirsizdir.¹²⁹

Rengi **soluk** adam buradan geçti. (solmuş)

Soluk almakta zorlanıyordu. (nefes)

Barajda iki çocuk **yüzüyordu.** (yüzme eylemi)

İneğin derisini **yüzdüler.** (soyma eylemi)

Örneklerde ele aldığımız kelimeler tek başına çok anlamlıdır. İlk iki cümlede geçen “soluk” kelimesi tek başına birden çok manaya gelirken cümle içersinde anlamı sınırlandırılmıştır. Aynı durum üçüncü ve dördüncü cümledeki “yüz” kelimesi için de geçerlidir. Yüz kelimesi tek başına “sayı, gövde bölümü, yüzmek, soymak vb.” anlamlara gelirken bağlamına uygun biçimde cümle içinde kullanılarak çok anlamlılıktan kurtarılmış olur.

3.1.6. Yan (Çevresel) Anlamlı Kelimeler Kullanmamak

Belirli ilişkilerden yola çıkarak bir sözcüğe yüklenen yeni anlama **yan anlam** denir. Bir sözcüğün anlam kapsamının çoğalması, o sözcüğün yan anlam kazanması demektir.¹³⁰

O yıllarda ilişkimiz **sıcaktı.** (sevgi dolu)

Sıcak hava bunaltır. (havadaki yüksek ısı)

Büyüklerimize saygılı olmalıyız. (ileri yaşta olan)

Rahmetli **büyük** insandı. (nitelikli)

Örneklerde verdiğimiz kelimeler farklı cümlelerde farklı manalar kazanmışlar. Bu sözcükler yan anlamlarda kullanılarak anlam kapsamlarını genişletmişlerdir.

Kısaca çok anlamdan kaçınmak için sözcüğün temel anlamına odaklanmalı, sözcüğü yan anlamlarda kullanmamaya özen göstermeliyiz.

¹²⁹ Bilgin, s. 50.

¹³⁰ Bilgin, s. 31.

3.1.7. Sözcükleri Çağrışımlarını Düşündürecek Biçimde Kullanmamak

Sözcükler, genellikle, kendisiyle bağıntılı başka kavramları, başka nitelikleri çağrışırlar.¹³¹ Bu çağrışım yoluyla da çok anlamda kullanılırlar. Çağrışım ifade edecek sözcükleri hassasiyetle seçerek çok anlamlık önlenabilir.

Bu oyuncu sahanın **yıldızıydı**.

Eğitim camiası bir **yıldız** kaybetti.

Siyasete girince **yıldızı** parladı.

Örneklerde her biri değişik bir kavramı karşılayan “yıldız” sözcüğünün, gerçek anlamının çağrıştırdığı çok anlamlılık vardır.

3.1.8. Sözleri Somutlaştırmamak

Soyut bir kavramı somut bir sözcükle anlatmaya **somutlaştırma** denir.¹³²

Çokanlamlılık, sözcüklerin aktarmalı anlamda kullanımına dayanır. Çokanlamlılıkta, sözcüklerin anlam halkaları genişler, bu halkalardan her biri başka kavrama aktarılarak o kavramı adlandırmada kullanılır.¹³³

Kan kusup kızılçık şerbeti içtim.

“Kan kusmak” eziyeti , “kızılçık şerbeti içtim ise iyi olduğunu söylemeyi karşılar. Böylece, somutlaştırma yoluyla, anlatıma bir çarpıcılık, renklilik kazandırılmaktadır.¹³⁴

Senin gibi **beyinsiz** görmedim. (Akılsız)

Sana **yandığımı** kimse bilmesin. (Büyük aşkla sevmek)

Bazı siyasetçileri dinlerken **patlıyorum**. (Çok sıkılmak)

Yukarıdaki örneklerde somut kavramı anlatan altı çizili kelimeler, karşılarında gösterilen soyut bir kavramı anlatarak çok anlama gelmektedirler. Bu hususta çok anlamlılığı önlemek için kelimelerin temel anlamından çıkılmamalı, estetik gaye amaçlanmamalıdır.

¹³¹ Bilgin, s. 32.

¹³² Bilgin, s. 35.

¹³³ Karasoy, s. 247.

¹³⁴ Bilgin, s. 35.

3.1.9. Deyim Aktarmasına Başvurmamak

Biçimsel ya da işlevsel bir benzerliğe dayan aktarmaya **deyim aktarması** denir.¹³⁵ Deyim aktarmasına uğramış kelimeler, çeşitli yollarla oluşarak çok anlamlılık ifade ederler.

Marulun **göbeğinde** sümüklü böcek.¹³⁶

Anadolu'nun bütün **kolları** Ege denizine açılmıştır.¹³⁷

Gülen ayvamlar, **ağlayan** narımsımsın.¹³⁸

Aç **tavuk** kendini buğday ambarında sanır.

... **keskin** ışığı görünce ayağıma dolandı.¹³⁹

İlk cümlede “göbek”, ikinci cümlede de “kol” kelimesi organ adlarının doğaya aktarılmasıyla; üçüncü cümlede insana ait özellikler olan “gülmek, ağlamak” eyleminin doğadaki başka varlıklara aktarılmasıyla; dördüncü cümlede “tavuk” kelimesiyle insan kastedilerek doğaya özgü kavramların insana aktarılmasıyla; son cümlede ise insanın dokunma duyusundan koklama duyusuna aktarmakla çok anlamlılık oluşmaktadır. Bu şekildeki çok anlamlılık, kelimeler arası benzerlik ilişkileri dikkate alınarak ve benzerliğe mahal vermeyerek önlenabilir.

3.1.10. Ad Aktarmasına (Mecaz-ı Mürsel) Başvurmamak

Bir kavramı zorunlu bir ilişki ile ona bağlı başka bir kavramla anlatmaya **ad aktarması** denir.¹⁴⁰ Bir başka deyişle benzetme ilişkisi kurmadan bir sözün yerine başka bir söz kullanmaktır. Bütün söylenir parça kastedilir ya da parça söylenir bütün kastedilir

Erzincan bu yıl bala doycak.

Niğde'yi soğuk vurdu.

Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı **hilal!**

¹³⁵ Bilgin, s. 38.

¹³⁶ Cahit Irgat, **Irgatın Türküsü**, Ağaoğlu Yay., İstanbul, 1969, s. 134.

¹³⁷ Cevat Şakir Kabaağaçlı, Halikarnas Balıkcısı, **Merhaba Akdeniz**, Yeditepe Yay., İstanbul, 1976, s. 10.

¹³⁸ Bedri Rahmi Eyüboğlu, **Karadut**, Bilgi Yay., Ankara, 1969, s. 90.

¹³⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Huzur**, Dergah Yay., İstanbul, 1999, s. 299.

¹⁴⁰ Bilgin, s. 39.

Gurbet çeken **gönüller** kuşatmıştı ocağı.¹⁴¹

Dalsın yakında gözlerim **son uykuma**!¹⁴²

Örneklerimizin ilk ikisinde bütün söylenip anlam bakımından parça kastedilmiştir. “Erzincan ve Niğde illeri ifade edilmiş fakat o yörelerde yaşayan insanlar kastedilmiştir.

Üçüncü cümlede ise ilk iki cümleye göre zıt durum vardır. Parça söylenmiş ama bütün kastedilmiştir. Hilal bayrağın parçasıdır; hilal nasıl dalgalansın?

Şair, “gönüller” ifadesiyle insanları kastetmiştir. Son cümle de ise “son uyku” ifadesine ölüm manası yüklenmiştir.

Farkında olmadan çoğu kez kullandığımız çeşitli anlam ilişkisi taşıyan mana zenginliği bir kelimenin yerine başka kelimeyi kastetmektir. Bu tip ifadeleri tek anlama indirgemek için kelimelerin açılımının, ayrıntılı açıklamasının iyi yapılması gerekmektedir.

3.1.11. Benzetmeleri Fazla Kullanmamak

Benzetme, Kavramların çeşitli özellikleri ve yönleri bakımından birbirlerine ; zayıf-güçlü / güçlü- zayıf ilişkisi ile uyarlanmasıdır.

“Gönül kuşu kalktı, **uçu** havaya”¹⁴³

“ Biliyorum

şiir bir pencere kuşudur”¹⁴⁴

Örneklerde gönül kuşunun uçurulması ile şiirin pencere kuşuna benzetilmesiyle ilgili kavramlara farklı anlam özellikleri yüklenmiştir. Bu çok anlamlılığı önlemek için söz sanatları kullanmadan, sanat saygısı gütmeyen kelimeleri doğrudan kendi manalarında kullanmak gerekir.

¹⁴¹ Faruk Nafiz Çamlıbey, **Han Duvarları**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 5.

¹⁴² Yahya Kemal Bayatlı, **Kendi Gök Kubbemiz**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 81.

¹⁴³ Müjgan Cunbur, **Karacaoğlan Bütün Şiirleri**, Çağrı Yay., İstanbul, 2001, s. 137.

¹⁴⁴ Oktay Akbal, **İnsan Bir Ormandır**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 117.

3.1.12. Sözcüklerin Tarihi Seyirlerini Dikkate almak

Sözcüklerin tarihi seyirlerini dikkat etmekle kastımız sözcüklere yüklenen anlamların zamanla değişmesi-daralma, genişleme- demektir. Örnekler:

Ameleler ücretlerini almadılar.

İşçiler ücretlerini almadılar.

Yavuz hareketler yasaklandı.

Yavuz hareketler ödüllendirildi.

“İşçi”nin anlamdaşı olan **“amele”** sözcüğü de, 1960'lara değin, dilimizde yadırganmadan kullanılıyordu. “İşçi” sözcüğünün kullanımı yaygınlaştıktan sonra, **“amele”** sözcüğü, aşağılayıcı bir niteliğe bürünmüştür.¹⁴⁵

Birinci cümledeki “amele” sözcüğünün yerine tarihi seyre uyarak “işçi” dememiz çok anlamlılığı önler.

“Yavuz” sözcüğü **Divanü Lugat-it-Türk**'te “kötü” anlamındayken, günümüzde “iyi, güzel, güçlü” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴⁶ İlgili kelime, ilk kullanım zamanında “kötü” manasında kullanılırken tarihi seyir içinde iyi, güzel manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu konu başlığı altındaki çok anlamlılık, ancak kelimelerin zaman içinde üstlendiği anlam özelliklerini kullanmakla önlenabilir.

3.1.13. Konunun Mahiyetine Uygun Söz ve Söz Grubu Kullanmak

Herhangi bir yazının içeriğine vakıf olmak kelimelerin anlam özelliğini de bilmekle olur. Çünkü anlam zenginliğine sahip kelimeler metin içerisinde anlamsal farklılık göstermektedirler. Konunun ne olduğunu bilmek sözcük seçimimizin de hududunu belirler.

Kadın ve çocuk haklarını anlatan cümleler:

Bütün ev - **avrat uşak**- tarlada ırgatlık yaptık artık biz de bazı haklara kavuşmak istiyoruz.

Bütün ev- **kadın ve çocuklar**- tarlada ırgatlık yaptık artık biz de bazı haklara kavuşmak istiyoruz.

¹⁴⁵ Bilgin, s. 46.

¹⁴⁶ Bilgin, s. 46.

Örneklerdeki konu kadınların tarlalarda zorluklar yaşadığını, ezildiklerini bundan sonra bazı haklar istediklerini anlatırken kadınlar ve çocuklar için bu hassas konuda onları incitebilecek, aşağılayabilecek “avrat, uşak” gibi konunun içeriğine uygun kelime kullanamıyor. Bu şekildeki çok anlamlılık ancak konunun iyi bilinmesi ve ona has kelime seçilmesi ile önlenabilir.

Bu, “Ne alakası var yahu!” diye şaşkınlığın dile getirilebileceği, fikrin yanı sıra daha ziyade davranışlarda ortaya çıkan bir uygunsuzluktur.¹⁴⁷

3.1.14. Kelimeleri Toplumdaki Gelişme ve Değişmelere Karşı Duyarlı Biçimde Kullanmak

Zamanla her şey değişir. Büyük filozof Heraklitos dediği gibi değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. O halde toplumların, kültürlerin değişmesi de normaldir. O halde kelimelerin ve bunların kullanımları bu değişim dikkate alınarak kullanılmalıdır ki değişim bozulmasın. Hatta aynı toplumdaki insanların bile kültürel farklılıkları ve dolayısıyla bu kültürden doğan sözcüklere yükledikleri anlam özellikleri göz ardı edilmesin.

Geçmişlerinin **canına** değsin./ Geçmişlerinin **ağzında** bulunsun

Geçmişlerinin **ruhuna** değsin.

İlk iki cümlede verilen örnek Anadolu’nun kimi yerlerinde yenilen, içilen bir sofradan kalkılırken kullanılan çok anlamlılık meydana gelir. Çünkü bir kişinin hem ölmüş -hem de canı ve ağzının olması tuhaf bir çok anlamlılık doğurmaktadır. İkinci cümlede ise bahsi geçen cümlelerin tek anlamlılığa ve mantık kurallarına uygun hale getirilmiş biçimi vardır. Ölen birinin ardından:

Allah **günahlarını affetsin!**

Allah **merhumun günahları varsa affetsin!**

Cümlede günahkar olduğu mu söyleniyor acaba ya rahmetli günahsızsa ne olacak! Ölenin cinsiyet de belirtilerek “merhum” veya “merhume ekleyip ve buna ilave olarak “günahları varsa” ifadesi getirilerek ilgili cümle “tek anlamlılığa” kavuşturulur.

¹⁴⁷ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 287.

3.1.15. Söz ve Gruplarının Anlamdaşlık Özelliğini Bilmek ve Onları Özelliklerine Uygun Kullanmak

Dilin anlamlı en küçük yapısı olan sözler çeşitli mana taşırlar. Her kelime ve grubunun ifade ettiği anlam farklılık gösterir. Bir söz tek başına bir anlam taşıırken cümle içinde bir başka mana taşır. Dolayısıyla kelime ve kelime gruplarının kullanımına göre taşıdıkları anlam özelliklerini iyi bilmek gerekmektedir.

Asker ocağında **pıştığını** söylüyor. (olgunlaşmak)

Odun gibi, kibarlık **satacak!** (taslamak)

Polis, evi **sarmıştı**. (kuşatmak)

Ateş bütün evi **sardı**. (kaplamak)

Onu **başından atamadı**. (savmak)¹⁴⁸

Sözcüklerin, söz öbeklerinin anlamı bağlam içinde belirlenir. Sözcüklere söz öbeklerine, kullanıma göre yeni anlamlar yüklenebilir. Bağlam içinde yan anlam kazanmış bu sözcük ya da söz öbekleri de eş anlamlılık bağıntısı gösterebilir. Eş anlamlılık bağıntısının bu türü, bir sözcüğün anlam halkalarından biriyle başka bir sözcüğün anlam halkalarından biri arasında söz konusudur.¹⁴⁹

Örneklerde kullanılan kelimelerin anlamdaşları da vardır ve bu sözcüklerin kastettikleri anlam cümlelerin karşılarında verilmiştir. Kullanılan çok anlamlılığı önlemek için alakalı kelimelerin hedeflediği manaları iyi bilmek gerekmektedir.

3.2. BELİRSİZLİKTEN KORUNMA YOLLARI

Yer yer önemle belirttiğimiz gibi dil, insan hayatında önemli yer tutmaktadır. Bunun için anlaşma aracı olan dili en doğru bir biçimde kullanmak gerekir. Dili doğru kullanmanın yollarından biri de belirsizlik yanlışına dikkat etmektir.

İki veya daha fazla anlama geldiği anlaşılabilir lafza veya ifadeye belirsiz lafız veya ifade demiştik.¹⁵⁰ Konuşmada ve yazmada hemen hemen her zaman karşımıza çıkan yanlış anlamalara neden olan belirsizlikten tamamen korunmak belki de imkânsızdır. Ancak belirsizlik en aza indirilebilir.

¹⁴⁸ Bilgin, s. 50.

¹⁴⁹ Bilgin, s. 50.

¹⁵⁰ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 101.

Bizi yanlışlığa düşüren, anlam bulanıklığına götüren bu lafızlardan ve ifadelerden korunmak için otuz korunma yolu tespit ettik. Bu korunma yollarını açıklamaya çalışırken “örnekten kurala” bir yöntem izlemeye çalıştık. Konuyu daha iyi kavratmak için genellikle önce belirsiz cümle örneği daha sonra da cümlenin belirsizlikten korunmuş halini verdik.

Belirsizlikten korunmaya dikkat çekmek için ilginç örnekler vermeye azami gayret ve özen gösterdik. Örneklerimizin çoğunu edebi eserlerden, mizahi, eğitici ve öğretici kitaplarda seçtik. Çalışmamızda mümkün olduğunca örnekleri bol vermeye gayret ettik. Kullandığımız her örnekteki iadenin neden belirsiz olduğunu ve bu belirsizlikten nasıl korunulabileceğine dair öneriler sunduk. Belirsiz ifadelerden neden olan ek, kelime, kelime grubu gibi yapıları, konunun daha kolay ve iyi anlaşılabilmesi maksadıyla koyu renkle ve altı çizili olarak gösterdik.

Belirsizliğe karşı korunma yollarını, çeşitli eserlerden yararlanılarak aşağıda sıraladığımız başlıklar altında inceledik.

3.2.1. Noktalama Eksikliği ya da Yanlışlığa Dikkat Etmek

Genç hemşireye baktı.

Genç, hemşireye baktı.

Adlaşmış sıfattan sonra ad geliyorsa, bu sözcüklerin virgülle ayrılması gerekir. Yoksa anlamda belirsizlik meydana gelir.

Örneklerimizin ilki belirsizliğe uğramış cümle iken; ikincisi cümlenin belirsizlikten kurtulmuş halidir. Genç kelimesini ilk cümlede incelediğimizde anlam belirsizliği şu şekildedir: acaba genç birisi hemşireye mi baktı yoksa bir başka kişi genç olan hemşireye mi baktı; kısası, genç olan hemşire mi yoksa başka birisi mi. İkinci cümlede virgül kullanılarak belirsiz giderilmiş ve genç birisinin hemşireye bakması manası çıkarılmıştır.

“ Gani Bey’in önüne koyduğu fişleri insafsızca **tüketiyordu.**”¹⁵¹

Gani Bey’in, önüne koyduğu fişleri insafsızca tüketiyordu.

¹⁵¹ Yılmaz Karakoyunlu, **Salkım Hanımın Taneleri**, Bilgi Yay., İstanbul, 2000, s. 124.

Belirtili tamlamanın tamlayanı ile tamlananı arasına tamlayanı düşmüş bir başka belirtili tamlama girdiğinde tamlayanın virgülle ayrılması, anlamda belirsizliğe yol açabilir.

Misalde verilen belirsizlik: “Tüketilen”; “(onun) Gani Bey’in onun önüne koyduğu fişler mi...” mi, yoksa” Gani Bey’in (onun) önüne koyduğu fişler... mi? olduğu belli değildir. İfadedeki belirsizlik, tamlayanın virgülle ayrılması ile giderilebilir. “Gani Bey’in, önüne koyduğu fişleri insafsızca tüketiyordu” gibi düzeltilebilir.

3.2.2. Seçme ya da Karşılaştırmada Özensizlik

Öğrencilerimi **ondan** çok özledim.

Öğrencilerimi onun özlediğinden çok özledim./ Öğrencilerimi onu özlediğinden daha çok özliyorum.

İlgili cümlede öğrenciler ile sen arasında bir karşılaştırma mı yoksa seçme mi yapılıyor? Belli değil.

Şiiri, senden daha çok seviyorum.¹⁵²

Şiiri seni sevmemden daha çok seviyorum./ Şiiri senin sevdiğinden daha çok seviyorum.

Cümlelerin gayesinin seçme mi yoksa karşılaştırma mı olduğu belirsizdir. Bu, belirsizlikten seçme mi yoksa karşılaştırma mı gayemizin olduğunu belirleyip ona yönelik özenli sözcük seçiminde bulunmalıyız.

3.2.3. Karşıt Anlam İlişkisindeki (Tutarsız) Sözcüklerin Bağlamda Kullanılmamasına Dikkat Etmek

“**Bilmem** Şimdi hala **ilk** kocanda mısın?”¹⁵³

Şimdi hala **ilk** kocanda mısın?

Cümlede geçen “ilk” sıra sayı sıfatıdır, kadını ikinci, üçüncü...kocasını olduğunu bildirmektedir. Öyleyse “ilk” ile “bilmem” arasında tutarsızlık vardır.

“Ölü beline altın kemer bağlamıştı.”¹⁵⁴

¹⁵² Bilgin, s. 597.

¹⁵³ Ahmet Muhip Dıranas, **Şiirler**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s. 55.

(O), Ölü beline altın kemer bağlamıştı.

“Ölü” nasıl kemer bağlar? Tutarsızlık belirsizliğe neden olmuştur. İkinci Cümleye “o” zamirini getirerek belirsizliği önlemiş olduk.

3.2.4. Sözcükleri Genel ve Özel Anlamlarını Dikkate Alarak Kullanmak

Ülkemizdeki **dağlar** çok yüksektir.

Ülkemizdeki **Ercives, Ağrı, Uludağ** vs. yüksektir.

Dağ genel anlamı olan sözcüktür ve genelleme yapılarak ilgili sözcük bütün dağları kastetmiştir. Dağlarımızın içinde yüksek olmayanlar da vardır. Dolayısıyla ikici cümlede ifadeyi düzelttiğimiz gibi özel anlamlar kullanılarak belirsizlik önlenabilir.

3.2.5. Yazıda ve Konuşmada Gerçek Anlamlı Deyimleri Kullanmak

Ağzıyla kuş tutmak (Mecaz)

Şapa oturmak (Mecaz)

Burun kıvırmak (Mecaz)

Ağzına bir şey koymamak (Gerçek)

Dosta düşmana karşı (Gerçek)

Hem suçlu hem güçlü (Gerçek)

İlk üç örnekte verdiğimiz mecaz anlamı deyimler ne kadar gerçek anlamından uzaklaşsa da hem gerçek hem mecaz anlam düşündüreceğinden belirsizlik taşırken; son üç örnekteki asıl anlamlarını koruyan gerçek anlamı deyimler belirsizliğe neden olamaz. Bu tür belirsizlikten, deyimlerin asıl manalarından uzaklaşıp uzaklaşmadıklarını bilmek ve onları tercih etmekle korunabilir.

¹⁵⁴ Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul, 2001, s. 16.

3.2.6. Yanlış Anlamalara ve Yönlendirmelere Neden Olan Atasözleri Kullanmamak ve Onlara Karşı Tedbirli Olmak

“Üzümünü ye bağını sorma.”

“ Pire itte, bit yiğitte bulunur.”

“Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.”

“ Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.”

“Besle kargayı oysun gözünü.”¹⁵⁵

İlgili atasözleri erdemliliğe, ahlaka, bilime, çağdaş düşünceye, yanlış yönlendirmelere neden olabileceğinden belirsizdir.¹⁵⁶ Bu atasözlerimizin yerine “yaş kesen baş keser”, “ bir elin nesi var iki elin sesi var”, “gülme komşuna gelir başına” gibi toplumumuzun insanları erdemliliğe yönelten atasözlerini kullanmak gerekir.

3.2.7. Değişmeceli (Mecaz) Anlamla Kurulan Atasözleri Kullanmamak

Katıra “Baban kim?” demişler, “Dayım at.” demiş.

Eşeği düğüne çağırmışlar, “Ya odun eksik ya su.” demiş.

İki örnekte de mecaz anlamda kullanılan deyimler gerçek anlamlarından çıkarak ilk cümlede: Beklenmedik bir ilginin bir maksadının olduğunu; ikinci cümlede ise aşağılık duygusu içinde olanların sadece iyi yönlerini gösterme gayretinde olduklarını anlatmaktadır.

Mecaz anlamda kullanılarak yanlış anlama ve belirsizlikleri önleme için aşağıdaki gibi gerçek manalı atasözlerini tercih etmek gerekir.

Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.

Bugünün işini yarına bırakma.

Emanete hıyanet olmaz.

¹⁵⁵ Bilal Eren, **Atasözlerimiz**, Cihan Yay., Ankara, 2004, s. 30-31, 42-55.

¹⁵⁶ Emiroğlu, **Mantık Yanlışları**, s. 204.

3.2.8. Anlam Yoğunluğu Taşıyan İkilemelere Yer Vermemek

“ **Yersiz yurtsuz** yatanlardan

Esirgemem sevgimi.”¹⁵⁷

“Beni sorma: **Yaza yaza** tükenir, **tükene түkene** yazarım ya da.

Düşe kalka, döne dura büyür,

Eksile büyüye, ağlaya güle ölürüm ya da.”¹⁵⁸

Her iki örnekte kullanılan ikilemeler anlamsal olarak yoğunluk içerdiklerinden belirsizlik taşımaktadırlar. Bu belirsizlikleri önlemek için “ yavaş yavaş büyüyor evladım” cümlesindeki kullanım gibi açık, anlaşılır ve kapsamı dar ikilemeler kullanılmalıdır.

3.2.9. Bazı Kalıplaşmış Sözlere Sık Yer Vermemek

Adı batasica!

Kara yerler yiyesice!

Karnında görüp de kucağında göremiyesice!...”¹⁵⁹

Kültürümüzde kullanılan sanki beddua niteliği taşıyan bazı kalıplaşmış sözler ilk bakışta sevgi mahiyetinde kullanılır gibi gözükse de bunları sık tekrar etmek muhatabı yanlış anlamalara, dolayısıyla da belirsizliğe götürebilir. Bunu önlemek için ya bu tarz ifadeleri hiç kullanmamalı, ya da ilgili kişiyle samimiyetimiz dikkate alınarak kullanılmalıdır.

3.2.10. Terim Özelliği Taşıyan Sözcükleri Kullanmaya Özen Göstermek

Siirin içeriği duygusaldı.

Filmin ikinci perdesi komikti.

Ameliyat kısa sürdü.

Bazı futbolcular **gol** atamıyor.

¹⁵⁷ Hidayet Karakuş, **Konuş Benimle**, Bilgi Yay., Ankara, 2012, s. 117.

¹⁵⁸ Yılmaz Odabaşı, **Bir Ayrılık Bir Yoksulluk Bir Ölüm**, Cem Yay., İstanbul, 1998, s. 19.

¹⁵⁹ Bilgin, s. 76.

Bir bilim, sanat, uzmanlık dalı ya da bir konu ile alakalı özel anlatımı olan, bir kavramı karşılayan sözcüklere “terim” denir.

Aslında terimler, sınırlanmış, kesin, belirli bir kavramın karşılığı olan “tek anlamlı” sözcüklerdir.¹⁶⁰

Örneklerde kullandığımız kelimeler “Türkçe, sanat, tıp, spor” alanlarıyla alakalı olduğu için tek anlamda kullanılırlar ve ifadeye belirsizlik katmazlar.

3.2.11. Argo İfadeler Kullanmaktan Kaçınmak

Onu artık temizleyeceğim.

Onu öldüreğim.

Bazılarını fırçalamak gerekir.

Bazılarını azarlamak gerekir.

“Temizlemek, fırçalamak “sözleri argo dile ait kelimelerdir. İlk kullanımlarında belirsiz anlam taşırlarken ikinci kullanımlarında cümleler tek anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

3.2.12. Düzeltme (Uzatma-İnceltme) İşaretini Kullanmak

Karınızın ortakları sorun çıkardı.

Kârınızın ortakları sorun çıkardı.

İlk cümle belirsizdir. Eşinin iş ortakları mı, eşe ~~yoksa eşine~~ birkaç kişi daha mı ortak yoksa elde edilen gelire mi ortak belli değil. Bu belirsizlik, ikinci cümlede düzeltme işaretinin kullanılmasıyla “elde edilen gelir” manasına gelerek önlenmiştir.

3.2.13. Gereksiz Kelime ve Ek Kullanımından Kaçınmak

Bazı ürünleri dışarıdan ithal ediyoruz.

Bazı ürünleri ithal ediyoruz.

¹⁶⁰ Bilgin, s. 77.

“İthal”, bir şeyin yurt dışından alınması,”ihraç” ise bir şeyin yurt dışına satılmasıdır. Dolayısıyla dışarıdan kelimesi gereksiz kullanıldığından belirsizliğe neden olmaktadır.

Köylü yumurtası alalım.

Köy yumurtası alalım.

Köy kelimesindeki “-lü” eki anlam karışıklığına neden olmuştur. Yumurtanın köylülere mi ait olduğu ya da yumurtanın köyde mi yetiştiği belli değil. Bu belirsizlikten ekleri yeterince ve yerli yerinde kullanarak korunulabilir.

3.2.14. Anlamı Cümledeki Bir Sözcük Tarafından Üstlenen Sözcüğü Kullanmamak

“... Ayaklarının tabanlarını çocukça bir istekle yere sürüyordu.”¹⁶¹
Ayaklarını çocukça bir istekle yere sürüyordu.

Bu cümlede taban sözcüğünün anlamını zaten ayak kelimesi veriyor dolayısıyla taban kelimesinin kullanılması ayakkabının mı yoksa sadece ayağın mı sürttüğü manası karışarak belirsizlik oluşur. Bu belirsizlik, diğer sözcüğün anlamını üstlenen kelimeyi kullanmamakla önlenir.

3.2.15. İşlevleri Özdeş Ekleri Birlikte Kullanmamak

Sana acınılması canını sıkardı değil mi?

Sana acınması canını sıkardı değil mi?

Genellikle edilgenlik ya da ettirgenlik eklerinin üst üste kullanılmasından kaynaklanan bir fazlalıktır.¹⁶² Bu durum kullanılan ifadelerin anlatımını bozarak cümleyi belirsizleştirir. Bu durumdan kurtulmak için görevleri aynı ekleri bir arada kullanmamak lazım.

3.2.16. Anlamca Çelişen Sözlere Yer Vermemek

Bu çalışmayla tezi **kesinlikle bitirebilirim.**

¹⁶¹ Bilgin, s. 578.

¹⁶² Bilgin, s. 579.

Bu çalışmayla tezi bitirebilirim.

Annem **eminim** gitmiş **olmalı**.

Annem gitmiş olmalı.

Anlamsal olarak iki çelişkili kavrama yer vermek, anlatımı bozar, mantık krallarına aykırıdır ve anlamı belirsizleştirir. Çelişen sözlere yer vermeyerek bu durum önlenir.

3.2.17. Söz Sanatlarına Yer Vermemek

Gel içeriye **işini görelim**.

Gel içeriye almak istediğiniz ürünü verelim.

“İşini görmek” ifadesiyle söz sanatlarından kinaye(hem gerçek hem mecaz anlamı birlikte düşünme) sanatı kullanılarak anlam belirsiz olmuştur. Acaba “iş” ile kasıt nedir? Bir satış eylemi mi? Yoksa başka başka şeyler mi? belli değildir.

3.2.18. Sözcüğü Yanlış Yerde Kullanmamak

Ağrısız kulak delinir.

Kulak **ağrısız** delinir.

Odunlar **çok** suda kaldığı için şişti.

Odunlar suda **çok** kaldığı için şişti.

Cumhurbaşkanı **52**' ye karşı **38** oyla seçildi.

Cumhurbaşkanı **38**'e karşı **52** oyla seçildi.

İlk cümlede ağrısız kulaklardan başka kulak mı delinmez ya da kulak ağrıtmadan mı delinir belli değil. Üçüncü cümlede su da mı çok kalmalı çok suda mı kalmalı belli değil. Bir diğer cümlede mantık kurallarına aykırı durum var nasıl olur da elli iki otuz sekizden büyük olur? Yoksa bazı sayısal değerler mi değişti?

Sözcüğü yanlış yerde kullanmaktan kaynaklanan belirsizlik örnekleriyle sıkça karşılaşırız. Son olarak bir örnek daha vermek istiyoruz:

Yirmi beş dakikada yaptığı yemeği yedi!

Yaptığı yemeği yirmi beş dakikada yedi. Bu da eklenebilir!

3.2.19. Zamiri Eksik Kullanmamak

Kardeşini gördün mü?

(Senin/onun) **Kardeşini** gördün mü?

Babasıyla amcasını ziyaret etmiş.

Babası ile beraber amcasını ziyaret etmişler./ **Hem babasını hem amcasını** ziyaret etmiş.

İlk örneğimizde kardeşin kimin olduğu belli değilken; ikinci örnekte ziyaretin kiminle yapıldığı mı yoksa kime yapıldığı mı anlatılıyor, belli değil. Zamiri kullanmak belirsizliği giderir.

3.2.20. Birbiriyle Karıştırılan Sözcükleri Kullanmamak

Çocukların birbiriyle **uygunluk** içinde olmasına sevindim.

Çocukların **uyum** içinde olmasına sevindim.

Beslenmesi zayıf ailelerin ölüm **şansı** yüksektir.

Beslenmesi zayıf ailelerin ölüm **olasılığı** yüksektir.

Verilen iki örnekte de yanlış kelime kullanımı anlatımı bozmuş anlamı belirsizleştirmiştir. Aynı zamanda bu kullanım mantık kuralına da aykırıdır. Bu yanlıştan uygun kelime kullanmakla korunabiliriz.

3.2.21. Deyimleri ve Atasözlerini Doğru Kullanmak

Çocuk **su dökmüş kediye döndü.**,

Çocuk **süt dökmüş kediye döndü.**

Gönülsüz yenen yemek ya karın ağrıtır, ya kafa.

Gönülsüz yenen aş ya karın ağrıtır, ya baş.

Sevinçten etekleri tutuştu.

Telaştan etekleri tutuştu.

İlk iki örnekte deyim ve atasözü kalıpları bozularak yanlış kullanılmış; son örnekte ise deyim maksadının dışında kullanılmıştır. İlgili deyim, telaş durumunda

kullanılmaktan sevinç durumunda kullanılmış. Bu yanlıştan, atasözlerine hâkim olmak, onların anlamlarını iyi bilmekle korunulabilir.

3.2.22. Tamlamaları Yanlış Kullanmamak

Ülkemiz ekonomik ve kültür bakımından gelişmiş ülke.

Ülkemiz ekonomik bakımdan ve kültür bakımından gelişmiş ülke.

En çok sosyal ve tarihi romanlar okumayı severim.

En çok sosyal ve tarihi romanları okumayı severim.

Kullandığımız örneklerde tamlamalara gelen ekler anlatımı bozmuştur. Bu yanlıştan korunmak için tamlamaların özelliklerini ve yapılarını bilmek lazım. Örneklerdeki doğru kullanımları belirt!

3.2.23. Çatı Eklerini Yanlış Kullanmamak

Hem sermaye **koymuştu** hem de ambar kirası **ödenecekti.**¹⁶³

Hem sermaye **koymuştu** hem de ambar kirası **öde(y)ecekti.**

Bu durum öğrencileri **rahatlandıracağına**, büsbütün tedirgin etti.

Bu durum öğrencileri **rahatlatacağına**, büsbütün tedirgin etti.

Eklerin çatıya(etken-edilgen/geçişli-geçişsiz) uygun kullanılmaması anlatımı bozarak belirsiz hale getirmiştir. Bu belirsizlik cümlelerin çatılarını birbiriyle uyumlu hale getirmekle düzeltilebilir.

3.2.24. Cümlelerin Öğelerini Eksiksiz ve Doğru Kullanmak

Sınıfın tadilatı bitmiş hafta sonunda açılacaktı.(Özne eksikliği)

Sınıfın tadilatı bitmiş, **sınıf** hafta sonunda açılacaktı

Kahvaltıda simit çay içer.(Yüklem eksikliği)

Kahvaltıda simit **yer**, çay içer.

Annene güvenmeli, sevmelisin.(Nesne eksikliği)

Annene güvenmeli, **onu** sevmelisin.

¹⁶³ Bilgin, s. 595.

Babasını sever, yardım ederdi.(Yer tamlayıcısı eksikliği)

Babasını sever, **ona** yardım ederdi.

Kardeşini bilir, oynardı.(Zarf tümleci eksikliği)

Kardeşini bilir, **onunla** oynardı.

Cümlelerin karşısında verilen öge eksiklikleri anlatımı bozmuş, eksiltmiş ve belirsiz duruma düşürmüştür. Bu belirsizlikten cümlelerin bir bütünlük taşıdığını, öğelerin vazifelerini bilmekle korunulur.

3.2.25. Kalıplaşmış Sözleri Yanlış Kullanmak

Dilim damağım **tutulmuştu.**

Dilim damağım **kurumuştur.**

Adamın **başı çatlağı** galiba konuşmaları yersizdi.

Adamın **kafası çatlağı** galiba konuşmaları yersizdi.

Ayıkla **bulgurun** taşını.

Ayıkla **pirincin** taşını.

Deyimleri ve atasözlerini doğru kullanmakla benzerlik arz eden bu madde, anlatımı belirsizleştirir ve bozar. Bu durumdan, kalıplaşmış sözleri iyi tanıyarak ve dikkatli kullanarak kurtulabiliriz.

3.2.26. Bağlaçları Yanlış Kullanmamak

Ne yaban'ı ne de Çalığışu'nu **okumadım.**

Ne yabanı ne Çalığışunu okudum.

Yanlış bir şey yapsan da kızmaz; **ama** inanılmayacak kadar anlayışlıdır.

Yanlış bir şey yapsan kızmaz; **çünkü** inanılmayacak kadar anlayışlıdır.¹⁶⁴

Bağlaçları cümlelerin anlam ve mantık ilişkisine göre kullanarak bu bozukluk ve belirsizlik ortadan kalkar.

¹⁶⁴ İbrahim Küçükaydın, **Sınava Yolculuk**, Promat Yay., İstanbul, 2006, s. 86.

3.2.27. Özne-Yüklem Uyumuna Dikkat Etmek

Bu işi ancak sen ve ben halledebilirsin.

Bu işi ancak sen ve ben halledebiliriz.

Sen ve komşun hiç durmadan güldü.

Sen ve komşun hiç durmadan güldük.

Eşekler dağa çıktılar.

Eşekler dağa çıktı.

Verdiğimiz örneklerdeki bozukluklar özne çoğul ise yüklem tekil olmasından, insan dışı varlıklar için ise özne çoğul olduğu durumlarda yüklem tekil olması gerekir kuralının ihlal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür belirsiz cümle yapıları, dilbilgisi eğitimi ile önlenir.

3.2.28. Akıl ve Mantık Kurallarına Uygun Kelime Kullanmak

Kaza çok kişinin ölmesini sağladı.

Kaza çok kişinin ölmesine neden oldu.

Sınavdaki başarımın nedeni çok çalışmamdır.

Sınavdaki başarımın kaynağı çok çalışmamdır.

Mantık kaidelerine göre olumlu ifadeler için olumlu, olumsuz ifadeler için olumsuz söz ve söz grupları kullanılır. Mantık kurallarına hâkim olarak bu anlam belirsizliği önlenir.

3.2.29. Garabete Dikkat Etmek

Eserin mündericatını incelemek lazım.

Eserin içindekileri incelemek lazım.

Son günlerde çaykolik oldum.

Son günlerde çay bağımlısı oldum.

Agresif hareketleri sevmem.

Saldırgan hareketleri sevmem.

Bir ifadede, anlamı herkesçe bilinmeyen, alışılmamış kelimelerin kullanılmasına “**garabet**” denir. Böyle kelimelere de “**garip**” adı verilir.¹⁶⁵

İlk örnekteki “münderecat” kelimesi vaktiyle kullanırken anlaşılırmış. Ancak şimdi kelime herkesçe anlaşılmadığı için cümlelerin anlamını belli etmemektedir.

İkinci örnekteki “kolik” kelimesi, Türkçe “çay” kelimesi ile gelişigüzel birleştirildiğinden cümlede anlam belirsizliği meydana gelmiştir.

Üçüncü örnekte ise dile tam manasıyla girmemiş olan kelimenin kullanımı anlamı belirsizleştirmiştir.

Bu tür belirsizliğe neden olmamak için herkesin kullandığı kelime ve ifadeleri kullanmak ve sözcüklerin mana özelliklerini iyi bilmek şarttır.

3.2.30. Kelime ve Kelime Grubundaki Seslerin Söyleyiş ve Ahenk Olarak Örtüşmemesine Dikkat Etmek

Sözcükçükleri inceledim.

Koyunları kırtıttırdı.

Tuz ucuzdukça ucuzudu.

Üç tas hoş hoşaf. (Anonim)

Bir berber bir berbere bre berber gel beraber bir berber dükkânı açalım demiş. Söyleyiş ve ahenk bakımından örtüşmeyen, ifade etmeye ve anlamaya zorluk çıkaran örneklerin bazısında aynı ekin, kelimenin uyumsuz tekrarı ya da tekerlemelerdeki söyleyiş zorluğu anlatımı zora soktuğu gibi yanlış anlamalara da neden olmaktadır.. Bu tür yanlışlardan sesleri özelliklerine göre kullanmakla ve kısa tekerlemeleri de kısa kurmakla korunulabilir.

¹⁶⁵ Karasoy, s.259.

SONUÇ

Dilde görülen çok anlamlı ve belirsiz ifadeler, yaşamımızda iletişimi aksatan önemli bir hadisedir. İletişimin aksıyor olması tek başına ele alınamaz. Aslında bir toplumda iletişimin aksaması, Mantık'ın devre dışı bırakılıyor ya da dikkate alınmıyor olmasından; mananın önemsenmemesinden, kaynak eksikliğinden, eğitimsizlikten; dil bilincinin, dili düzgün kullanma hassasiyetinin tam gelişmemesinden, dil-anlam ilişkisinin benimsenmemesinden, bireylerin dilin incelikleri, işlevleri, tuzakları hakkında yeterli bilgiye ve dikkate sahip olamamasından; toplumsal kötü gidişin göz ardı ediliyor olmasından bağımsız değildir.

Dildeki belirsizlik ve çok anlamlılık her zaman olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaz. Edebi eserlerin genelinde, kelimelerin birden çok manaya gelmesi ve anlam belirsizliği taşımaları kullanılan o eser için aslında bir zenginliktir de. Çünkü kelimelerin çok anlamlı olması okuyucuyu zengin düşünmeye sevk eder ki dillerin ve Edebiyatın da bir nevi gaysi okuyucuyu imgelerle, çok anlamlı ve belirsiz kelimelerle muhatap edebilmektir.

Dil-anlam-mantık uyumu sağlanmışsa, kendini her alanda gösteren düşünce ve düşünmeyi anlamlandırma, hakim olduğu alanda iletişim amacını gerçekleştiriyor demektir. Böyle olunca toplumda doğru ve mantıklı iletişim gerçekleşiyor, işler yolunda gidiyor demektir.

Sağlıklı iletişim kurmak için kelimelerin ne anlama geldiği bilinmeli, sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı toplumun her şartı göz önünde tutulmalı, belli bir bilgi ve eğitim düzeyine erişilmeli, kullanılan dilin gramer yapısı dikkate alınmalı, çağın şartlarına uyulmalı, gelenekle gelecek arasında uyum sağlanmalı ve böylece yer yer mantık yanlısına yol açan ve dil tuzağı olan çok anlamlı ve belirsiz ifadelerin olumsuzlukları en az seviyeye indirgenmiş olmalıdır.

İnsan dili kullanabilme yeteneği ile insandır. Çünkü kendini dili ile ifade eder. İster kelime, ister cümle şeklinde olsun televizyonlarda, reklamlarda, dergilerde, gazetelerde, ders kitaplarında, sözlü ve yazılı hemen hemen her eserde belirsizlik ve çok anlamlılık kendine yer bulur.

Belirsizliğin ve çok anlamlılığın kullanılıyor olmasından ziyade nerede kullanıldığı daha önemlidir. Zira dilin etki alanı iyi ele alınmalıdır. Bir televizyonda yapılan dil-mantık hatası belirsiz ve çok anlamlı kelimeler ile aynı bahsi geçen hataların bir aile içinde vs. yerlerde kullanıyor olmasının olumsuzluğunu aynı düşünmemek gerekir. Bilinmeli ve düşünölmeli ki dil- mantık hatalarını asla yok edemeyiz ama onların etki alanlarını azaltıp, kullanım alanlarını daraltıp, bunların olumsuz tesirlerini en aza indirgeyebiliriz.

Dil tuzaklarına, oyunlarına, bunun olumsuzluklarından yararlanmak isteyenlerin zihniyetlerine karşı tedbirli olmalıyız. Bunu da ancak muhatapın eğitim, kültür düzeyini iyi bilmekle, dil- mantık kurallarına vakıf olmakla, halk tabiriyle söyleyecek olursak, “gözümüzü dört açmakla” sağlayabiliriz.

Dilin ifade etme gücünden çokça yararlanalım derken dilin özünü, yapısını, manasını, tesirini fakirleştirdiğimiz bir gerçektir. Şu unutulmamalıdır ki dilin ve dil mantığının zayıflaması aslında insanlığın ve iyi giden düzenin garibanlaşmasından daha başka bir şey değildir. Çünkü her dil ait olduğu toplumun bir aynasıdır. Nasıl ki yeni gittiğimiz bir şehre, ülkeye iyi veya kötü derken düzenine bakıyorsak bir topluma, millete de iyi ya da kötü derken de diline bakmaktayız.

Çalışmamızda belirsizlikten ve çok anlamlılıktan tamamen korunulamayacağı ancak belli bir çalışma neticesinde bu dil hatalarının en aza indirgenebileceği sonucuna vardık. Yine çalışmamızda belirsizliği ve çok anlamlılığı olumsuz bir durum olarak tek başına ele almama, bu kullanımların dillerin, Edebi eserlerin bir zenginliği olarak ifade etme gayreti içinde olduk. Konumuza muhatap olan çok anlamlılık ve belirsizliğin nerede kullanıldığını iyi belirlemek gerekir. Örneğin bir ilanda kullanılan ifade de araştırmamızın konusu olumsuzluk teşkil ederken bir şiirde yahut türküde, ağıtta, ninnide tekerlemede bu kullanımlar başlı başına bir anlamsal zenginliktir ve olumlu bir durumdur. Belirsizlikten ve çok anlamlılıktan korunmak için bazı çalışmaları yaparak birtakım kurallar belirledik. Bu kuralları çalışmamızın üçüncü bölümünde çok anlamlılıktan ve belirsizlikten korunma başlığı altında ayrı ayrı örneklerle açıklamaya çalıştık. Çok anlamlılıktan korunmak için belirlediğimiz kurallar şunlardır:

- 1- Tekil terimleri tek kavramı karşılayacak şekilde kullanmak
- 2- Genel terimleri tek manayı karşılayacak şekilde kullanmak

- 3- Kelimeleri temel (çekirdek) anlamlarında kullanmaya gayret etmek
- 4- Konuşmada, Yazmada Eş Sesli Kelimeleri Kullanmamaya Dikkat Etmek
- 5- Yan (Çevresel) Anlamalı kelimeler kullanmamak
- 6- Sözcükleri Çağrışımlarını Düşündürecek Biçimde Kullanmamak
- 7- Sözleri Somutlaştırmamak
- 8- Deyimleri Gerçek ve Mecaz anlamlarını Açıkça Belirtecek Şekilde Kullanmak
- 9- Deyim Aktarmasına Başvurmamak
- 10- Ad Aktarmasına(Mecaz-ı Mürsel) Başvurmamak
- 11- Benzetmeleri Fazla Kullanmamak
- 12- Sözcüklerin Tarihi Seyirlerini Dikkate almak
- 13- Konunun Mahiyetine Uygun Söz ve Söz Grubu Kullanmak
- 14- Kelimeleri Toplumdaki Gelişme ve Değişmelere Karşı Duyarlı Biçimde Kullanmak
- 15- Söz ve Gruplarının Anlamdaşlık Özelliğini Bilmek ve Onları Özelliklerine Uygun Kullanmak

Belirsizlikten korunmak için belirlediğimiz kurallar ise şunlardır:

- 1- Noktalama Eksikliği ya da Yanlışlığına Dikkat Etmek
- 2- Seçme ya da Karşılaştırmada Özensizlik
- 3- Karşıt Anlam İlişkisindeki (Tutarsız) Sözcüklerin Bağlamda Kullanılmamasına Dikkat Etmek
- 4- Sözcükleri Genel ve Özel Anlamlarını Dikkate Alarak Kullanmak Etmek
- 5- Yazıda ve Konuşmada Gerçek Anlamalı Deyimleri Kullanmak
- 6- Yanlış Anlamalara ve Yönlendirmelere Neden Olan Atasözleri Kullanmamak ve Onlara Karşı Tedbirli Olmak
- 7- Değişmeceli (Mecaz) Anlamla Kurulan Atasözleri Kullanmamak
- 8- Anlam Yoğunluğu Taşıyan İkilemelere Yer Vermemek
- 9- Bazı Kalıplaşmış Sözlere Sık Yer Vermemek
- 10- Terim Özelliği Taşıyan Sözcüklere Kullanmaya Özen Göstermek
- 11- Argo İfadeler Kullanmaktan Kaçınmak

- 12-Düzeltilme (Uzatma-İnceltme) İşaretini Kullanmak
- 13-Gereksiz Kelime ve Ek Kullanımından Kaçınmak
- 14-Anlamı Cümledeki Bir Sözcük Tarafından Üstlenen Sözcüğü Kullanmamak
- 15-İşlevleri Özdeş Ekleri Birlikte Kullanmamak
- 16-Anlamca Çelişen Sözlere Yer Vermemek
- 17-Söz Sanatlarına Yer Vermemek
- 18-Sözcüğü Yanlış Yerde Kullanmamak
- 19-Zamiri Eksik Kullanmamak
- 20-Birbiriyle Karıştırılan Sözcükleri Kullanmamak
- 21-Deyimleri ve Atasözlerini Doğru Kullanmak
- 22-Tamlamaları Yanlış Kullanmamak
- 23-Çatı Eklerini Yanlış Kullanmamak
- 24-Cümlelerin Öğelerini Eksiksiz ve Doğru Kullanmak
- 25-Kalıplaşmış Sözleri Yanlış Kullanmak
- 26-Bağlaçları Yanlış Kullanmamak
- 27-Özne-Yüklem Uyumuna Dikkat Etmek
- 28-Akıl ve Mantık Kurallarına Uygun Kelime Kullanmak
- 29-Garabete Dikkat Etmek
- 30-Kelime ve Kelime Grubundaki Seslerin Söyleyiş ve Ahenk Olarak Örtüşmemesine Dikkat Etmek

Çalışmamızın sonunda dilin her şey olmadığını ama her şeyi yönlendirici bir güç olduğunu anlamış olduk. Aslında ne kadar doğru diye bildiğimiz hatta hiç önemsemediğimiz başlıkların, ilanların ne kadar belirsiz, çok anlamlı olduklarını ve bu anlamı taşıırken bir o kadar komik olduklarını gördük. Aslında ilk bakışta hiçbir kelimenin ya da ifadenin hatalı olmadığına hükmedebiliriz. Ancak o ifade ve kelimelere akıl ilkeleri ve mantık kuralları penceresinden yeniden baktığımızda belirsizlik ve çok anlamlılık sorunları taşıdıklarını fark edebiliriz.

Sonuç olarak, yaşayan varlık, tabii bir vasıta olan dil, hayatımızın merkezinde yer alır ve bizi yönlendirir. Dilin tuzaklarına karşı belli kurallar geliştirip, akıl ve mantık ilkelerine dikkat edip, tezimizde sıraladığımız korunma yollarını hatırlayarak, bilinçli ve dikkatli olup bu hatalardan veya dilin kötü yahut kötüye kullanımından korunabiliriz.

Sonuç yazımızı şurasını belirtmeden bitirmek istemiyoruz. Dilde çok anlamlılık ve belirsizlik hepyanılıcı ve aldatici değildir.¹⁶⁶ Dilin aynı zamanda bir zenginliği olan belirsizliğin ve çok anlamlılığın edebi eserlerde çokça kullanımını sağlayarak, konunun sadece olumsuzluk taşımadığını, aynı zamanda dillerin bir ifade zenginliğinin göstergesi olduğunu kavrayabiliriz.

¹⁶⁶ Konu ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Emiroğlu, “Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik Hep Yanılıcı mıdır?”, **V. Mantık Çalıştayı**, 15-17 Mayıs 2015, Bursa.

KAYNAKÇA

Abasıyanık, Sait Faik. **Son Kuşlar**, Havuz Başı Yay., İstanbul, 2001.

Akbal, Oktay. **İnsan Bir Ormandır**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.

Aksan, Doğan. **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dil Bilim**, TDK Yay., Ankara, 1995.

Alacalı, Osman. **İlköğretim 5 Türkçe Ders Kitabı**, Ada Yay., Ankara, 2012.

Altuğ, Taylan. **Dile Gelen Felsefe**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

Aras, Abdullah. **Türkçe Ders Kitabı**, Güvender Yay., İzmir, 2001.

Arat, Reşid Rahmeti. **Eski Türk Şiiri**, TTK Yay., Ankara, 1991.

Aristoteles, **Metafizik**, Sosyal Yay., İstanbul, 2010.

Atalay, Besim. **Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri**, Ayyıldız Yay., Ankara, 1998.

Banarlı, Nihad Sami. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul, 2001.

Barthes, Roland. **Göstergebilim İlkeleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979.

Batuhan, Hüseyin. **Modern Mantık**, ODTÜ Yay., Ankara, 1970.

Beyatlı, Yahya Kemal. **Kendi Gök Kubbemiz**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.

Bilgin, Muhittin. **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

- Cunbur, Müjgan. **Karacaoğlan Bütün Şiirleri**, Dergah Yay., İstanbul, 2001.
- Çamlıbel, Faruk Nafiz. **Han Duvarları**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- Çelik, Ali. **Türk Halk Şiiri**, Timaş Yay., Ankara, 2008.
- Dankel, Arda. **Anlam ve Nedensellik**, Kabalcı Yay., İstanbul, 1996.
- Demir, Gökhan Yavuz. **Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği**, (Basılmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.
- Develioğlu, Ferit. **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Dıranas, Ahmet Muhip. **Şiirler**,Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, **Safahat**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 1987.
- Elçin, Şükrü. **Türkiye Türkçesinde Ağıtlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Emiroğlu, İbrahim. **Mantık Yanlışları**, Elis Yay., Ankara, 2011.
- Emiroğlu, İbrahim. **Ana Hatlarıyla Klasik Mantık**, Asa Yay.,İstanbul, 1999.
- Emiroğlu, İbrahim. “Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik Hep Yanılıtcı mıdır?”, **V. Mantık Çalıştayı**, 15-17 Mayıs, Bursa, 2015.
- Eren, Bilal. **Atasözlerimiz**, Cihan Yay., Ankara, 2004.
- Ergeneci, Saadettin. **Tüm Dersler 5**, Aydan Yay., Ankara, 2012.
- Ergin, Muharrem. **Türk Dil Bilgisi**, Minnetoğlu Yay., İstanbul, 1977.

Ergin, Muharrem. **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul, 2012.

Eyüboğlu, Bedri Rahmi. **Karadut**, Bilgi Yay., Ankara, 1969.

Gülensoy, Tuncer. **Türkçe El Kitabı**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri, 1994.

Hepçilingiroğlu, Feyza. **Türkçe Off**, Everest Yay., İstanbul, 2005.

Irgat, Cahit. **Irgatın Türküsü**, Ağaoğlu Yay., İstanbul, 1969.

Kabaağaçlı, Cevat Şakir. Halikarnas Balıkcısı- Merhaba Akdeniz, Yeditepe Yay., İstanbul, 1976.

Kabaklı, Ahmet. **Yunus Emre**, Toker Yay., Ankara, 1990.

Kaçar, Dilber. **Türkçe Ders Kitabı**, Birey Yay., İstanbul, 2010.

Kalkan, Emir. **XX. Yüzyıl Türk Halk Şairleri Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

Kaplan, Mehmet. **Kültür ve Dil**, DergahYay., İstanbul, 1982.

Karakoyunlu, Yılmaz. **Salkım Hanımın Taneleri**, Bilgi Yay., İstanbul, 2000.

Karakuş, Hidayet. **Konuş Benimle**, Bilgi Yay., Ankara, 2002.

Karasoy, Yakup. **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Akçağ Yay., Ankara, 2008.

Kaya, Doğan. **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

Koç, Hüseyin. **Açık öğretim Lisesi Yay.**, Ankara, 2003.

Koç, Saadettin. **Dil ve Anlatım**, Palet Yay., Ankara, 2009.

Korkmaz, Zeynep. **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, TDK Yay., Ankara, 1974.

Korul, Uğur. **Biyoloji Ders Kitabı**, Tek Yıldız Yay., Ankara, 2010.

Küçükaydın, İbrahim. **Sınava Yolculuk**, Promat Yay., İstanbul, 2006.

Locke, John. **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme**, Öteki Yay., İstanbul, 2007.

Madencioğlu, Sergül Erkene. **Devlet Kitapları**, Dergah Ofset Yay., İstanbul, 2012.

Manisa Valiliği, **Mehmet Akif Ersoy'dan Seçmeler**, Manisa 251 Bin Dev Öğrenci Kültür Yayını, İzmir, 2012.

Odabaşı, Yılmaz. **Bir Ayrılık Bir Yoksulluk Bir Ölüm**, Can Yay., İstanbul, 1998.

Odacı, Serdar. **Dil ve Anlatım**, Palet Yay., Konya, 2002.

Orkun, Hüseyin Namık. **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1986.

Özalp, Ahmet. **Türk Manilerinden Seçmeler**, Beyan Yay., Ankara, 2006.

Özdemir, Emin. **Türk ve Dünya Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

Özkan, Nevzat ve Osman Horata, **„Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi- 12, Romanya ve Gagauz Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1999.

Püsküllüoğlu, Ali. **Türkçe Sözlük**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1995.

Searle, John R. **Söz Edimleri Bir Dil Felsefesi Denemesi**, Ayraç Yay., Ankara, 2000.

Selçuk, İlhan. **Duvarın Üstündeki Tilki**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.

Tacemen, Ahmet. **Türk Çocuk Edebiyatı Dersinin Esasları**, Tekten Ofset Matbaacılık, Niğde, 2005.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. **Huzur**, Dergah Yay., İstanbul, 1999.

Taşel, İbrahim. **Türkçe-Edebiyat Soru Bankası**, Final Yay., İstanbul, 2006.

TDK, Türkiye’de *Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 1947.

Türkeri, Mehmet. **Etik Bilinç**, Lotus Yay., Ankara, 2011.

Yaldızkaya, Ö.Faruk. **Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları**, Bayraklı Matbaası, İzmir, 1992.

Yaldızkaya, Ö.Faruk. “Bir Kore Ağıdı”, **Erciyes Dergisi**, Sayı, 221, Mayıs, 1996.

Yelten, Muhammet. **Türk Edebiyatı Ders Kitabı**, MEB Yay., İstanbul, 2006.

Yıldız, Sami. **Hücreleme Yöntemine Göre Türkçe**, Zambak Yay., İzmir, 2012.